מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

עץ יוסף על דברים רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עץ יוסף על דברים רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-דברים-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 6
פסקה א 6
פסקה ב 7
פסקה ג 8
פסקה ד 9
פסקה ה 9
פסקה ו 11
פסקה ז 11
פסקה ח 12
פסקה ט 12
פסקה י 12
פסקה יא 14
פסקה יב 16
פסקה יג 17
פסקה יד 18
פסקה טו 19
פסקה טז 20
פסקה יז 21
פסקה יח 22
פסקה יט 22
פסקה כ 23
פסקה כא 23
פסקה כב 24
פסקה כג 24
פסקה כד 25
פסקה כה 25
פרק ב 26
פסקה א 26
פסקה ב 28
פסקה ג 28
פסקה ד 28
פסקה ה 29
פסקה ו 29
פסקה ז 30
פסקה ח 31
פסקה ט 33
פסקה י 33
פסקה יא 34
פסקה יב 34
פסקה יג 35
פסקה יד 36
פסקה טו 36
פסקה טז 36
פסקה יז 37
פסקה יח 37
פסקה יט 39
פסקה כ 40
פסקה כא 41
פסקה כב 41
פסקה כג 42
פסקה כד 42
פסקה כה 44
פסקה כו 45
פסקה כח 45
פסקה כט 46
פסקה ל 48
פסקה לא 49
פסקה לב 50
פסקה לג 50
פסקה לד 52
פסקה לה 52
פסקה לו 53

פסקה לז 53
פרק ג 54
פסקה א 54
פסקה ב 54
פסקה ג 55
פסקה ד 57
פסקה ה 58
פסקה ו 58
פסקה ז 59
פסקה ח 59
פסקה ט 59
פסקה י 60
פסקה יא 60
פסקה יב 61
פסקה יג 62
פסקה יד 62
פסקה טו 63
פסקה טז 64
פסקה יז 64
פרק ד 64
פסקה א 64
פסקה ב 64
פסקה ג 65
פסקה ד 65
פסקה ה 66
פסקה ו 66
פסקה ז 67
פסקה ח 67
פסקה ט 68
פסקה י 68
פסקה יא 68
פרק ה 68
פסקה א 68
פסקה ב 69
פסקה ג 69
פסקה ד 70
פסקה ה 70
פסקה ו 70
פסקה ז 71
פסקה ח 71
פסקה ט 72
פסקה י 72
פסקה יא 73
פסקה יב 73
פסקה יג 74
פסקה יד 74
פסקה טו 75
פרק ו 75
פסקה א 75
פסקה ב 76
פסקה ג 76
פסקה ד 77
פסקה ה 77
פסקה ו 77
פסקה ז 78
פסקה ח 78
פסקה ט 78
פסקה י 78
פסקה יא 79
פסקה יב 80
פסקה יג 80
פסקה יד 80
פרק ז 81
פסקה א 81

פסקה ב 82
פסקה ג 82
פסקה ד 83
פסקה ה 83
פסקה ו 83
פסקה ז 84
פסקה ח 85
פסקה ט 85
פסקה י 86
פסקה יא 87
פסקה יב 88
פרק ח 88
פסקה א 88
פסקה ב 89
פסקה ג 90
פסקה ד 90
פסקה ה 92
פסקה ו 92
פסקה ז 93
פרק ט 94
פסקה א 94
פסקה ב 94
פסקה ג 95
פסקה ד 95
פסקה ה 96
פסקה ו 96
פסקה ז 96
פסקה ח 96
פסקה ט 96
פרק י 97
פסקה א 97
פסקה ב 98
פסקה ג 98
פסקה ד 98
פרק יא 99
פסקה א 99
פסקה ב 100
פסקה ג 101
פסקה ד 101
פסקה ה 102
פסקה ו 103
פסקה ז 103
פסקה ח 103
פסקה ט 104
פסקה י 104
פסקה יא 104

פרק א

פסקה א

אלה הדברים בציוני מפרש אלה הדברים מנין אלה התחיל משה להוכיח את ישראל כי ז' באדר מת משה וזה היה בר"ח שבט. הרי ל"ו ימים:

בכל לשון כו'. ר"ל מה שכתוב שוב במשנה פ"ק דמגילה:

שהספרים נכתבים בכל לשון. בכתב של כל אומה. ובלשון של כל אומה [ברטנורא]:

שהספרים נכתבים בכל לשון. ותפילין ומזוזות אין נכתבות אלא אשורית. כן הוא במשנה. ופרש"י ספרים תורה נביאים וכתובים. אשורית לשון הקודש. וטעמא בגמרא דבתפילין ומזוזות כתיב [דברים ו'] והיו הדברים האלה בהוויתן יהו:

אף בספרים לא התירו. לשון אחר חוץ מלה"ק אלא יונית. משום דלשון יונית רחמנא שריא בהדיא לכתוב בהן ספר מדכתיב יפת אלהים ליפת וגו' וכדלקמן בסמוך. ומדאצטריך קרא למשרי לשון יונית מכלל דשאר לשון חוץ מאשורית אסור מה"ת:

שיהיו דבריו של שם. היינו תורה. וזהו דכתיב וישכון באהלי שם היינו בתי כנסיות ובמ"ד. ובמס' מגילה אמרו אמר קרא יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם דבריו של יפת יהיו באהלי שם. ופריך הגמרא ואימא גומר ומגוג. אלא א"ר חייא בר אבא היינו טעמא דכתיב יפת וגו' יפיותו של יפת יהא באהלי שם. ופרש"י הוא לשון יון לשונו יפה משל כל בני יפת:

שמרפא את הלשון כו' מתיר את הלשון כו'. כפשוטו פירושו שהוא מרפא לשון אלמים וכדמסיים נלמד ממשה כו' נתרפא לשונו. [ותפס לשון מתיר משום דרשא דלהלן להתיר פה כו']. וענין המאמר לכאן למתני' דספרים נכתבים בכל לשון. הוא לומר שלשונה של תורה חביב שבכדי שיהיה נקל להבינה בכל לשון. נתרפא כלו' התירוה לכתוב בכל לשון [ובדרך רחוקה קצת י"ל לשון מתיר את הלשון כענין מתיר איסור הלשון שהיא בלשון יוני גריכי"ש הקדום כדמשמע בירושלמי פ"ק דפאה ושלהי סוטה שהוא בכלל גזרת חכמת יוונית. ומ"מ לכתיבת התורה לרשב"ג התירוהו דווקא מפני יפיותו] [רד"ל] ועמ"ש בביאוריו לפדר"א ר"פ ל"ח:

תדע לך כו' כדמסיים לשונו מתרפא כו' בד"ת. א"כ הרפואה היא בשביל עץ חיים של ד"ת [רד"ל]:

לתרפיון פי' מזון מלשון טרף נתן ליראיו בחילוף התי"ו בטי"ת. וז"ל הירושלמי רבי יוחנן אמר תרפיה מציץ עליה וטרף מזונה. ופי' היפה מראה שמשעה שפורח עליהו מיד נותן

מזונו. כלו' שמוציא פריו שלא כדרך האילנות שהפרי אינו יוצא אלא אחר פריחת העלין ימים רבים. ובספר מים יחזקאל פי' לתרפיון רפואה לכל החולים:

כל שהוא אלם. שאינו מדבר. וגם אלם מדברי תורה [כמו שאמרו במדרש רות גבי פלוני אלמוני שהיה אלם בדברי תורה]:

ולועט פי' ואוכל. לשון הלעיטני נא:

מתרפאה ומצחצחה מיד בדברי תורה. ר"ל שתבא הרפואה להתורה והלשון בבת אחת שע"י התורה יתרפא לו גם הלשון. ודרש לתרופה להתיר פה:

שכך כתיב יעלה על שפתו מזה ומזה. כצ"ל ור"ל בשביל שיעלה על שפתיו ד"ת שכתובים מזה ומזה [רד"ל]:

פסקה ב

בשביל להביאן אחרי. להוליכן אחר עבודתי. הכוונה לזה דאי' בזוהר שלח דף קס"ו ע"א. וזהו בשביל להביאן אחרי לזכות את ישראל שילכו אחר השם. והוא ילך לפניהם להנות מזיו שכינתו:

שהחליק לישראל בנבואותיו שאמר לישראל דברים מתוקנים מה טובו אוהליך יעקב. משה הכריז השמרו לכם פן יפתה לבבכם. ובלעם מכריז ומחניף עשו תאותכם ואינו מקפיד [רש"י משלי שם]:

וגבה לבכם ולכן נכשלו ביצה"ר וכמ"ש בזוהר יצה"ר בעי גסותא דרוחא וכמ"ש בסוטה דף ד' במי שיש בו גסות הרוח שנכשל בא"א. ולכן כשגבה לבם נכשלו בזנות בשטים [רד"ל]:

כביכול משה הוכיחני כו'. מפרש מוכיח אדם אחרי. מוכיח לישראל אחר שהוכיח אותי. כמו שהיה בשעת העגל. שמתחלה הוכיח להקב"ה שיתפייס לישראל שנקראו אדם ואמר לו למה ה' יחרה אפך בעמך. ואח"כ הוכיח לישראל שיעשו תשובה ויתקרבו להקב"ה ואמר להם אתם חטאתם וגו'. ואח"כ שב להקב"ה ואמר אנא חטא העם הזה וגו' ויעשו להם אלהי זהב. וכמו שדרשו חז"ל שאמר אתה גרמת להם שהשפעת להם זהב וכל חפצם מה יעשו שלא יחטאו:

מהו למה כלו' וכי לא היה לו ע"ז לכעוס שאמר לו למה ה' יחרה אפך בעמך:

בקש הקב"ה לכלות כו' א"ל משה רבש"ע העגל הזה טוב כו'. לא שבא משה להצילם מהחטא לגמרי בטענה זו. אלא בא להקל קצת בחטאם. ואמר שלא היה בזה חטא ע"ז ממש כנראה ממעשהו. אלא שחשבו ישראל היות איזה שפע מושפע עליהם מכח העליונים במעשה העגל. וחשבו כמו שהאדם צריך להשתדל באפשר בידו להקריב

התועלת ולהרחיק הנזק. כן יאות להם לעשות זה אחר שנסתלק מהם משה. והיו כמכינים עצמם לקבל השפעת ה'. כמו שמחוייב כל אדם להכין עצמו כראוי לו. ונקרא בזה מסייע בכח ההשגחה. כי לא בקשו רק מנהיג אשר ילך לפניהם במקום משה. וערב רב הוא שחשבוהו לע"ז ממש. ואע"ג שמ"מ חטאו בזה אחר שהקב"ה הזהירם מכל פסל והשתחויתו סתם. בין דרך ע"ז בין דרך אחרת. מ"מ אינן ראויים לכליון חרוץ כע"ז ממש. וזהו שאמר המדרש בשעה שעשו ישראל את העגל בקש הקב"ה לכלותן לגמרי. לכן כנגד מה שבקש לכלותן באותה שעה טען משה למה ה' יחרה אפך בחרון אף כזה. למה. אחר שלא כיוונו אלא לקבל השגחתך על ידו ונמצא מסייע לך. ואמר על דרך משל ואתה מזריח החמה כו'. והשיב הקב"ה כי זה טעות ושטות בחושבם זה. וכמ"ש הרמב"ם בהלכות ע"ז שכל החושב שיש ממש במעשים אלו אלא שהתורה אסרתם הוא סכל וטועה כי אין ממש בדברים אלו. וא"כ ראוי להענישם שחטאו בדבר. כי אין כאן תועלת. והשיב משה רבינו דא"כ למה ה' יחרה אפך בעמך דהשתא יש להקל יותר בחטאם. שמאחר שמה שאסר ה' הוא מה שאין בו תועלת א"כ אילו היו בו איזה תועלת אולי לא היה אוסרו שלא ינעול דלת התועלת בפני האנשים. וא"כ אלה שעשו בחשבם לקבל תועלת אין בהם חטא זולת הטעות שחשבו שהיה בזה תועלת [יפ"ת בש"ר פ' מ"ג]:

טרפה לשון הכאה וטירוד:

הא מרי לשון יללה פתאומית [מת"כ]:

קדמתך הוא כו'. לשון תימא. וכי זו הוא לך פעם ראשונה או שניה. הרי זה כמה פעמים שהכעסת אותו:

וכן הוא אומר במדבר כו'. כפי פרש"י ז"ל בסדר הזה:

פסקה ג

א"ר שמואל בר נחמן כו'. רבי שמואל ב"נ מפרש שקרא אלה עשית בא לתת טעם על מה שאמר הקב"ה וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם כיון שכבר אמר לו הקב"ה למשה סלחתי כדברך. ואמר משום שהיה לישראל שני מיני עבירות בעשייתם את העגל. אחד עשיית הצורה אשר הזהיר על זה האל יתברך באומר לא תעשה לך פסל וכל תמונה. והשני על כוונתם שכוונו לצורת שור אשר במרכבה שהיא אחד מד' חיות המרכבה וקצצו בנטיעות שדמו הצורה ליוצרה והנטיעה לנוטעה. ולפיכך פעם כתיב [נחמיה ט'] עשו להם עגל מסכה. ופעם כתיב וימירו את כבודם בתבנית שור. ולכן על עשיית הצורה נמחל להם ע"י משה שפייס להקב"ה ואמר כיון שאין בו ממש א"כ למה ה' יחרה

אפך בעמך. ועל כוונתם שכוונו לשור שבמרכבה וקצצו בנטיעות שדמו הצורה ליוצרה והנטיעה לנוטעה על זה נאמר וביום פקדי ופקדתי וגו':

ואומר לי סלח נא. לאו דוקא לשון סלח נא שהרי לשון זה סלח נא כתיב [במדבר י"ד] בעון מרגלים. אלא כלו' שמשה בקש מהקב"ה שיסלח לחטאתם כדכתיב למה ה' יחרה אפך בעמך. שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך:

אעורר כל לעיניך. דרש ואערכה לעיניך ואעורר כל לעיניך. ולמ"ד מלעיניך מוסב למעלה ולמטה. וכל הוא מדת הדין הנקרא כל. והיא הנוקמת נקמת השם בכל מקום. וזהו וביום פקדי וגו':

אסדר כל דרש ואערכה לשון שתי המערכות. וערכת את ערכו. ור"ל שאסדר לך מה שעשית ואפקוד לך ביום פקדי. ורק משמעות דורשים איכא בינייהו. והרד"ל דכתב דפליגי בזה ח"א אעורר כלו' שלא נתכפר לגמרי וכמ"ש וביום פקדי וכמ"ש בשמ"ר שם. וח"א אסדר לומר שנתכפר לגמרי וכמ"ש גם אלה תשכחנה זה מעשה העגל רק שבסדר התוכחה שסדר משה סדרו משה ג"כ והוכיחם במ"ש ודי זהב עכ"ל:

פסקה ד

היו ישראל אומרים שונא מוכיחנו. פי' אם יבא בלעם ויאמר להם הקללות שבתוכחה יאמרו ישראל שונא קללם פי' שלא שמע מעולם מפי הקב"ה את הקללות אלא שמעצמו קללן על שהוא שונא. וכן אם יבא משה ויברכן. האומות יאמרו שלא שמע מעולם הברכות מפי הקב"ה אלא מעצמו אמרן שהוא היה אוהבן. אבל על ידי שאוהב מקלל ושונא מברך מזה יראו שהכל מפי הקב"ה [מפרשים]:

שיתבררו פי' שיהי' מבורר אצל כולם שהם מפי הקב"ה:

פסקה ה

ד"א אילו אחר הוכיחן כו'. זה קאי על דברי תוכחה ממש שהוכיחן משה על מעשיהם. וכל אלו דבר אחר שקאמר המדרש אינו כמו בכל מקום שמתחיל בפסוק אחד ואמר עליו כמה דרשות. אלא כאן פירושו ועוד דבר אחר אמרו ועוד דבר אחר אמרו:

זה מוכיחנו הוא ע"ד שאמרו בערכין דף ט"ז העבודה אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח אם אמר טול קיסם מבין שיניך אומרים לו טול קורה מבין עיניך. פרש"י כלומר שאם יש אדם שמוכיח חבירו לומר לו הנח עבירה פלונית שבידך יכול להשיבו גדולה עבירה יש בידך. וזהו שאמר המדרש שהיו אומרים זה מוכיחנו בתמיה הלא לו יש ג"כ עבירות. אבל משה שהיה נקי אפילו מכל דבר ממון שנפשו של אדם מחמדתן כדכתיב לא חמור אחד מהם נשאתי וכדאמרו ברבה סדר קרח שאפילו בשעה כשירד ממדין למצרים שהיה

צריך ליטול מהם מעות ולשלם בעד החמור שרכב עליו מ"מ לא לקח מהם. לו היה נאה להוכיחן. ובקהלת רבה אמרו אילו אדם אחר בא והוכיח את ישראל הייתם אומרים אדם שאכל ושתה מהם ונהנה מהם מוכיחן. אלא משה שכתוב בו לא חמור כו':

זה אומר עתה ידעתי. בתמיה. מה הוא יודע ענייני אלהות. ובקה"ר מסיים בהדיא זה שאינו יודע טיבה של ע"ז אומר עתה ידעתי ע"ש:

אילו אחר אמר הבל הבלים כו'. הכוונה כי מי שלא ישיג מתענוגי עוה"ז וקניניו ואוכל לחם צר מחמת חסרון כיסו להיות הכיס ריק ואין בו. לא ידוע כי הוא ממאס בתענוגי העולם. כי אפשר אילו היה לו היה מרחיב פיהו וימלאהו. אבל כשאדם ישיג מהצלחת עוה"ז ויודע כל מהותם וחפצם ואעפ"כ כובש תאות לבו וממאס הבלי עוה"ז בכח שכלו אשר בקרבו להיותו מבין שהוא תכלית הבל הבלים וזה מעשה בהמה כסוס כפרד למלאות כריסו ובטנו בחפצי עוה"ז. בזה יודע כי עשייתו הוא לשם ה'. וממליך וממשיל את ה' על כל אבריו וגידיו לשבר תאותם אשר בקרבם ולא יעשו כי אם כחפץ ה' בדרכי התורה:

אין לו פרוטה לאכול. פי' אין לו פרוטה לקנות בה לאכול. ואפשר שצריך להיות אין לו פרוסה לאכול:

שהיו מביאין לו תרדין בימות החמה כו'. לפי שהיה שלמה מכיר גידי הארץ ובאיזה מקום יצח אפילו שלא בזמנה. או היו מביאין לו ממרחק מארץ ששם ימות הגשמים כשיש כאן ימות החמה. וכן להיפך [מת"כ]. ובע"ז דף כ"ח ע"ב בסופו פרש"י בד"ה וחילופא. שהצנון מוסיף עליו קור. והתרדין מחממין ע"כ. וצ"ע. וכתב הרדל וז"ל וכמדומה שעיקר הגי' ראוי להיות להיפוך תרדין ביה"ג שטבע חם לחמם הגוף ביה"ג. וקשואין שטבען קר ביה"ח לקרר. וכ"כ הרמב"ם בה' דעות פ"ד בדלועין ע"ש. ובש"ס [ברכות נ"ז] אמרו צנון וחזרת וקשואין לא ביה"ח ולא ביה"ג נ"ל צנון וקשואין ביה"ח וחזרת ביה"ג עכ"ל:

זה לא שלט ולא הרגיש בגדולה לעולם על כן מגדיל שם ה'. אבל נ"נ שהיה לו גדולה כ"כ וכולם יראו מפניו. ועכ"ז הרגיש כי הכל כלא מול הקב"ה:

זה אינו יודע טובה של מדה"ד. כי אולי המדה"ד מכלה ומשחית מאד בעת הזעם. אבל משה שהיה יודע פרטי הנהגת ה' במדותיו ועכ"ז אמר שפעולתו תמים וצדיק וישר ואין עול במדותיו:

פסקה ו

כדבורים היו בני מתנהגים. פי' שכל הדבורים הקטנים הולכים אחר הדבורה הגדולה שנקראת אם לכולם. כך ישראל ילכו הקטנים אחר גדוליהם. וכתב הרד"ל ואולי לפי דרכיו למדנו להנחת שם דבורה על המין מזה שהם מתנהגים ע"פ דבר ומנהיג נקבה עכ"ל:

ועוקצה מר כלומר אם תכעס תרע לאדם. כן התורה למי שעובר בדבריה:

אופופסין פירוש גזר דין [ערוך] וכן בלשון יוני [מוסף הערוך]:

שנאמר מות יומת הנואף והנואפת. מביא פסוקים אלו מפני שרוצה לדמות הענין לדבש שיש בו צורך אכילה והוא מתוק. רק באופן שיקח הדבש שלא במקום הדברים כי עוקצה מר. כן מצינו בעילת מצוה ומ"ע לקיים פ"ו. אמנם בעילת איסור עוקצה מר. וכן שבת עונג הוא. אמנם לבשל בשבת אף שהוא לעונג מ"מ הוא כמו שרוצה ליקח דבש ממקום הדבורים. משא"כ שאר עבירות כגון מכשפה או רציחה שחייב מיתה אין לדמות לדבש כי אין שם רק לא תעשה [י"מ]:

ועוקצה לאחרים שהבעלים כשהולכים לרדות הדבש מן כוורת הדבורים הם הולכים עם אש ואבוקה והדבורים בורחים ויכול ליקח הדבש בלי שום נזק. אבל אחרים שרוצים לגנוב דבש הם הולכות בלא אש בחשאי והדבורים עוקצים אותם. וכן כשפורחת ממקום למקום לאסוף מיץ פרחים להדבש עוקצת לאחרים:

מסגלת לבעליה כלומר שניתן בטבעה שתעמול לקבץ הדבש לבעליה אף שאין לה הנאה מזה רק להטיב לאחרים. כן הם טבע נפשותיהם שעושים המצות לשמה ורק לשם ה' ומאהבה. לא לשם תועלת ושכר כי אם מאהבה גמורה:

פסקה ז

שהיה מוכר ארגמן כו'. כוונת המאמר שבאמת היה ארגמן. אך לא היה מן המובחר. ואצל כל אדם הוא ארגמן. אך בערך המלכות אינו נחשב זה לקרוא בשם ארגמן. כך משה היה דברן נגד ערך כל אדם אף שהיה כבד פה וגו'. אך בערך הקב"ה שברא הפה והלשון לא היה דברן. ולכן בעת ששלחו הקב"ה בשליחות אל פרעה ואל ישראל שיצטרך להשיב תשובה ולדבר לפני הקב"ה [וכדכתיב (שמות ה':כ"ב) וישב משה אל ה' וגו'. וכתיב (שם ו') וידבר משה לפני ה' לאמר הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו'] אמר לא איש דברים אנכי. אבל אצל ישראל כתיב בו אלה הדברים. ואף שזה כתיב בסוף ימיו יש לומר שאחז רק פסוק זה לדוגמא ולרמז. אבל באמת לישראל היה דברן מאז ומקדם:

לפני הקב"ה כו' אמר לא איש דברים אנכי. והא שהוכיחו ה' על מיאונו. הוא על ששם פה א"כ יתן בפיו כח גם לזה:

פסקה ח

א"ל הקב"ה משה אל תתייראי. דייק זה מדכתיב ככל אשר צוה ה' אותו אליהם: דמשמע שאילו לא צוה לו ה' לא היה מוכיחן בנוסח זה. כמו שכתבתי בארוכה בענף ע"ש:

פסקה ט

הואיל וקבלו תוכחותך כו'. ידע משה שקבלו המוסר לפי שאמר כל מי שיש לו להשיב יבא וישיב. ולא מצינו שבא אחד והשיב לו. בזה ידע משה שקבלו המוסר. ועל כן ראוים לברכה [שפתי דעת]:

ועליהם תבוא ברכת טוב. שמלת עליהם לכאורה מיותר אם חוזר למוכיחים. לכך פי' שמלת ועליהם קאי על המקבלים התוכחת שזוכים לברכה [ר"ח שער הענוה פ"ה]. ובתד"א איתא עליו תבוא ברכת טוב לא נאמר אלא עליהם להמוכיח ולהמקבל תוכחה:

אמר הקב"ה בעה"ז אתם מתברכין ע"י אחרים כו'. כי בעוה"ז יש כמה ברכות שהם לגוף. וכשם שגופו יש לו תכלית כך ברכותיו יש לו גבול וסוף ולכן ברכותיו ראויין להיות ע"י ב"ו שגם הוא בעל תכלית. וברכת כהנים יוכיח. ולכן לכל הברכות שניתנו בעוה"ז היה דוקא ע"י סרסור אדם. אבל ברכות השייכין לעוה"ב שאין לו גבול ותכלית. והברכות ג"כ אין להם תכלית. ראויין להיות מפי הקב"ה שהוא בעל בלתי תכלית. וראה משה לברכן בשני מיני ברכות. א' ברכות העוה"ב שהם משל הקב"ה ונצחיים. ואחד ברכת עוה"ז [שפתי דעת]:

לע"ל אני אברך כו'. ולע"ל קאי כדכתיב ויירא אותו כל אפסי ארץ [רד"ל]:

פסקה י

לעצמו כלומר ביחידי בלי שישב אחר עמו:

אל תהי דן יחידי. שאע"פ שאם הוא מומחה ומוחזק לרבים יכול הוא לדון יחידי כמו שאמרו חז"ל במס' סנהדרין. מ"מ הדרך הנכון מצד עצה טובה שלא יהיה דן יחידי. וביאר הטעם לשאין ראוי שיהיה דן יחידי אלא אחד הוא הקב"ה ולא אמר הקב"ה. כדי להודיענו סבת המשנה שמי שהוא מורכב אי אפשר להמלט מן הטעות והשגיאה אם מפני קיצורו בהשגת האמת ואם להיותו נוטה במזגו לאחד מבעלי הטענות. אבל הקב"ה שהוא פשוט בהחלט לו נאה לדון יחידי:

מהו והוא באחד דה"ל לומר והוא אחד:

דן וחותם לעצמו מבואר בשה"ש רבה פ"א סי' מ"ה ובתנחומא סדר שמות. שתחלת הדין הוא עם פמליא של מעלה ואלו מיימינים ואלו משמאילים רק משנגמר הדין הקב"ה נכנס למקום שאין להם רשות ליכנס וחותם את הדין שנא' והוא באחד. לכן צריך לומר שכאן ג"כ הכוונה להגמר דין. וזהו שאמר והוא באחד פי' והוא בסוף הדין באחד לגמור הדין. ולכן לא כתיב והוא אחד משום דהוה משמע מתחלת הזמן עד סופו:

ולמה אמת כלו' מה טעם להיות חותמו יתברך אמת. שדרך החותם לחתום שמו או כנויו או סימן מורה עליו [יפ"ת]:

מם אמצעית היינו עם אותיות כפולות:

לומר אני ראשון בירושלמי פ"ק דסנהדרין מפרש לומר אני ה' ראשון שלא קבלתי מלכותי מאחר. ומלבעדי אין אלהים שאין לי שותף. ואת אחרונים אני הוא שאיני עתיד למסרה לאחר. והם ג' שרשים מיוחדים באלהותו יתברך. האחד קדמותו. והשני אחדותו. והשלישי נצחיותו. וע' ביפ"ת בב"ר פ' פ"א:

בא וראה זה לראיה שאל תהי דן יחידי. שהרי משה אבי החכמים והנביאים אמר שלא יכול לדון יחידי אף כי אחר:

שכך כתיב אשת חיל מי ימצא. לכאורה הכוונה שבא לרמוז שאפילו מדה אחד של אנשי חיל לבדו טורח למצוא. וע' בענף:

ואשמם כתיב בלא יו"ד. וע' במנחת שי:

תלוי בראשיכם כי אין להם רק להוכיח אתכם אם תקבלו מוטב. ואם לאו אתם הגורמים:

לנחש הזה כו' במשל הזה הורה לנו שנרגיש כי הקיבוץ ונתינת יד העם תחת ראשי העם הוא כגוף אחד בעל אברים רבים. וכאשר הראש הוא מנהיג הגוף כולו. כן ראשי העם לעם. וכמו שלא מצינו שיתקוטט הגוף עם הראש שירצה הוא להנהיג את הראש שילך אחריו. כן לא יתכן להמון שיחפצו שהם ינהגו כפי רצונם והראשים ילכו אחריהם. כי סוף שיכשלו בדרכם ובמהלכם. ומה שאחז בנחש. לפי ששאר בעלי חיים ניכר הראש מבין גופו ונבדל במעלתו עד שלא יתכן שידומה ככה. אבל הנחש ראשו וגופו הכל ביחד על תמונה אחת. ולכן אומר שעכ"ז לא ימצא ההתקוטטות בלבו על ככה. כן ההמון בראותם שהם בני אדם כמו הראשים על גוף ותמונה אחת. על כן יחשבו כי הם כמוהם. וכוונתי לדרוש על מלת בראשיכם שיציירו כאילו הם הראש ממש המנהיג הגוף כולו והם עיני העדה [מצאתי]:

הם גוזרים לפני המקום והוא עושה. כדכתיב [שמואל ב' כ"ג] מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים. שדרשוהו במ"ק מי מושל בי צדיק שאני גוזר גזרה והוא מבטלה. והדרש

לפי ענין דכאן רישיה דקרא מושל באדם צדיק כשאדם אלו ישראל מקבלים עליהם ממשלת מושל צדיק ונשמעים לגדולים. אז הן מושלים ביראת אלקים [ויש להדרש ג"כ מ"ש כאן לענין הדיינים והיית אתה לעם מול האלהים. שתוכל לעמוד מול מדה"ד לעכב הגזירות] וע' שבת דף קל"ט [רד"ל]:

ונתפחמו לשון שחרות כפחמין הללו:

בפסיפס אבני גזית תרגומו אבן פסיפת:

שערה מתנאה שהשחרות נאה הוא בשערות כד"א תלתלים שחורות כעורב:

ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו. פי' שהעמיד אותם למשפט על שלא חשו לצער הקטנים ולשאת משא הקטנים. וז"ש מה לכם תדכאו עמי. ר"ל כיון שאינכם נושאים משאם. מה לכם לדכאות את עמי שיהיו נשמעים לכם:

קשה ולכן הזקנים צריכין להוכיח להשרים והשרים לעם. כי אי אפשר לאחד לשפוט כולם וצריכין שיעזרו זה את זה. וכדאמרו במס' שבת שיבא על הזקנים במשפט על שלא מיחו בשרים:

בעת מתאוננים דעתו שעד העת ההיא לא מנה עודנו שופטים עליהם. כי אם הוא בעצמו. וע' בענף:

העמוסים וגו' לך נאה לטעון. כלו' אתה שהבטחתם שהשגחתך תהיה עליהם תמיד מעת היותם. לך נאה לטעון אותם ולהשגיח עליהם בהשגחה פרטית ונסיית:

הרבה אתכם על גבי דייניכם. פי' הגדיל והרים אתכם על דייניכם. ר"ל שהשפיע לכם טובות הרבה עד שמחמת זה תגדלו אתכם על דייניכם ומטריחים אותם וכמו שפרש"י טרחכם מלמד שהיו ישראל טראנין היה אחד מהם רואה את בעל דינו נוצח בדין אומר יש לי עדים להביא יש לי ראיות להביא מוסיף אני עליכם דייניו:

ממה שקרינו בענין ה' אלהיכם הרבה אתכם. הרבה פירושו הגדיל כמו שפירשו המפרשים פרו ורבו לגדלם בקומה זקופה [מת"כ]:

פסקה יא

זש"ה אשתחוה אל היכל קדשך. מה שנרשם כאן תהלים ה' גם תיבת ביראתך הוא ט"ס. אלא הכוונה על פסוק תהלים קל"ח שכתיב שם בסיפיה דקרא כי הגדלת על כל שמך אמרתך. ודרשו בשוח"ט אמרו ישראל לפני הקב"ה הגדלת על כל מה שאמרת לנו על ידי הנביאים. וכן כאן דרשו לענין הבטחת הגאולה שהבטיחו לגאלם בב' אותיות וגאלם אח"כ בע"ב אותיות:

דן אנכי ושני אותיות דן היינו שם בן נ"ד. וע' מ"ש בב"ר פ' מ"ד סי' כ"ב:

גאלם בשבעים ושתים אותיות. הוא שם בן ע"ב. וצריך לומר שיש יתרון מעלה לגאולתינו בשם זה טפי מהיותה בזה [יפ"ת]. וזהו שאמר ה' אלהיכם הרבה אתכם. שהרבה עמהם טובה יותר ממה שהבטיח לאברהם. וזהו ממדת הצדיקים שאומרים מעט ועושים הרבה כדאי' בתנחומא סדר וירא סי' ד'. ובאדר"נ פ' י"ג בהדיא שהקב"ה לא גילה לו לאברהם מתחלה אלא השני אותיות. ואח"כ גאלם בע"ב אותיות. אבל בב"ר פ' מ"ד אי' שגם מתחלה גילה לו הקב"ה לאברהם שאם יעשו תשובה גואלם בע"ב אותיות.

עד סוף הפסוק ע"ב אותיות. ברבה שם גרס עד מוראים גדולים אתה מוצא ע"ב אותיות. ואם יאמר לך אדם שבעים וחמשה הם. אמור לו צא מהם גוי השני שאינו מן המנין. ופי' היפ"ת לפי שהשני נאמר על מצרים הגוי המר. לא ימנה בכלל השם הקדוש:

ושמו ע"ב אותיות וכן הוא ברבה שם. אבל בחזית גרסינן ושמו ע"ב שמות:

דבר אחר א"ר אלעאי. נראה דהני תיבות ד"א מיותרים הן. והמדרש הביא דברי ר' אלעאי אלו כאן לומר שמזה ג"כ ראיה שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה. או אפשר לקיים הנוסחא דבר אחר. ופירושו כמו ועוד דבר אחד א"ר אלעאי שגם מזה ראי' שצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה:

ד"א מ"מ לא גילה כו'. לפי שמדבר כאן בענין זה שלא גילה כו' קאמר ג"כ הטעם הזה דרך אגב אף שלא שייך לענינינו:

היו ישראל אומרים כו'. שאם יגלה הדבר לאבות ידעו גם בני ישראל מקבלת אבותם מה תארו ועניינו של המן ומיד שירד להם יכירוהו ויאמרו כבר אכלנו כו'. משא"כ עתה כשיבא להם פתאום ולא ידעו טבעו ומראיתו. וכן אמר הכתוב כי לא ידעו מה הוא:

ד"א א"ר אלעאי כו' כך אמר הקב"ה כו'. השתא מפרש ה' אלהיכם הרבה אתכם שהרבה עמכם טובה יותר מהשבטיח לאברהם. שלאברהם הבטיח שירבה אותם ככוכבים ולא יותר שנא' כה יהיה וגו'. ומשום שע"ז קשה הא בקרא זה גופי' מסיים והנכם היום ככוכבי השמים לרוב. דמשמע רק ככוכבים. לכן מסיים ר' אלעאי ואמר מהו לרוב ר"ל דע"כ הרבה אתכם פירושו יותר ממה שהבטיח לכם ממאי דסיים הפסוק לרוב ולא קאמר רוב. אע"כ שבא לרמז לאותו רוב שנאמר בפרשת העקידה הרבה ארבה וגו' ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים. וזה נאמר אחר הבטחת כה יהיה זרעך. ומלת לרוב רומז לחול שרגיל בלשון המקרא לכתוב בו לשון לרוב כמו ביהושע י"א ובכ"מ:

מהו אומר תפלטני כו'. הביא זאת לראיה שקשה להיות מנהיג ודיין על ישראל כמו שאמר מרע"ה. והכוונה שבספר שמואל כתיב ותפלטני מריבי עמי. ובספר תהלים כתיב תפלטני מריבי עם. ומפרש תפלטני מריבי עמי שלא יהיה לי דין אצלם ולפניהם כי עמי

הם ואיני רוצה לריב עם עמי. ותפלטני מריבי עם פירושו שלא יהיה להם דין לפני. ודע שבילקוט שמואל ב' שם אי' בזה הלשון תפלטני מריבי עמי. עם. שלא יהיה לי דין עמהם ושלא יהא להם דין לפני ע"כ. וכתב הכלי יקר [שעל נביאים ראשונים] וז"ל ור"ל שבשירת שמואל כתיב ותפלטני מריבי עמי. ובשירת תהלים י"ח כתיב מריבי עם. משום שבשירת שמואל אמר שלא יהא לי דין עמהם כי עמי הם ואיני רוצה לריב עם עמי. ובתהלים אמר שלא יהיה להם דין לפני. ואפשר לומר איפכא שבשמואל אמר עמי פירושו עמי ואתי שלא יהיה להם דין עמי. ובתהלים אמר עם שלא יהא לי עמם. ומובן במדרש זה מה שאמר מריבי בלשון רבים. ולא אמר מריב. משום שכוונתו היה על שתי מריבות שיפלטהו ה' עכ"ל:

מלך עליהם ובודאי ישמעו אליך:

תשימני לראש גוים. ר"ל שביקש דוד שיותר טוב שיהיה לראש ושופט על גוים או"ה. לא על ישראל שירא מפניהם שימסרו דין לשמים וכמו שא"ר ברכיה אם דנת את הגוי ישראל בא הוא הנידון ומוסרך ר"ל ומוסר דינך לאלוה כו' הרואה ואינו נראה. כמו שקרה למשה בימי מריבה. וזהו שאמר משה איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם שלפעמים אתם מריבים עלי לפני ה'. והרד"ל כתב אפשר דרש מ"ש אח"כ חי ה' כו' וירום כו' ומדריש נמי מ"ש אח"כ ה' הנותן נקמות לי שנוקם אם חייב לא' מישראל שלא כדין וכמ"ש בספרי כדכתיב וקבע את קובעיהם כו' עכ"ל:

א"ל משה לישראל חייכם כו'. עתה חוזר לענין ראשון:

הרבה אתכם על גבי דייניכם. פי' הגדיל אתכם על גבי דייניכם שיהיו הם נענשים עליכם:

פסקה יב

אבל לע"ל לרב. אתם עתידים. כצ"ל וכן הועתק המדרש בספר מנחת שי. ור"ל משום דכתיב לרב חסר דרש לשון רב ורבנות. והכי קאמר והנכם היום ככוכבי השמים במעלה. ולא יותר. אבל עוד תצפו להיות במעלה לרב כביכול. שכולם יפחדו מכם כנוגע כביכול בכבוד ה' שהוא בלי תכלית ובלי קצב:

ומה מי שעובד ע"ז. כלו' אם מדת פורענות ככה מדה טובה שהיא מרובה לא כ"ש:

אשר יבטח בה'. וגו' והיה ה' מבטחו. פי' שיהיה מבטחו שיהיה הוא ה' פי' כמו ה':

והם שואלים להם כו'. לפי שישראל יהיו יושבים לפני הקב"ה כתלמיד לפני רבו ושואלין ממנו כל פרשה ופרשה למה נכתבה. ומלאכי השרת רואין אותם ושואלין אותם מה הורה לכם הקב"ה לפי שאינן יכולין ליכנס במחיצתן כדאי' בבמד"ר פ"כ סי' י"ט. והענין הוא

שגם אצל המלאכים שייך הלכות התורה. אך בפנימיות התורה וסתרי הלכות ולא בגופי הלכות ודיניהם המעשים. ולעתיד יהיו ישראל גדולים בהשגתם יותר מהמלאכים. כי הנפש מצד עצמה גדולה במעלתה ממעלת המלאכים. רק החומר הוא המסתיר. ולעתיד לבא יוסר לב האבן. ולכן אמר דומים לרבכם כלו' גדולים ממעלת המלאכים מאד:

אף בעה"ז כלו' שלפעמים אצל אנשים גדולי המעלה מאד מצינו לפעמים ככה. ולעתיד לבא יהיו כולם ככה:

די רביעאה ולא קדמאה. משמע שהמלאך היה הולך אחוריהם כתלמיד אחר הרב:

והוא מכבה לפניהם האש. ובירושלמי גרס והן היו מכבשין לפניו את האור. ופי' היפ"מ הם היו דורסין ומהלכין לפניו על הגחלים:

פסקה יג

יש בה מסוף העולם כו'. כלו' ריבוי ברכות עד שאין סוף ותכלית. ולכן כתיב פעמים כלו' הרבה פעמים ככה. והידי משה כתב שמחנה ישראל היה ג' פרסי. ובגמרא אמר רבי שית אלפא פרסי הוי עלמא. נמצא שני אלפים מחנות הוה ככל העולם. ועיין בענף:

שאתה מוכיחנו אלא קבלו תוכחותיו ושתקו. כצ"ל. ור"ל שהיה משה מוכיחן במדבר בערבה מול סוף וגו' וכמו שפרש"י במדבר מה שהכעיסוהו במדבר שאמרו מי יתן מותנו וגו'. בערבה שחטאו בבעל פעור בשיטים בערבות מואב. מול סוף מה שהמרו בים סוף כו'. נמצא היו יכולים לומר יש בנו אחד כו' בתמיה הרי אנו מבניהם. ואעפ"כ קבלו התוכחה ושתקו. וכדאי' ברבה סדר חוקת סי' ט' ויסעו מקדש ויבאו בני ישראל כל העדה הר ההר. מהו כל העדה. עדה לשמה עדה הנכנסת לארץ. לפי שמתו יוצאו מצרים ואלו מן אותן שכתוב בהן [דברים ד'] חיים כלכם היום:

אונקיא פי' בלשון יוני ורומי שם משקל אשר משקלו שני שקלי הקדש או שמונה דרכמון [מוסף הערוך]:

ויוסף אברהם ויקח אשה. והולידה לו ששה:

חזקיה עיקר מלכותו י"ד שנה כו'. והוא כדעת החכמים דס"ל זכה מוסיפין לו, דאי לר' עקיבא דאמר זכה משלימין לו הא דכתיב והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה משלו הוסיפו לו. כדאי' ביבמות דף מ"ט. ופרש"י משלו הוסיפו לו אלא שמתחלה היו רוצין לפחות משניו. וקשה כיון דהוספה היה על מלכותו ולא על ימיו. שעל ימיו אין זה תוספת מרובה על העיקר. א"כ ה"ל לומר הנני מוסיף על מלכותך וגו'. וי"ל שהימים שקודם מלכותו לא נחשבים לו לחיים שתמיד היה בסכנה שהרי חשב לשורפו. עיין פד"מ [יפ"ת]:

הקב"ה לא נתן קצבה לברכתינו. כדכתיב [בראשית י"ג] ושמתי את זרעך כעפר הארץ וגו'. [שם טו] וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך. ועוד רבים: **א"ל מה שברכתי אתכם משלי ברכתי אתכם כו'**. לכאורה קשה א"כ מה צורך לברכת משה כיון שיש בכלל מאתים מנה. ועוד למה באמת לא בירך משה אותם ג"כ בברכה בלא קצבה. ונראה ע"פ מ"ש חז"ל במס' יומא ובמד"ר ע"פ והיה מספר ב"י כחול הים אשר לא ימד ולא יספר. שתחלה אמר והיה מספר. ואח"כ אמר לא ימד ולא יספר. כאן כשישראל ערצש"מ כאן בזמן שאין עושין רצש"מ. ומעתה נאמר שמן הטעם הזה לא ברכם משה שלא יהיה להם מספר מפני שאז היה נראה כאילו מחזיק את ישראל שהם ממלאים רצונו של מקום. והוא ע"ה אפילו בעצמו לא שיער כן לרוב ענותנותו. ואיך יחזיק כן לשאר בני אדם והיה זה כאילו ממעט בכבודו של מקום. לכן בירך אותם בברכת קצבה. וזה שאמר להם זו משלי כי אני ירא לברככם בברכה שאין לה קצבה. אבל ה' אלהיכם הוא יברך אתכם כאשר דבר לכם. כי לו יתברך הרשות לקבל מעשיכם ולהחשיבכם כאילו מלאתם את רצונו. אבל אנכי לא אוכל עשות אפס לפי מה שישוער בדעתי האנושית [ספר תולדות נח] וע' בענף:

פסקה יד

כך הן ישראל מעלות על גבי מעלות. כדכתיב [דברים כ"ט] ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם כל איש ישראל. וכן הכהנים מעלה בעצמה נבדל מנפשות לוים. הלוים נבדלים מישראלים. גם כל אחד מישראל אינו דומה בתכונתו לחבירו. וכן בשבע כתות של צדיקים שעתידים להקביל פני שכינה יש שפניהם דומות לחמה. וללבנה. ולרקיע. ולכוכבים. לברקים. ולשושנים. ולמנורה הטהורה שהיתה בבהמ"ק כדאי' בויק"ר פ' כ"ט סי' ב':

אין להם חקר כו'. כמו שהוכיח הרמב"ן בפרשה זו. וז"ל היערות דבש ח"ב דף מ"ג. כבר תמהו איך אמר כי אין מספר לכוכבים. הלא חכמי תכונה מנו. אך התירוץ הוא מה שמצינו בכל זמן מזמנים כוכבים חדשים מה שלא שערו הקדמונים. היעשה ה' חדשות בארץ לברוא כוכבים חדשים. אבל הענין הוא כך כי הגלגל השמיני הוא עב ויש הרבה כוכבים בעובי זה למעלה מזה וזה למעלה מזה. וא"כ בחוש הראות אי אפשר למנות רק אחד. אמנם ברוב הימים כפי סדרו של יוצר בראשית ישנו כוכבים שהם תחת זה מצבם. וינועו בתנועה בלתי שוה עד שיבאו זה רחוק מזה בהרחק מה כפי תנועתם. ומה שהיה מקדם לכוכב אחד נעשו שנים. ואלו הן הכוכבים חדשים הנראים מה שלא היו מקודם. ולא נברא בריה חדשה. ואי לזאת פשיטא שאין לספור הכוכבים כי מי יוכל

לדעת כמה כוכבים זה למעלה מזה ברום עובי הרקיע ואינם נמנים עפ"י הראות כי אם אחד. והם באמת שתים שהם הרבה עכ"ל. וזה שאמר המדרש מה הכוכבים הללו אין להם לא חקר ולא מנין. כך ישראל אין להם לא חקר ולא מנין. ור"ל שבזה נדמו ישראל עם הקודש לכוכבים שהגם שלמראה עינינו הוא אחד. באמת הוא הרבה. כמו משה רבינו ע"ה שהיה שקול כששים רבוא. ויאיר בן מנשה שהיה שקול כרובה של סנהדרין. וכן מצינו בכמה צדיקים. וכדאי' בבמד"ר פ"ב א"ר סימון ויצא בן אשה וגו' לאלו יש מספר אבל לצדיקים אשר לא ימד ולא יספר:

מה הכוכבים שולטים מסוף העולם ועד סופו. כי הם פועלים בעולם איש איש בפעולתו המיוחדת. כסיל מחמם. כימה מצנן. הלבנה על תגבורת המים וכדומה. וכן ישראל שולחים על ההשגחה הנסיית כפי מעשיהם הטובים כן תברך העולם כמ"ש אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם:

בחמה כו' שהם גדולים. ופעולתם יותר גדולה בארץ. כי היה לו להמשיל ישראל שפועלים גדולים הם בעולם:

מנין שכן כתיב כו'. פי' מנין שישראל לא יהיה להם בושה לעוה"ב שנאמר וידעתם וגו' ובסיפיה ולא יבושו עמי לעולם:

פסקה טו

שאדם אוכל פירותיהם כו'. כתב הרמב"ם כי המצות כולם נחלקים בתחלה על שני חלקים. הא' במה שיש בינו ובין הקב"ה כגון ציצית ותפילין וכו'. הב' מצות התלויות בתועלת בני אדם קצתם עם קצתם כגון האזהרה על הגניבה וכו' וכגון הציווי באהבת איש רעהו וכו'. וכשיעשה האדם המצות שבחלק הא'. יגדלהו הקב"ה עליה לעוה"ב כמו שנתבאר בפ' חלק. וכשיעשה המצות שבחלק הב'. כמו כן תחשב לו לצדקה לעוה"ב לפי שעשה מצוה. וימצא טובה בעוה"ז בעבור שנהג מנהג הטוב בין בני אדם כו' מ"ש:

והקרן פי' והעיקר. ועיין מס' פאה פ"א משנה א' בתוס' חדשים:

איזה כיבוד כו' כלומד עד היכן. וה"ג בירושלמי פ"ק דפיאה:

צאו וראו מה עשה דמא כו'. קשה איך נלמוד מנכרי אשר לא ראה אור תורה ומסברא דנפשיה עבד. וי"ל דרבי אליעזר גמרא גמיר מרבותיו דעד פה כיבוד אב ואם. ולא מייתי מדמה בן נתינה אלא שלא יקשה איך החמירה תורה כל כך, דהא נכרי מסברא דנפשיה עבד וא"כ אין זה רחוק מהדעת [יפ"מ]:

שהיתה אמו חסרת כצ"ל:

מסטרתו מכהו על הלחי:

ליקח ממנו אבן אחת טוב שנאבדה מכלי כהן. בקידושין דף ל"א אי' מאבני האפוד. וכתב הריטב"א מעשה זה היה בבית שני שהרי פרה אדומה שעשה משה הספיקה כל ימי בית ראשון. וכי תימא ומנין היה להם שמיר בבית שני לאבני אפוד שאינו נעשית אלא בשמיר כדאי' בפ' מי שאחזו דהא אמרינן בסוטה משחרב בהמ"ק בטל השמיר. איכא למימר דלאו משחרב בית ראשון קאמר. אלא משחרב בית שני. אבל בבית שני שמיר היה לישראל עכ"ל:

שהיה דר באשקלון. דמא בן נתינה היה דר באשקלון ולפיכך היו באים אצלו:

לא כיבד בריה כו'. בימיו לא ראה. או לא שמע. שקודם לכן לא היה מי שכיבד יותר הימנו:

את בגדי עשו וגו'. ר"ל וגו' בנה הגדול החמודות אשר אתה בבית וקשה מה ענינם בבית רבקה אחר שהיה לו נשים. אע"כ להיות שם מוכנות לעת שמושו את אביו וזהו שאמר המדרש שבהן היה למוד לשמש את אביו. ור"ל שלכן היה מחזיקם בבית אמו וכנ"ל:

בלב גדול בגסות רוח ובעזות:

מה עשה לי התם הזה. לכאורה הא גנותו היה דורש א"כ מהנכון היה שיאמר מה עשה לי הרמאי הזה. אמנם הרצון בזה כי עשו כיוון לגנות את יעקב מפאת תמימותו. לאמור לקח לו דרך התמימים. למען אשר בתמימותו יצליח בהרמאות כדרך הצבועים [אהל יעקב]:

אותו הר שאבות קבורים כו' את ההר הזה. שחברון שאבות קבורים שם הוא בהר [וכמ"ש יהושע כ"ד] תנה לי את ההר הזה. וכמ"ש בב"ר פכ"ד אין חברון נתונה אלא בהר. ועליו רמז ההר הזה דכאן [רד"ל]:

פסקה טז

עיר שמצירה. לשון צער:

ומבצרה לישראל פי' שהיא כורתת לישראל ע"ד דאי' במנחות פרק הקומץ רבה דף ל"ז האי מאן דבצרה לגלימא לא עבד ולא כלום. פי' שחתך ממנה קרן אחד שוייה בעלת חמש כנפים. או פי' שהיא מחזקת לישראל ע"י הצרות. שיזכו על ידה לימות המשיח וחיי העולם הבא. מלשון ערים בצורות. וע"ד דאי' בפ"ק דנגעים מן הצד ונעשית מבוצרת פי' מגוברת סביבות המכה כעיר בצורה. או פי' שמפני אימתם. ישראל מוכרחים היו לעשות מבצרים להשגב בהם. ע"ד שנא' [שופטים ו'] מפני מדין עשו להם בני ישראל כו' ואת המצדות. עיין רד"ק שם [הרש"ש]:

שמבוצרת מכל מקום. פי' שהיא חזקה מכל הצדדים:

שהכל מבצרים אותה פי' שהכל מחזקים אותה ושומרים אותה שלא תחרב:

אף על זו. זמנין סגיאין ששלט דוד על אדום שנא' וישם. כצ"ל וכן הוא בילקוט תהלים. ופי' הרבה פעמים שלט דוד באדום כמ"ש [במלכים א' י"א] כי ששת חדשים ישב שם יואב וגו' ויך כל זכר. וגם דרשו מ"ש תהלים י"ב אלף. ובשמואל י"ח אלף ששתי מלחמות היו. ולפיכך נכנעו תחת דוד עד שָׁשָׁם שם דוד נציבים כמ"ש וישם באדום נציבים:

קסטרס פי' בלשון רומי חוקר ושופט של אנשים פושעים ומורדים במלך. וע' באיכה רבתי פסוק איכה יעיב:

אדריאנטין תרגום בפסוק כורעים ומשתחוים להמן לאנדרטא די הקים בהדיה. והוא צלם וצורת אדם. ור"ל שבכל מקומות אדום היו מציבים צורת דוד להראות שממשלתו בכל אדום:

חדות כו' ויכולת בידך לנצחם:

לדורות להניחה לדורות לעתיד עד שיבא היום שנא' בו דרך כוכב מיעקב:

רב יצווה לתלמידיו כלו' משה מצווה לישראל שישמעו לו ויסובו מזה. וינהגו בו כבוד:

פסקה יז

מה תשתוחחי נפשי. וסיפא דקרא הוחילי לאלהים וגו':

בחילה ביראה וחלחלה ורעדה כמו [איוב ו'] ואסלדה בחילה. ור"ל שתקבל היסורים ואל תבעטו בהקב"ה:

והוא אומר לא הרגתיו. ואינו מאמינו על זה. רק שמחזיק הדבר לאמת שהוא הרגו. לכן שואל אותו ואומר ובמה הרגתו וכשרואה הבעל דין שהדבר פשוט לדיין שהוא הרגו נסתתם טענותיו ושותק כאילו הודה לדבריו שהוא הרגו. וע' ברות רבה פ"א פסוק ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב הפכפך כו':

היו שם ס"ר מזיקין. הדבר מבואר ע"פ חכמי המקובלים והוא ג"כ דעת האפלטונים שיש רוחות אוירות טובות חפצים בטוב. והן המה הקרובים לכל דבר שבקדושה. ומבואר ג"כ במדרש בראשית ככה. שיש שידין דבייתא. ויש שידין דדברא. אית דאמרי דבייתא טבאן ע"ש. והן המה אשר לא בקשו להניח לשונא לבא עד שראו שהשכינה שותקת ונסתרת ואז ברחו [אה"נ]. ובאיכה רבתי דרש לה על טיטוס משעה שנכנס לבית קה"ק והציע זונה. ודרש לפ"ז יפה באיש עושה מזמות. לשון זמה וזנות [רד"ל]:

ראה אותו מחריב כו'. כן אמר משה לישראל ברמז הקב"ה רואה אותו מחריב את ביתו כו'. וזהו רב לכם וכי לא די לעבד שיהיה כרבו. ואפשר סב את ההר הזה דרש על בהמ"ק ההר הטוב הזה והלבנון. כלו' סב והסתכל ההר הזה שהחריב ותבין שרב לכם להזדווג לו [רד"ל]:

את הורו זה דרש ההר הזה נוטריקון ההורו זה. או אפשר שדרש ההר על האבות שנקראו הרים:
יש לי רב וזה היה בזכות שכיבד להורו:
לא תצטער ליתן לי מתנה ולחסר את ממונך:
אני אומר לו ליעקב. כלו' לבניו:

פסקה יח

וליעקב בירך עשר ברכות. וכן הוא בבמד"ר פי"ד סי' ט"ז. והעשרה ברכות הם. ויתן לך האלהים מטל השמים. ומשמני הארץ. ורוב דגן. ותירוש. יעבדוך עמים. וישתחוו לך לאומים. הוה גביר לאחיך. וישתחוו לך בני אמך. אוררך ארור. ומברכיך ברוך. ואע"ג שמצינו ביעקב עוד ברכות ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגוריך וגו'. אפשר שהמדרש מונה כך. ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני ארץ א'. ורוב דגן ותירוש ב'. יעבדוך עמים ג'. וישתחוו לך לאומים ד'. הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך ה'. אוררך ארור וברכיך ברוך ו'. הרי ששה ברכות. ועוד ד'. ואל שדי יברך אותך א'. ויפרך וירבך ב'. והיית לקהל עמים ג'. ויתן לך את ברכת אברהם וגו' ד'. וע' מ"ש עוד בבמדבר רבה פי"ד סי' ט"ז. אבל מלשון הב"ר פ' ס"ז סי' ה' דאי' שם ויען יצחק ויאמר לעשו הן גביר א"ר ברכיה הן גביר שמתיו לך ברכה שביעית ולמה הוא אומרה לו תחלה. וכן הוא בפרש"י בחומש. הנה מזה נראה שבפסוק ויתן לך וגו' ובפסוק שאחריו יעבדוך עמים יש עשרה ברכות. וא"כ קשה על מה שקאמר המדרש שיעקב נתברך בעשר ברכות הא יש יותר וכנ"ל. ואפשר שהמדרש לא חשב כאן אלא הברכות שקיבל יעקב שרצה יצחק ליתן לעשו. אבל אלו הברכות שברכו אח"כ היה ברצון יצחק בלא ערמת יעקב. ובפרט לפי דאי' שם סי' י' דאלו הברכות שבירכו אח"כ לא היו ברכות חדשות אלא קיום להברכות הקודמים שז"ל שם לפי שהיו הברכות מפוקפקות בידו כלו' מסופקות אולי לא יתקיימו בידו כי במרמה לקחן. והיכן נתאוששו בידו פי' והיכן נתחזקו בידו. כאן ויקרא יצחק אל יעקב. א"ר אלעזר אין קיום הגט אלא בחותמיו כו' ע"ש:

פסקה יט

שנא' הלא אצלת לי ברכה א"ל יצחק אפילו כו' הוה גביר לאחיך. קשה הא מה שאמר לו הלא אצלת לי ברכה אמר אחר שאמר לו יצחק הן גביר שמתיו לך. ולולי דמסתפינא הייתי אומר שכך צ"ל אף עשר שלכם בטלות א"ר ברכיה כשנכנס עשו אצל אביו וראה שנטל יעקב את הברכות א"ל ברכני גם אני אבי. אמר לו יצחק אפילו כו' לא כך אמרתי

לו הוה גביר לאחיך כו' של אדוניו הוא. א"ל עשו לא הנחת לי אפילו ברכה אחת שנא' הלא אצלת לי ברכה [פי' ברכה משמע ברכה אחת. וזהו לראי' לדברי ר' אחא שעשו לא נתברך אלא ברכה אחת] הה"ד רב לכם סב. מהו פנו לכם כו':

לא של אדוניו הוא. שכל מה שקנה העבד קנה רבו. ודרש רב לכם לשון רבנות. כלו' הרבנות הוא לכם. אלא שהוא מסבב הצלחתו בעוה"ז מברכת יצחק שקבור בהר הזה לכן הניחו אותו לעבור עולמו בהצלחתו. והצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור הצלחתו:

לתורה שהיא אור הגנוז והצפון והיא תהיה לעזרה להנצל מכל צרה:

עד עכשיו כלו' עדיין ועוד צריך מלך המשיח לבא ויתקיים מה רב וגו'. ולפי דרש זה תיבת צפונה מרמז על הגאולה העתידה שנא' אומר לצפון תני וגו' ומלך המשיח עתיד לבא מצפון:

פסקה כ

ואת העם צו לאמר כו' אלא אף אתם צוו לבניכם. זה דריש ממלת לאמר דפירושו שיצוה את העם שהם יאמרו ג"כ לבניהם ולהבאים אחריהם שינהגו ככה:

נהלך שנינו בעוה"ז כאחת. פי' תהיה אתה שותף עמי בעוה"ז כדי שאהיה אני עמך שותף בעוה"ב. או אפשר שחסר כאן וצ"ל נהלך שנינו בעוה"ז ובעוה"ב כאחת. וכן הוא באגדת ילמדנו הובא ביפ"ת סדר וישלח וז"ל עשו אומר ליעקב נסעה ונלכה לא אחים תאומים אנו נאכל שנינו בעוה"ז ובעוה"ב:

טול עולמך תחלה פי' קח הצלחתך בעוה"ז לבד:

לרגל המלאכה וסיפא דקרא ולרגל הילדים:

ולא מצינו שעמד יעקב עם עשו בשעיר. ובב"ר פ' ע"ח מסיים אפשר יעקב אמתי היה ומרמה בו. וע"ש מה שכתבתי. ומתרץ שדבורו מתקיים לע"ל. ובכה"ג מפני הסכנה אפי' ליעקב שהוא מדת אמת כדכתיב תתן אמת ליעקב שרי ליה למימר לישנא דמשתמע לתרי אפי:

ומהו שעירה אמר לו עד עכשיו כו' אב"א א"ל אדונ"י שעיר"ה. ס"ת אליה:

אני מפיע מלכותי שאז יתגלה כבוד ה' וכולם ידעו אותו ואז יזדככו מאד. וזהו המכונה בשם כוכב ג"כ כי יאירו במאור נפשם ככוכבים לעולם ועד כמ"ש והמשכילים יזהירו וגו' וככוכבים. ואז יהיה הישועה האמיתית:

פסקה כא

נותן כיסו לנכרי. מבעוד יום. והטעם דשרו ליה רבנן משום דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו אי לא שרית ליה על שהוא שלוחו לישאנו בשבת. אתי לאיתויי ד"א ברשות הרבים

[גמרא] והרבינו הרא"ש חולק על רש"י ז"ל וס"ל דאפילו משתחשך מותר ליתן כיסו לנכרי. והק"נ כתב דודאי רש"י ג"כ ס"ל אם בדיעבד לא נתן לו עד שחשיכה נותן. אלא שלכתחילה צריך ליזהר שיתן מבעוד יום. ובזה ודאי רבינו הרא"ש מודה ג"כ. ולא פליגי: **מנין ממה שקרינן בענין ראה החילותי תת לפניך**. והרי לא התחיל עדיין. אע"כ דההתחלה הוא במה שהבטיחו שלא יהיה נושא להם פנים על איזה מצוה שעשו:

פסקה כב

עד שפורע משרו תחלה. וכמו דמסיק שהיה כן במצרים שנא' סוס ורוכבו רמה בים. ואל תחשוב שלמעלה יש דבר שנוכל לומר עליו שנטבע. אלא כשהקב"ה מסיר כח השרים במרום זה נקרא טביעתם או שחיטתם. שבזה שמסיר כחם הוסר שפע המזל שמשפעים על אומתם. ולפי שהשפעתו של שר מצרים היתה במים כאומר לי יאורי. ולכן נחשב להם היאור לע"ז. לכן כאשר הפילו ה' להפך הדבר שיהיו המים למצרים למשחית כי טובעו בים. נמצא שהוא כאילו כח השפעת השר שלהם נתבטל ונשקע בים [יפ"ת]. וכתב בספר של ר' שלמה מלכו שכל מקום שצריך לשדד שום שר ומערכה צריך שהקב"ה בעצמו יעשה זאת הפעולה. שאין כח ביד שר אחד להסיר כח שר אחר. כמו שמצינו ביציאת מצרים שלא היה אלא ביד הקב"ה כמה שכתוב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא שליח אני ה' אני הוא ולא אחר עכ"ל:

אלא סוס ורוכבו זה השר שלהם. וסוס דקאמר היינו עם מצרים. ורוכבו הוא השר של מעלה. ועל שם שהוא למעלה עליהם כרוכב על הסוס קרא ליה רוכב ולמצרים סוס. ואיידי דקאמר רוכב לשון יחיד נקט סוס ג"כ לשון יחיד. ומה שהקדים כאן כתוב סוס. מפני שהוא המוחש [יפ"ת]:

פורח באויר כלו' ראו בשכלם ובהצצת רוה"ק שבלבם. או שנזדכך ראייתם וראו זאת בעיניהם כדעת ח"א:

והנה מצרים נוסע אחריהם זה השר שלהן. וכדמסיים בש"ר פ' כ"א שרן של מצרים היה שמו מצרים ע"כ. ואע"ג ששמו עוזיאל כדאיתא במדרש אבכיר והביאו הילקוט בפסוק ויושע ה'. י"ל דמצרים היה שמו כפי ממשלתו על מצרים. וכפי עניינו נקרא עוזיאל כדרך המלאכים שזה נקרא מיכאל וזה גבריאל וכיוצא [יפ"ת]:

שנא' ראה החילותי כו'. במה ראה. אע"כ במה שהראה לו שהפיל שרו של סיחון:

פסקה כג

עוד אחת כו'. וכתיב בתריה והרעשתי את כל וגו' ובאו חמדת כל וגו' ומלאתי את הבית הזה כבוד אמר ה' צבאות:

פסקה כד

נפל אימתן על כל או"ה. שהזכיר שם ד' אומות לד' רוחות העולם. והם כלל הישוב. פלשת וכל מערב. אדום וכל יושבי דרום. מואב וכל יושבי מזרח. כנען וכל יושבי צפון [תולדות יצחק]:

בני שלש אומות ראשי אבות. והם אברהם יצחק ויעקב. והאות אמת גרס בני שלש אבות:

אורך רגליו י"ח אמות. זה סותר למ"ש ברישׁ פ' ט' דברכות שבל' אמה לא הגיע משה אלא עד קרסוליה. והכא אמר שכל אורך רגליו לא היה אלא י"ח אמות. ואפשר שמה שאמר שהיו י"ח אמות הוא ע"ד דכתיב ערשו ערש ברזל וגו' תשע אמות ארכו וגו' ופרש"י באמת איש באמת עוג. וערשו הוא עריסה שמנדנדים בו את הקטנים. כן יש לומר שהי"ח אמות היו באמותיו של עוג. והשלשים דקאמר הגמרא היינו באמת כל אדם. וברבה סוף סדר ברכה איתא שאמר משה ועשיתי מלחמה עם סיחון ועוג שני גבורי או"ה שבשעת המבול לא הגיעו מים לקרסוליהם ע"כ. וא"כ אפילו אם תאמר שעד קרסוליו היה שלשים אמה יקשה כיון דמי המבול היו ט"ו אמה על ראשי ההרים הגבוהים. א"כ בעמק היו עמוקים יותר מקרסוליו. אבל לפי מאי דאי' בפדר"א פ' כ"ג וישאר אך נח ואשר אתו בתיבה וחוץ מעוג מלך הבשן שישב לו על עץ אחד מן הסולמות של התיבה כו' מה עשה נח נקר חור אחד בתיבה והוא מושיט מזונו בכל יום ונשאר גם הוא. ולפ"ז מתורץ קושי' ההוא. גם לפי המ"ד בב"ר פ' ל"ב סי' י"ז ר' יהודה אומר חמש עשרה אמה בהר וחמש עשרה בבקעה. ר"ל שס"ל דבין בהר ובין בבקעה תגבורת המים לא היו רק ט"ו אמה מהשטח. ומעשה נסים היו שלא ניגרו המים מן ההרים למטה. כמו שהיה נס זה שהמים היו רותחין ובצידי התיבה היו צוננים. וא"כ לפי מ"ד זה ג"כ לא קשה קושי' הנ"ל. ובמס' נדה דף ס"א אי' עוג שפלט מן המבול. ופרש"י שברח לא"י כדאמרינן בזבחים קי"ג ע"ב. ובתד"א ח"ב פרשה כ"ד אי' שפרסות רגליו היו ארבעים מיל. ואפשר הכוונה שזכותו היה שהלך ארבעים מיל לבשר את אברהם שנשבה לוט בן אחיו כדלקמן ובב"ר פ' מ"ב סי' י"ב אמר הקב"ה חייך שכר פסיעותיך אתה נוטל כו':

תולש הר כו' עיין המעשה בארוכה במס' ברכות ריש פ' הרואה ומ"ש שם:

פסקה כה

פליט היה שמו. העצמי:

בעוגות הפסח דאברהם קיים כל התורה כדאי' בב"ר פ' ס"ד. וקצת קשה מ"ט לקראו על שם העוגות לפי שבא אז. ואולי אכל מהן הרבה. או צחק בהן [יפ"ת]:

שאני נותן לך שכר רגליך. לפי שעל ידו נתגדל אברהם. ואע"פ שהוא לרעה נתכוון:

ומה שחשבת בלבך כו'. משום דבאו"ה מצרף הקב"ה מחשבה רעה למעשה [מת"כ ונזה"ק]:

ביום שמל כו' משתה גדול. ביום הגמל את יצחק. ודרשוהו ביום ה"ג מל [ה"ג מספר ח'] דהיינו ביום שהי' ה"ג ואז מל אותו עשה אברהם משתה:

מהו גדול שכל גדולים היו שם. ועל כן נקרא משתה גדול כלו' משתה שהיו שם גדולים. דליכא למימר גדול ברבוי האנשים. או גדול מצד רבוי המאכלים. דא"כ ה"ל למימר משתה רב כמו ויין מלכות רב שזה הלשון צודק על הריבוי. ולא לשון גדול. וגם ליכא למימר משתה גדול מצד המשך הגדול של ימים. דא"כ ה"ל למימר משתה ארוך. שאין לשון גדולה נופל בהמשך הזמן אלא אריכות כמו כי ארכו הימים [יפ"ת]:

פרדה עקרה הוא מפני שמישמעאל עד יצחק כמה שנים ולא הוליד מהגר סבור ששוב נתעקר אברהם:

כיון שראה את יצחק. שנולד חלוש ונמוך שהוא היה הראשון שמתנדנד בעריסה כדאי' בב"ר פ' נ"ג סי' י"ד. לכן אמר ומה הוא:

על מנת כו' מפני דבריך אלה שבזית מתנתי שנתתי לאברהם יגיע לך כן. ומאחר שמכח דבריו אלה נענש ליפול בידם הרי הוא כאילו הדיבור ההוא נדבר בשביל כן ונופל עליו לשון על מנת. כמו למען ספות הרוה והדומים לו. ומפני שהמדבר מהענין ההוא נסבב המסובב. תלה המסובב בסבתו וכאילו הסבה נסבבת בעבור תולדות המסובב [מת"כ].

או פי' על מנת כאלו אמר על מנת זה אני מאריך ימיך שתראה כו':

תימס לשון ימסו כמו מים:

כשם שבעוה"ז כו' כמ"ש בענין אחל תת פחדך ויראתך וגו' אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו וגו':

פרק ב

פסקה א

כבר פרשה חנה וחנה היא מדברת על לבה. קשה א"כ אמאי ויחשבה עלי לשכורה. וכי עלי טעה וחשב שיש להתפלל בהשמעת קול. וי"ל משום דאע"ג דמתפללים בלחש צריך לחתוך הדברים בשפתים וצריך שישמיע לאזנו. ועלי היה רחוק קצת ממנה ולא ראה נענוע שפתיה וחשב שלא היתה חותכת הדברים בפה [יפ"מ]. או י"ל שחשבה לשכורה משום דהרבתה להתפלל וכמ"ש לה עד מתי תשתכרין וגו'. ועל זה השיבה קשת רוח אנכי ובעי לאתפושי ברחמים דהוה מרירה לבה טובא [רש"א]:

יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת כו'. דע שהנוסחא הישנה היתה יכול יהא מתפלל בכל שעה כבר פירש בדניאל וזימנין כו'. יכול יהא אומר שלשתן כאחת כבר פירש דוד ערב וגו'. שכן הובא נוסחא זו בשם מדרש דברים רבה פ"ב ביפ"מ ובספר כסף נבחר. ולפי נוסחא זו כך פירושו יכול יהא מתפלל בכל שעה כבר פירש בדניאל כו' והא דלא אמר כבר מפורש ע"י דוד ערב ובקר כו' כדמייתי לקמן. י"ל דודאי אין הכוונה באומרו יכול מתפלל בכל שעה שלא יפסיק שום רגע. דתורתו ומלאכתו אימתי נעשית. אלא ודאי הכוונה שיתפלל פעמים אין מספר כפי רצונו. וא"כ אין מדברי דוד ראיה. דערב ובקר וצהרים היה מתפלל אבל לא אמר כמה תפלות היה מתפלל בכל פעם. ולכן הוצרך להביא מדניאל דכתיב זמנין תלתא וכיון שכבר למדנו המספר שוב שפיר הביא ראיה ששלש תפלות הללו אינם בבת אחת אלא בשלשה זמנין ערב ובוקר וצהרים [צל"ח]. והנוסחא הישנה היא נוסחת הבבלי. והנוסחא שלפנינו היא נוסחת הירושלמי. והכי פירושו יכול יהא מתפלל השלשה תפלות כאחת כבר פירש בדניאל וזמנין כו' ר"ל מפורש בדניאל שהתפלה צריכה להיות בשעות מחולקות. וקאמר יכול יהא מתפלל בכל שעה שירצה ר"ל דאף דשמעינן מדניאל שיהיו בשעות מחולקות סד"א שלא יהיה שחרית ערבית ומנחה. אלא ג' שעות מחולקות שירצה. וקאמר שמדוד ילפינן דג' שעות היו ערב ובוקר וצהרים [יפ"מ]:

תובע צרכיו ויוצא לו. ולא יאמר קודם זמירות ותשבחות:

שנא' תכין לבם פי' אם תכין לבם אז תקשיב אזניך [רש"י]:

עשרה לשונות נקראת תפלה. ע' בספרי סדר זו פיסקא כ"ו שיש שם הרבה שינוים:

ויזעקו זעקה היינו צעקה. וסיפא דקרא ותעל שועתם:

בצר לי דרש ביצור של תפלה יש לי:

שאין לבריה כלום אצל בוראו. בדרך חוב. אלא דרך חסד ורחמים הקב"ה עושה לו. וע' בענף:

שהרי משה רבם כו'. וכן אי' בזוהר סדר זו דף ר"ס ע"ב דבעי בר נש לקב"ה לכוונא דיהא צלותיה תחנונים מנא לן ממשה דכתיב ואתחנן אל ה':

ומכולן לא נתפלל כו'. לפי שמשמעות כולם רמז שמתפלל ומבקש בעבור מעשיו הטובים [עיר גבורים]:

אלא בלשון תחנונים ולא בדרך דין ומשפט:

א"ל הקב"ה רב לך. כלו' אין לך זכות על זה. ולכן בקש רק מתנת חנם:

מקום דבורך כלו' ראה שלא יתפסוך במקום דבריך ר"ל בדברי עצמך. שכביכול הקב"ה נתפס בדבריו וכדמפרש ואזיל:
בענין ואתחנן הוא לשון וחנותי לשון חנם:
ואין איש האמור כאן אלא משה:
המסות לשון ותמס כעש שחמדתו נמס ונשאר מעל שהרי הקב"ה לא השגיח עליו:

פסקה ב

ואם כך הגיע למשה הצדיק כו' שהם מתוקנים כו'. פירוש הכתוב לפי דרשתם שהתפעל דוד ונכנע מאד בזכרו שתפלת משה שהיה איש הנעלה איש אלהי אף שהיה כוונתו ליכנס לא"י רק כדי לקיים המצות שתלויות בארץ לא למען טובת הגופנית מאומה. ומה חטאו היה הלא כל כוונתו היה רק להוכיח לישראל. ועי"ז היה נפשו מרה לו וכעס עליהם. ועכ"ז נחשב לו כעון. ואם כה זאת. מכ"ש כל אדם שהם מתוקנים להבל. ומתוקנים לעמוד בדין. וזהו אך הבל כל אדם נצב סלה. דנצב היינו לדין כד"א [ישעי' ג'] נצב לריב ועומד לדין:
א"ר אחא שנעשה אלוה כו'. ר' אחא מפרש אך הבל כל אדם אפילו מי שהיה אלוה ואדון על הכל. או פירושו אפילו מי שנקרא כל אדם על שהיה שקול כנגד כל האדם וכל העולם כולו לא נברא אלא בשבילו שנאמר וירא ראשית לו ובמעשה בראשית כתיב בראשית ברא שר"ל בשביל משה שנקרא ראשית ברא אלהים וגו' כדאי' בב"ר פ"א סימן ו':

פסקה ג

דוכסין כו' דוכוס בלשון רומי שר צבא. ואיפרכוס בלשון יוני שר הפרשים. ואיסטרטליטוס בלשון יוני נגיד מלחמה [מוסף הערוך]:
השוער שעומד על השער לשמור שלא יבא איש בחצר המלך בלי רשות:
לפלטין פי' בלשון רומי היכל וארמון [מוסף הערוך]:
שעתא עברת שעתו וזמן ממשלתו עברה:
אם נברא לה פה. פי' הפה של הארץ נברא כאן מוטב ואם לאו יקרב לכאן ותהיה כאילו נבראת עכשיו כאן פה. ועיין נדרים דף ל"ט. ודייק המדרש שכך אמר משה דאל"כ לא הוה צריך לומר אלא ואם יברא [יפ"מ]:

פסקה ד

עשירו של עולם כו' שדבר עם משה באמיצת רוח מבלי ישמע לו ולבקשתו. ומה שאחז במשל מעני ועשיר הוא ענין הסיבה מפני שהוא עשיר ע"כ אינו נחשב העני לפניו לכלום. וכן נדמה האדם מול פניו יתברך כי כל צדקותיו כאין. והידי משה פי' עשירו של

עולם שענה למשה ששאל בעזות כדמסיק שאמר השיבני על דברי והוה כעזות והיינו שכתב אל תוסף דבר שהוא לשון קשות:

אלו נביאי ישראל קראם רשים מפני שהם נכנעים מאד כמו שהרש מכניע א"ע וקטן הוא בעיניו אף שזוכים לנבואה. אך נביאי או"ה הם גדולים בעיניהם ועשירים מפני חכמתם ונבואתם. על כן עת יחזו דבר מה שלא כרצונם יענו עזות ויתמהו על משפטי ה' הנעלים מדעתם:

ולא בא נגד הקב"ה אלא בתוכחה ודרך דין:

ממשה וישעיה ע' בויק"ר פ"י מעלת ישעיה:

בפלטין של מלך:

בזרוע בחזקה ובזרוע נטויה:

כל זמן שהיו ישראל קיימין היינו הדור שהוציא משה ממצרים:

כיון שמתו ישראל אף שנשארו הפחותים מבן עשרים שעלו לארץ עכ"ז זכותם לא עמדה למשה. כי אינם מאותו הדור שמשה הטיב להם ע"כ לא עמד לו זכותם כי אם בני הדור הראשון שהוציאם מצרים. וזהו שרמז בעת ההיא כלו' שבעת ההיא אחרי שתמו כל הדור ההוא על כן לא הועיל תפלתו ואמר לו רב לך וגו':

פסקה ה

ארכי ממשלה:

אותה שעה התחיל לבקש רחמים ליכנס לארץ. יבואר ע"פ מאי שכתב המזרחי [ס"פ שמות] שהקשה כיון שא"ל הוא יתברך עתה תראה אשר אעשה לפרעה ופרש"י שם [ע"פ המדרש] העשוי לפרעה תראה. ולא העשוי במלחמת שלשים ואחד גבורי כנען. למה בקש לעבור. ותירץ שחשב משה שיכנס לא"י כאחד העם. ולא נגזר עליו רק שלא יהיה מנהיג. א"כ שפיק קאמר המדרש התחיל לבקש רחמים ליכנס לארץ ר"ל כהדיוט. והארכי יהיה ביד יהושע:

שהיה בארכי שלו. פי' שהיה בממשלה שלו:

א"ל הקב"ה רב לך. פי' שתדע שיש לך רב כי תמיד אתה מנצח אותי. עכשיו אראה שאני רב שנצחתי אותך [בעה"ט]:

פסקה ו

דבר אחר בעת ההיא לאמר מהו לאמר. נראה דהני תיבות דבר אחר מיותרים. שהדרש הלזה לא קאי על תיבות בעת ההיא. רק על תיבות לאמר:

השיבני על דברי אם אני נכנס לא"י אם איני נכנס. הכוונה לפי שעיקר חפצו ורצונו של משה לעשות רצונו יתברך. ואם הוא יתברך יאמר לו שלא ידבר עוד הרי מקיים מצות לא תעשה שמקיים דבורו של הקב"ה. ולזה אמר לו יתברך רב לך. רב טוב הצפון לך [וכמו שפרש"י בחומש] במה שיש לך מצוה חדשה. ל"ת שאל תוסף דבר. וכמו כן מצות עשה עלה ראש הפסגה. ושתי מצות הללו סגי ליתן לך שכר צפון נגד שתחפץ לקיים בא"י כדאי' בסוט' די"ד ע"א [מלא העומר]:

חטייה שלי החטא שחטאתי לפניך. ובזה ניחא מה שנכתב חטא מרע"ה בתורה ובפרט כמה פעמי'. שמהראוי שלא להזכירו כל שאפשר להעלימו שאין להזכיר גנות הצדיק. אע"כ שבקש משה על כך:

כל מי שילקט ויאכל מפירות שביעית. נראה שצ"ל מפני שביעית וע' יומא ד' פ"ו ע"ב. ובמס' שביעית פ"ד מ"ז אי' מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית. הפגין משיזרחו אוכל בהם פתו בשדה. פי' הרע"ב משום דדרשינן לאכלה ולא להפסד. ואם אכלן קודם בישולן הוי הפסד. הפגין פגי תאנה כדכתיב התאנה חנטה פגיה. משהזריחו האדימו זו תחלת בשולן עכ"ל. הרי שאסור לאכול פגי שביעית עד שיתבשלו. לפיכך האשה שאלה אותן קודם בשולן חזרו אותה בקומפין:

בקומפין הוא כדאי' במשנה ב' פרק כ"ג דכלים שעומדין עליו בקומפין. ופי' הרע"ב שדה ששוחקין שם המלכים ורגילים על טפיטן של סוס [והוא אוכף] לראות בשחוק המלך עכ"ל. וה"נ קאמר שכל מי שילקוט ויאכל מפגי שביעית ויעבור על גזירת המלך שיחזירוהו בקומפין ויהיה לעג וקלס בעיני הבריות:

שלא יהיו ישראל אומרים זייף משה בתורה או אמר דבר שלא נצטווה. להבין זה נקדים מה דאי' במדרש טוב טעם למה לא נאמר כי טוב ביום השני לפי שמשה רבינו שנקרא טוב דכתיב ותרא אותו כי טוב הוא נלקה ע"י המים לכך לא כתיב ביום השני כי טוב שנבראו בו המים שעתיד הטוב הנ"ל ללקות. נמצא תינח אם סרחונו כתוב בתורה על דבר מי מריבה יודעים אנו טוב טעם למה לא נאמר כי טוב בשני. אבל לולא זאת לא ידענו למה נאמר בשאר הימים כי טוב ולא בשני. ויאמרו הדורות שזייף משה בתורה שלא נכתב כי טוב בשני. או יאמרו הוסיף משה על מאמרו של הקב"ה וכתב כי טוב בשאר ימים:

פסקה ז

הנני לכהונה כו'. שלפי שהנני הוא לשון זימון כדפרש"י. פירשו בזה שהתקין עצמו לעבודת שמים במאד מאד. ולפי שהעבודה המופלגת היא כהונה גדולה אשר בה טורח

גדול. וכן המלכות להנהיג הצבור אשר בו טורח הרבה. לכך אמר ריב"ק שבמאמר הנני רמז לשני עבודות גדולות אלו. ומ"מ למה שלפי האמת יש בדבר מעלה וכבוד. אברהם זכה לזה ומשה נתבשר ברמז אל תקרב הלום שלא יזכה אליהן [יפ"ת]:

שנאמר נשבע ה' כו'. דמיירי באברהם כדאי' בב"ר פ' מ"ו:

אל עמק שוה וכדאי' בב"ר פ' מ"ב ששם השוו כל האומות וקיצצו ארזים ועשו לו בימה גדולה לאברהם והושיבו אותו למעלה כו' ואמרו לו מלך אתה עלינו כו':

אמר לו הקב"ה אל תתהדר לפני מלך. הוא כנגד מלכות. ובמקום גדולים אל תעמוד הוא כנגד כהן גדול שהוא מדת החסד [מגלה עמוקות אופן קמ"א]:

ויאמר אל תקרב הלום כו'. לאו למימרא דלא הוה מלך וכהן כלל. דודאי מלך הוה. אלא לו ולזרעו קאמר וכדאי' בפ' י"ב דזבחים. מיהו בכהונה פלוגתא דתנאי היא בפ' הנזכר אי משה בעצמו היה כהן אם לאו. וע' בויק"ר פ' י"א:

אין לך עסק בכהונה שנא' והזר כו'. פי' בזה שאמר לו אל תקרב הלום רמז לו שאין לו עסק בכהונה שאין קרב אלא כהונה המד"א והזר הקרב יומת. וזה מוכרח שהוא לשון הקרבת קרבן. כי על ההגשה לבד אין חיוב מיתה כלל [תולדות נח]:

שנא' והזר הקרב יומת. המרשים לבמדבר א' השתבש. כי שם נאמר על זר שיקרב לעבודת הלוים. אבל פה הכוונה על הכתוב שם ג' יו"ד. או להכתוב בקרח י"ח ז' [רש"ש]:

בדין כו' ברחמים. משום דכתיב אדני שהוא דין. והוי"ה שהוא רחמים:

ואם לאו אכנס ברחמים. והא דלא התפלל אהרן שיכנס לארץ. וכתב במ"ע ריש סדר ואתחנן כדי שלא יחשדוהו שעושה עבור כ"ד מתנות שנתן לו הקב"ה כי הכהן הגדול גדלוהו משל אחיו והעשירוהו כעובדא דפנחס המסתת. וע"ש עוד טעם ע"פ סוד:

דבר ה' דבור הוא לשון חוזק ודין כד"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות. והוי"ה הוא רחמים. הרי אף שבדין מתבקש לו:

אל תתהדר לפני מלך. וגו' רב לך אל תוסף וגו' כי לא תעבור כו':

כיון שראה משה היאך הדברים חזקים. ר"ל שהתפלל תפלות כמנין ואתחנן ולא נענה התחיל מדבר דברים קשים:

פסקה ח

אתה הוא שאמרת תחלה למשמרת לאות לבני מרי. וזהו שאמר אתה החילות פי' אתה התחלתה לקרותם בשם ממרים:

אתה התחלת לבא אצלי. פי' אתה החילות לבקש אותי שאהיה מנהיגם ואני לא אביתי כי דמיתי כי מי אנכי. ואתה חזקתני שאוכל להיות מנהיגם. וא"כ למה עכשיו אתה גוזר

עלי למות במדבר. וזהו שמסיק המדרש אמר לו [ר"ל משה להקב"ה] משגדלת אותי כו'. ר"ל אילו הייתי אני המתחיל לבקש גדולה לא הייתי יכול להתרעם על מה שעכשיו אתה מורידני מגדולתי, אבל כיון שאתה הוא שהתחלת לגדלני ופייסת אותי לקבל הגדולה ועכשיו אתה מורידני מגדולתי א"כ מראה דבר זה שכדי לבייש אותי ולהורידני נתת לי מתחילה הגדולה. וזה שאמר משגדלת אותי אתה מורידני מגדולתי בתמיה וכי נכון הוא כך:

אתה מורידני מגדולתי. דבר אחר אתה החלות. א"ל הקב"ה והרי נשבעתי כו'. כצ"ל [רד"ל]. ודרש החילותה לשון לא יחל דברו. וה"ק אה החילות כבר ולכן גם עתה התר שבועתך. כי אין השבועה כגזירה חרוצה כי התפלה מועלת והראיה מחטא העגל שנמחל:

ד"א א"ר לוי לפניו רבש"ע עצמותיו כו'. אפשר דרש להראות את עבדך על עצמותיו של יוסף שלקח משה עמו. וכלל דברי המדרש לפרש את הסיבה מדוע לא זכה להיות גופו נקבר בארץ. ומדוע נגרע ערכו מיוסף שזכה עכ"פ להקבר שם. ומפרש הסיבה שהיה מפני שבתחילה מיראתו הסתיר עצמו ששמע קוראים לו מצרי ושתק. ולא היה לו לשתוק כי אם היה לו להתפאר שהוא עברי כמו שיוסף גלה עצמו. ואף שחרפה היה לפרעה בני העברים כמ"ש כי לא יוכלו המצרים לאכול עם העברים לחם. עכ"ז התפאר בשהוא עברי מאהבתו את יחוסו שכל יחסם מפני שהם מעבר הנהר ומתייחסים שבאו מאברהם שלקח אותו הקב"ה מעבר הנהר והוליך אותו בכל ארץ כנען להיות קונה בהליכתו שם כדאי' במדרש. אבל משה לא חש להודות. ואולי נרמז במלת הזה כי לא תעבור את הירדן הזה מפני שלא יקר היה בעיניך זה המקום:

שומע ושותק קשה מנלן זה שהיה שומע. הא מקרא משמע שאמרו זאת בביתם לפני רעואל אביהם איש מצרי וגו'. ומשה היה אז אצל הבאר כדכתיב ויאמר אל בנותיו ואיו וגו' ומצאתי בספר חסידים סי' קי"ז אמר הקב"ה כו' אבל אתה ששתקת כששמעת שאמרו עליך איש מצרי הצילנו מיד הרועים ולא אמרת איש עברי אנכי לכן לא יכנסו עצמותיך לארץ ע"כ. וכתב המפרש שם וז"ל ר"ל כשקראו למשה כמאמר יתרו קראן לו וגו'. מסתמא שאל משה להם למה קראן לו. והשיב לו אותו שקרא לו מפני שנאמר עליו על ידי בנות יתרו איש מצרי הצילנו. והוא שומע ושותק. וזהו שדייק הספר חסידים אבל אתה ששתקת כששמעת שאמרו עליך איש מצרי וגו' דהיינו אותו שקרא לו אמר לו שמפני כך קרא לו שנאמר עליו ע"י בנות יתרו איש מצרי וגו' ולא אמרת לאיש עברי אנכי עכ"ל:

לפיכך לא יקבר בארצו כי לא תעבור את הירדן הזה. ר"ל הה"ד כי לא תעבור את הירדן הזה, וכדאי' בספרי ח"א פיסקא קל"ה א"ל ושמה לא תבוא, א"ל אם לאו עצמותי יעברו את הירדן א"ל כי לא תעבור את הירדן הזה וכי המת יכול לעבור [פי' הא כתיב ושא עיניך וגו'] משמע שימות ולמה חזר וכתב כי לא תעבור] אלא אמר לו. משה אף עצמותיך לא יעברו את הירדן עכ"ל:

פסקה ט

מעותי מעות של נחשת הן:

בתוכם בתוך המעות:

הן באין בזכותך מהזה דייק. כי לא תוכל לעבור את הירדן מפני דור המדבר הזה הנמצאים פה ולא יקומו כי אם בזכותך. והענין שתחיית המתים עיקרה ויסודה רק בארץ ישראל. ולכן אמרו שמתי ח"ל מתגלגלים והולכין עד א"י. ולולא משה שנקבר בח"ל אז לא היה תחיה בחוץ לארץ אם לא מפני זכותו גזר ה' על מתי ח"ל שיחיו. והמשל להורות שהיתה כמו אבידה בכוונה בכדי שיחופשו הנותרים מפני יקרת האבדה הזאת:

ויתא על ידי זכות משה גם ראשי העם:

פסקה י

שלש תכיפות הן. פי' ג' דברים יש שיש בהן דין תכיפות כדמפרש ואזיל:

תכף לסמיכה שחיטה הטעם בזה לפי שעיקר הקרבן להיות כופר נפש החוטא. והסמיכה הוראת זה שיתודה עליו את עונו ויתננו תמורתו. לכן ראוי לסמוך השחיטה לסמיכה שיתן אל לבו כי זו היא סבת השחיטה. ואף כי נמצא סמיכה בקרבנות שאינן באין על החטא. לא חילק הכתוב [יפ"מ]:

תכף לנטילת ידים ברכה. בברכות בבלי דף מ"ב פרש"י וכן התוס' דאנטילת ידים דמים אחרונים קאי שלא יאכל כלום עד שיברך על מזונו משום דכיון שנטל ידיו אסח דעתיה מאכילה. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בסוף פ"ו מהלכות ברכות. והוסיף שם לא יפסיק ביניהם בדבר אחר אפילו לשתות מים. אבל בירושלמי פ"ק דברכות וכאן במדרש משמע דאמים הראשונים קאי. שהרי אין השטן מקטרג באותה סעודה קאמרי. וכן הביא הטור בסי' קס"ו. וע' בתוס' במס' סוטה דף ל"ט ע"א ד"ה כל כהן שלא נטל ידיו. וצ"ע:

תכף לגאולה תפלה לפי שסבת קבלת התפלה מפני האמונה בהקב"ה שהוא יכול ומשגיח ולכן יש כח בתפלה שיעתר המתפלל בעבורה. לכן יש לסמוך גאולה לתפלה להורות שהיא סיבה עצמית לגאולת האדם יותר מכל הזכיות [יפ"מ]:

שתפלתו נשמעת ובירושלמי אי' אין השטן מקטרג באותו היום. ובבלי גרס אינו ניזוק כל אותו היום:

והקב"ה רחוק וקרוב ר"ל שאע"פ שנראה רחוק ששכינת עוזו בגבהי מרומים עכ"ז נשמע לתפלת הלוחש כאילו הוא קרוב אצלו. כאדם המסיח באוזן חבירו. וזה לפי שהאמת שהשכינה בכל מקום. ונמצא אצל קוראיו. כאומר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך [יפ"מ]:

מהלך ת"ק שנה ובירוש' מסיים וכן כל רקיע ורקיע וכן בין כל רקיע ורקיע וכן טלפי החיות כמנין ישרה ת"ק וחמשה עשר:

אדם עומד ומתפלל ומהרהר בתוך לבו. פי' אדם עומד ומתפלל בלחישה ומהרהר כוונת התפלה בתוך לבו ע"ד דכתיב בחנה ובחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע. ואי' בתרגום וחנה היא מצליה בלבה לחוד ספיתהא נידן. וכלו' שהיתה מכוונת את לבה בתפלתה:

שאין באין אצלך בלב שלם. שאינם נראים כאוהבים אלא בשעת דחקם לפי שעה. וכשתהיה הרווחה יכבדו את לבם וינזרו אחור:

מהו. ישועו לע"ז שלהם ואינה עונה אותם. ולכשיבואו. כצ"ל:

שנא' בקראי עננני אלהי צדקי. פי' בעוד קוראי עננני לפי שאתה אלהי צדקי. ר"ל שבצדק אחזה פניך ובלב שלם ובנפש חפצה:

פסקה יא

פדגוגין פדגוג בלשון יוני ורומי אומן המגדל התינוק. כאשר ישא האומן את היונק תרגום ירושלמי פדגוגא:

כבלים כבלי ברזל לייסרו ולאסרו בהם:

של מאה ליטרין רומז לצ"ח קללות. וגם כל חלי וכל מכה אשר לא כתובה. עוד שנים. הרי מאה:

של י"ב ליטרין כמנין שעות היום:

מאי דכתיב ואני כו'. כי היתכן שיהיה שינוי אצלו יתברך עת מעת:

פסקה יב

א"ל שערי תפלה פעמים פתוחים כו'. הטעם בזה כי נעילת הפתחים בלי ספק הוא ע"י העונות המבדילים בינינו לבינו יתברך ונועלים שערי התפלה. אם התפלה היא בלי תשובה. ולכן שערי תפלה פעמים פתוחים ופעמים נעולים. אמנם שערי התשובה אשר אינם נעולים אלא ע"י העונות. לו הונח שהיו נעולים. בהרהר האדם תשובה בלבו לבד

עוקר אותו העון שהרהר בו תשובה. ומיד מוצא פתח פתוח לפניו שנסתלק אותו העון שהוא חלק מהמסך המבדיל בינו לבין אלהיו ע"י הרהור תשובה [כלי חמדה]:
וים רחוקים מפרש ליה כמו הים. הם הרחוקים מהקב"ה שהם החוטאים. מה הים הזה לעולם פתוח כו':
אבל הים הזה לעולם פתוח. ובשוח"ט מסיים וכל מי שמבקש לרחוץ בו רוחץ בכל שעה שהוא רוצה. כך התשובה בכל שעה שאדם רוצה לעשות תשובה עושה והקב"ה מקבלו:
דכתיב כה' אלקינו בכל קראינו אליו. וקשה איך מתרץ זה הת"ק. וי"ל שבאמת בא ר' חייא רבה לתרץ זאת שהא דכתיב בכל קראינו אליו פירושו ע"ד קוה אל ה' כו' הוי מתפלל וחוזר ומתפלל כו'. והד"א מתרץ כאן ביחיד כאן בצבור:
ואין קריאה אלא תפילה. פי' ואין קריאה במקום הזה. אלא תפלה:
ויש שעה שיתנו לך. כי לפעמים את גורם ששערי רצון נפתחים לפניו. כי אין רעיון האדם עומד על מעמד אחד ויתכן לפעמים שתפלתו יהיה בכוונה יותר. ולכן נענה לו:
תפלתו של צבור כי ההשגחה על הכלל גדולה ומרובה יותר מהשגחה על הפרט והאישיית. או מפני שבצבור בודאי ימצא פרט אחד המתפלל בכוונה גדולה. ולכן נענה לכולם בזכותו:

פסקה יג

אני ואתם נשאל לששת ימי בראשית. פי' שאלה זו ראוייה לימים ראשונים והם ששת ימי בראשית. כי הם ידעו כהוגן כמה בראו העולם כדכתיב [דברים ד'] כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם אשר בראו אין כתיב אלא אשר ברא [ב"ר פ' ח' סי' ח']:
בראשית ברא אלהים כתיב. ואלהים הוא לשון רבים. ואע"ג דכתיב ברא לשון יחיד. י"ל דנקט לשון יחיד על כל אחד ואחד מהאלוהות כדאשכחן בכמה דוכתי דנקט קרא לשון יחיד על הרבים כגון חכמות נשים בנתה ביתה. וזולתו:
ברא כתיב לשון יחיד. ור"ל דכיון דכתיב ברא לשון יחיד צריך לומר דאלהים דגביה ג"כ הוא יחיד. ופעמים דאלהים הוא לשון יחיד כמו כאן ובמקומות אחרים. ופעמים שהוא לשון רבים כמו אלהים אחרים. דאל"כ לא הוה משתמיט בחד דוכתיה דלכתוב בראו. ועוד דהכא אין טעם לומר דנקט לשון יחיד על הרבים. כיון דהוי מילתא דחשיבותא ה"ל לתאר הבריאה בלשון רבים. ועוד דאיכא למטעי [יפ"מ]:
אלא ויברא את האדם בצלמו. וס"ל דכינוי הוי"ו של בצלמו מוסב על הקב"ה. ולא כמו שפרש"י ז"ל בחומש שחוזר על האדם:

פסקה יד

הוא וכל פמליא שלו. שבאהבת ה' לישראל מסרן המועדות לישראל וצריך הוא ומלאכי השרת להמשך אחרי קביעות ישראל:

עד שלא נעשית אומה שלי מועדי ה'. פי' קודם שבאו ישראל היו המועדות והעיבורין כפי סדר מהלך הלבנה והמזלות אשר ברא ה'. ולזה נקראו מועדי ה' וכמ"ש והיו לאותות ולמועדים. ומשבאו ישראל וניתנה להם מצות קדוש החדש המועדות תלוים בקריאתם. וזה אמר אשר תקראו אותם קרי ביה אתם. ומה שהזכיר מה שהיה מתחילה. לומר שזו חיבה יתירה שחבבנו ה' שהמועדות שהיו תלוים בו יתברך שהיו מועדי ה' עתה מסרן לישראל באהבתו אותם [יפ"מ]:

פסקה טו

אדם אם יהיה לו קרוב עשיר כו'. לפי שכמו שהעשיר מתבזה כשקרובו עני ולכן יכפור בו. כן להיות ישראל בירידה אין כבודו לומר שהם עמו שיראה שקצרה ידו מהושיע וה"ל לכפור בהם. עכ"ז מודה בקורבתם ולא חש לכבודו. וזה מאהבתו אותם:

עושה לישראל עיקר שמחבתו עמהם כאילו מתכבד עמהם שמתייחס אליהם. או הוא מענתנותו יתברך ע"ד שאמרו בב"ר פ' מ"ח וענותך תרבני שאברהם יושב ושכינה עומדת. וכן בישראל [יפ"מ] וע' בענף:

שגידלה כו' כלו' כביכול גדלה אותה על פי דרכה וכפי רצונה כאב שגידל את בנו והגדילו כפי רצונו [מת"כ]:

ואינן יודעין כו' דהוקשה לו על תואר גדול אם הכוונה רבוי הכמות או רבוי האיכות א"כ אין זה חידוש ופלא שלכן ה' קרוב אליהם יותר. ולכן דריש מלת גדול שה' מגדלם ומנשאם בישועתו. ופירושו מי גוי שיהיה גדול כל כך בעיני ה' כמותם שיהיה קרוב להם תמיד:

וישראל ודאי נוצחין והיינו בר"ה וביום הכפורים כשעושין תשובה ותוקעין בשופר. וכדאי' בירושלמי פ"ק דר"ה. ובילקוט סדר זו [מת"כ] וזהו שנא' כי מי גוי שהיה גדול כל כל שיהיה ה' קרוב להם להכריע אותם לכף זכות:

פסקה טז

לנס איי הים תרגום שלו נסי ימא:

מכיר אני בתמיה:

פסקה יז

יש תפלה שנענית למ' יום כו' לעונה. וזהו בכל קראינו אליו יהיה איך שיהיה או לזמן רב או לזמן מועט או מיד:

ואח"כ אמר ה' שמעה ה' סלחה כו'. קשה הא קרא דלחם חמודות לא אכלתי הוא בדניאל סי' י'. ופסוק ה' שמעה וגו' הוא בדניאל ט'. והיה ביניהם כמה שנים ע"ש. ועוד הא ה' שמעה וגו' הוא תפלה שהתפלל שישמע ה' ואין מזה ראיה שנענה. לכן נראה שט"ס יש כאן וצ"ל ואח"כ כתיב וביום עשרים וארבעה לחדש וגו' [והוא היה במלאת שלשת השבועים] ואשא עיני וארא והנה איש אחד לבוש בדים וגו' ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון וגו' נשמע דבריך וגו'. ודברי המת"כ תמוהים:

ואח"כ ויתפלל יונה קשה מאי ראיה היא שיש תפלה שנענית לשלשה ימים כיון שלא התפלל אלא אחר ג' ימים. דלמא אי הוה מתפלל ביום א' היה נענה תיכף ביום א'. ואדרבא מכאן ראי' שיש תפלה שנענית בו ביום. ואפשר שס"ל לבעל המאמר שאין כוונת הכתוב בזה שכתב ויתפלל יונה אחר ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים לומר שאחר השלשה ימים התפלל. אלא הכתוב מתחלה מודיע לנו שנבלע יונה במעי הדג והיה במעיו ג' ימים וג' לילות. ואח"כ מודיע לנו הכתוב שתיכף כשנבלע התחיל להתפלל. וסידור תפלתו איך היה. ואחר שלשה ימים נענה על תפלתו ויאמר ה' לדג ויקח את יונה אל היבשה:

לעונה יום או לילה נקראת עונה כדאי' בסוף מס' ע"ז:

עת רצון עת זהו עונה. ע"ד דאי' בב"ר פ' ל"ד מן ענתה דיהבת ידך עלה כו' שפירושו מן העת וזמן ההוא:

פסקה יח

הלכה אדם מישראל כו'. לכאורה שאלה זו אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו דכתיב לא תקיפו פאת ראשיכם וגו'. וי"ל שהתורה לא אסרה לדעת הרמב"ם אלא השחתה בתער. ולפי דעת התוס' בפ"ק דשבועות. והרא"ש פ"ג דמכות אסרה התורה אף במספרים כעין תער. שגוזז במספרים סמוך לבשר כעין תער. וע' בש"ע יו"ד ס' קפ"א. וע"ז חייב מלקות מן התורה. והכא שואל אם מותר מדרבנן לעשות אותם קצרים עד שלא יצאו כלל למטה מאזניו. והשיב כך שנו חכמים כו' זה המספר פאת ראשו ועושה תפיסת קורצין. קורצין פי' אזנים כדאי' באדר"נ פ' ל"א ברא קורצין בעולם וברא קורצין באדם זה אזניו של אדם. ובשבט מוסר פ"א יפרש קורצין מערות. שהאזנים הם כמערות. והמספר שערות ראשו עד שאינם יוצאים כלל למטה מאזניו אזי יכול לתפוס את אזניו

בלי שום עיכוב של הפאות. וזהו שאמר המספר פאת ראשו ועושה תפיסת קורצין. לכן המספר פאת ראשו לא יעשה אותם קצרים מן האזנים עכ"פ. וע' במת"כ בשם הערוך:

מהו חייב סופג את ארבעים. שכיון שאסור לעשת כן מן התורה מפני דרכי האמורי חייב מלקות מן התורה משום לאו ובחקותיהם לא תלכו. ולא הוי לאו שבכללות. אלא לאו שכולל ענינים שונים. וכל הנכללים בלאו זה כולם אסורים משם אחד דהיינו שהולך בחוקותיהם. כמ"ש הכ"מ על הרמב"ם בריש פ' י"א מהלכות ע"ז. עי"ל שמה שאמר סופג את ארבעים פירושו מכות מרדות וכמו שכתב הריב"ש שאלה צ' וז"ל והתוס' כתבו שאף במכות מרדות מספר המכות הם כמספר של תורה אלא שאינן חזקות כמותן. וזה לפי שאמרו חז"ל בפ"ק דקדושין הקורא לחבירו ממזר סופג את ארבעים. וזה אינו אלא מלקות מדרבנן ואמרו סופג את הארבעים עכ"ל:

אבל העושה בלורית ר"ל שהעושה בלורית עונשו יותר קשה מן המספר קומי כי כל העושה בלורית אינו מגדלה אלא לשמה של ע"ז ואין עונש קשה משל ע"ז שהרי הקב"ה אינו מקנא אלא בה כו'. ר"ל כי ההפרש שבין ע"ז לשאר עבירות הוא כמו שאחז"ל כי בכולם אין הקב"ה מצרף מחשבה למעשה כי אם בע"ז כמ"ש למען תפוש את בית ישראל בלבם. מנין שנא' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. כלו' מדכתיב על פני שהוא מיותר. אלא ה"ק קרא לא יהיה לך אלהים אחרים אפי' במחשבה שהיא על פניו ית' לבדו. כי אין מחשבת הלב נראה רק לפניו ית' ולא לפני בני אדם. ולפיכך כתיב דווקא בע"ז אל קנא ולא בשאר עבירות לפי שאין הקב"ה מקנא ליפרע על מחשבה רעה אלא בה. וכתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא דכתיב זה ג"כ גבי ע"ז:

הואיל וכך הוא עונשה של ע"ז קשה. שמצרפין בה מחשבה כמעשה:

שלא יאמרו אילו הזהירנו עליה פירשנו ממנה. לפי שלא יהיה לך אלהים אחרים על פני יש בו שני פירושים. א' כדאי' בילקוט פ' יתרו משם המכילתא על פני למה נאמר. שלא ליתן פ"פ לישראל לומר לא נצטווה על ע"ז אלא מי שיצא ממצרים. לכן נאמר על פני לומר לך מה אני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים. אף אתה לא בנך ולא בן בנך לא תעבוד ע"ז עד סוף כל הדורות. וכן כתב רש"י בחומש. פי' ב' כמו שכתבתי לעיל על פני היינו אפילו במחשבה שאינו נראה רק לפני. א"כ לפי זה עדיין יהיה פ"פ לישראל לדורות הבאים לומר לא נצטווה על ע"ז אלא אותו הדור בלבד. לפיכך א"ל הקב"ה לישעיה לא תהא סבור כו' עד שלא באו לסיני לקבל את התורה הזהרתי אותם על ע"ז. כי ב"נ נצטוו על ע"ז כבר קודם שבאו לסיני לקבל את התורה. ודבר שנאמרה לב"נ ונשנית בסיני לזה ולזה נאמרה כמו שאמרו בסנהדרין דף נ"ט ע"ש. וקאמר מנין שכך כתיב ואגיד לך מאז

כו' בטרם תבוא לסיני השמעתיך ברכות וקללות. ר"ל ברכות וקללות אם לא יעבדום ע"ז או יעבדום נאמרו קודם שבאו לסיני כמ"ש בילקוט פ' יתרו בחמשה בסיון אמר להם ברכות וקללות ע"ש. וז"ל האות אמת ומצאתי בליקוטי רבה מכתיבת יד וז"ל עד שלא באו לסיני לקבל את התורה הזהרתי אותן על ע"ז תני בה' בסיון אמר להם ברכות וקללות מנין שכך כתוב כו' כו' פן תאמר עצבי עשם דלא תימא ע"ז דילי עבדת והיא צותה אותנו כל דבר עכ"ל:

לפיכך הזהרתי אותם כו'. לפי שלא הזהרתי אותם בסיני בפירוש על ע"ז גם לדורות הבאים העתידים לבא. לפיכך הזהרתי אותם כו' ע"י משה עבדי אף לדורות הבאים. מנין ממה שקרינו בענין כי תוליד בנים ובני בנים וגו'. ומדפרט הדורות ולא אמר סתם כי תבאו אל ארץ ונושנתם בארץ וגו'. אע"כ שבא עיקר להזהיר על ע"ז לדורות הבאים העתידים לבא:

פסקה יט

שהגדולים עושים וביאורו כפי שרובם וגדוליהם חוטאים כן המה חטאו לי. שלפי שתיבת כרובם כתיב חסר ו' לשון רב לכן דריש ואומר שכל מה שהגדולים כו':

ואני אומר בתמיה. וכן כולם זה אחר זה:

כי זנתה אמם כו'. אמם והורתם ר"ל הנשיאים והגדולים כד"א תורת אמך. והורתם לשון מורי התורה:

שהן מביישין פי' הנשיאים והדיינין מביישין דבריהם כו':

לקבול והיה כי יצעק אלי מתרגמינן ארי יקבל קדמי ואקבל קבילותיה:

קומקום תרגום בפסוק והשתיה כדת והוו תמן קומקמי וכסי [מוסיף הערוך]:

ארצות וזהו ונושנתם בארץ שעי"ז תחטאו:

על תלמי שדי בפתיחתא דאיכה רבתי מפרש שהיו מעמידים צלמי ע"ז שלהם על כל תלם ותלם:

עושר וזהו ונושנתם שתתיישבו שם בעושר רב:

מלכים ג"כ מונושנתם נדרש שהמתיישב בארצו אות הוא על מלכם שיש להם בארץ על כן לא יעלה פורץ עליהם. והענין בכללו כי הארצות והעושר וריבוי הבנים מביא לידי גאון ושובע רב. ועי"ז ירום לבבם וישכחו את ה':

פסקה כ

זה אליפז שצוה עליו עשו אביו לרדוף אחר יעקב ולהרגו. והוא לא עשה כן אלא לקח ממנו מה שמצא בידו כדי לקיים בזה מצות אביו שהעני חשוב כמת כמו שפרש"י ז"ל בסדר ויצא:

בביאה אחת דרש תבואה לשון ביאה כמו תבואתה לראש יוסף:

חטייה חטא ועון:

שנכנס מנשה לבית קה"ק כו' והכניסו להיכל. דברי המדרש אלו נראין כסותרים זא"ז. שמתחלה קאמר לבית קה"ק ואח"כ קאמר להיכל. ובאמת בפ' חלק דף ק"ג אי' מנשה העמידו בהיכל שנא' וישם את פסל האשרה אשר עשה בבית ה'. אמון הכניסו לבית קה"ק שנא' כי קצר המצע מהשתרע כו'. וכתב המהרש"א ומוקמינן להאי קרא באמון שבו כתיב שהוא הרבה אשמה דהיינו שהוסיף על עון אבותיו שאחז לא עמדה אלא בעליה. ומנשה עמדה בהיכל. והוא הוסיף לעמדה בק"ק שהוא המצע ששם היה מקום השכינה שורה על הכפורת וכמ"ש בין שדי ילין עכ"ל. וצ"ע ברש"י יומא פ"ק דאי' שם כי קצר המצע מהשתרע קצר מצע מהשתרר עליו שני רעים. ופרש"י שני רעים שהעמיד מנשה צלם בהיכל עכ"ל שה"ל למימר שהעמיד אמון צלם בק"ק. ובשה"ש רבה פסוק אפריון עשה לו. ובבמד"ר פ' י"ב סי' ד' אי' ג"כ שהעמיד בהיכל. ואפשר שכיון שהכניס מנשה להיכל זה גרם שיכניס אמון לק"ק לכן נחשב כאילו הכניסהו לק"ק:

של ארבע פנים בסנהדרין למדו זאת מדכתיב במלכים וישם את פסל האשרה אשר עשה עשה בבית ה'. ובד"ה כתיב והעמיד את האשרים והפסילים לשון רבים. מכאן שמתחלה עשה לו פרצוף אחד ולבסוף עשה לו ד' פרצופים. מהני טעמים דקאמר כאן. או מהטעם דקאמרו שם. וע' לקמן:

הא בייא בייא הוא לשון צעקת המס ועוות הדין. ור"ל זה צרה גדולה לעולם שהגר תושב יפנה ויגרש לבעל הבית מביתו. והנמשל מבואר מעצמו:

כנגד ד' חיות ובסנהדרין אמרו כדי שתראה שכינה מכל צד שתכנס להיכל ותכעוס:

מולין פי' בלשון רומי פרד. ובפירוש איתמר בירושלמי דברכות פ' אלו דברים אין בעיתון מיזבן מולין תהין זבנין איליין דאודניהון דקיקין שאמו סוסה ואביו חמור [מוסיף הערוך]. ויצא להם זה הדרש מויאסרוהו בנחשתים דהיינו במולין של נחשת. וזהו ויאסרוהו שהיה מיסרו בנחושתים במולין של נחשת ע"י שהסיקו בתוכו האש וע"י כן ויצר לו וחלה את פני ה':

אותה שעה קרא מנשה כו'. יצא להם זה מדכתיב בסיפיה דקרא ויתפלל אליו וגו' וידע מנשה כי ה' הוא האלהים דמשמע שקרא קודם לאלהים אחרים [רש"א]:
רבש"ע אתה הוא כלו' שתים ידעתי עתה. אחת שכל ע"ז אינם כלום. והשנית ידעתי שאתה הוא אלהים ולכן ענני שלא אכפור ח"ו גם בך:
שלא לנעול דלת כו'. דאיכא דלא ידע בעבירות חמורות שעשה וידעו בתשובה [יפ"ע]:
ויחתר לו הוא על דרך אל תקרי ויעתר אלא ויחתר. וע' מ"ש ברות רבה:
חלונות של רקיע ששם נכנסים כל התפלות:
משיב הרוח וישיבהו קדרשי לשון משוב הרוח. והוזקקו לזה. שאם שב בדרך אחר שאפשר ליחס הדבר אל המקרה מנא ידע כי ה' הוא האלהים. ולא יטעה לומר מקרה היה לו. אע"כ שהיה בדרך שלא היה יכול לתלות במקרה. לכן דרשו ברוח השיבו שמרומז זה בתיבת וישיבהו. וז"ל תרגום דרב יוסף ד"ה ב' ל"ג ונפקת רוחא מביני כנפי כרובייא ונסביה בגזירת מימרא די"י וחזר למלכותיה לירושלים עכ"ל:
כי תוליד בנים דריש ותבואת כפשוטו על ההון ורכוש האדם שהם המסבבים הגדולים לכל רעה ולכל חטאת:

פסקה כא

מאי בזימה במחשבה כו'. וכמו שפרש"י שם זמה עצות של רשעה:
איזו ערוה חמורה והיו עושין אותה כדי להכעיסו:
שבעה בתי אבות כו'. היינו ירבעם וביתו. ובעשא בן אחיה וביתו. אחאב וביתו. יהוא וביתו. ופקח בן רמליה וביתו. ומנחם בן גדי וביתו. והושע בן אלה. ור"ל שהמלך ובנו ובן בנו וכל מלכים שקמו מזרעו אחריו. קרי חד בית אב. שלום בן יבש וזכריה לא קחשיב לפי שלא מלכו שנה שלימה. וכן זמרי. אבל עמרי אביו של אחאב על שם בית אב של אחאב קרי. שמפני שאחאב הרשיע לעשות יותר נקרא הקלקול על שמו. ובימי הושע בן אלה גלו עשרת השבטים ומההיא שעתא קרי ליה חורבן דהיינו אומללה יולדת השבעה שילדה שבע משפחות לע"ז:

פסקה כב

היאך הם עתידין לחטוא. כלו' על איזה אופן יחטאו. כי יש חוטא מתאוה. ויש להכעיס. ועל זה האופן חטאו:
שאינה של יחיד אלא של רבים. אינה צרה. שהקב"ה אינו מניחם בצרה כדכתיב בצר לו ולא כתיב בצר לכם. על כרחך שעל רבים אינו חל לשון צער:

וכל צרה של ישראל עצמן אינה צרה. הטעם לפי שהקב"ה מרחם על ישראל והוא עמהם בצרה. ובילקוט גרס להיפוך [גבול בנימין]:

פסקה כג

מתוך צרה קשה מה ענין זו לאלו. דבשלמא תשובה וזכות אבות ושארא הן סיבות לגאולה אבל צרה עליה הגאולה באה. וליכא למימר דהיינו שע"י הצרה ירחם ה'. דהא מני צרה ומני רחמים נמי. וי"ל שכך היא הגזירה שבהצר או"ה לישראל הרבה יהיו נגאלין כדאמר בחזית פסוק השבעתי אתכם נשבע למלכיות שלא יקשו עול על ישראל שאם מקשין עול על ישראל הן גורמין לקץ לבא שלא בעונתו. ומ"מ מתוך צרה לחוד לא הוי סגי בגאולת מצרים שהיה בהם. וכן לעתיד [יפ"מ]:

ומתוך הקץ ס"ל דהא דכתיב כי גר יהיה זרעך ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. אינו דבק הארבע מאות שנה עם ועבדום וענו אותם. אלא עם גר יהיה זרעך. ומשנולד יצחק חשיב [יפ"מ]:

מתוך תשובה דכתיב ותעל שועתם. ובירושלמי למד מתוך תשובה מדכתיב וירא אלהים את בני ישראל. ופי' היפ"מ שראה טוב לבבם וכאן למד מפסוק זה מתוך רחמים. שדרש מלת ראיה על ההשגחה. וההשגחה הוא רחמים:

מתוך הקץ וידע אלקים. וכדאמר בש"ר וידע אלהים ידע שקרב הזמן שאמר לאברהם כו':

באחרית הימים הרי מתוך הקץ. באחרית הימים שאז יהיה יום נועד לגאולה:

וירא בצר להם הרי מתוך צרה. דוירא בצר להם עבר במקום עתיד:

הושיענו אלהי ישענו כו'. פסוק זה הוא בד"ה א' י"ז. אבל בתהלים כתיב הושיענו י"י אלהינו וקבצנו מן הגוים וגו'. וכן צ"ל כאן. ויליף לה מדכתיב בתריה ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם דמשמע מעולם לעולם חדש כדאמר בשוח"ט מן עלמא דהוינא ביה עד עלמא דאנן ביה. ובתרגום תהלים וד"ה אי' מן עלמא הדין ועד עלמא דאתי. ומשמע ליה הכא שפי' מן העה"ז עד עת קץ שהוא עולם חדש:

פסקה כד

סנקליטין יועצי המלך היושבים על הדין:

סנקליטו אחד מב"ד:

עוד חמשה ימים כלו' הרי יש עוד חמשה ימים ויכול הקב"ה לעשות בהן נס להצילם:

מוץ אותו שהטבעת היה חלול וסם המות היה צפון בתוכו וכשהיו הסנקליטין רוצין להמית אדם בסתר שלא ידע בו שום אדם היה נותן הטבעת בפיו והיה מוצץ בו ומת [מת"כ]. אבל המעריך כתב פי' אבן הנקרא דיאמנטי היה בטבעתו והוא סם המות ובלעה

ומת. ומת"כ כתב שקרים עכ"ל. והאות אמת גורס אין לך טבעת מוץ אותו ומות. פי' מול עצמך. וקורא למילה לשון טעבעת כמו פי הטבעת:

וסנקליטין נטל עליך כו'. צ"ל וסנקליטין בטל עליך. ופי' מנהגם היה כשמת אחד מהסנקליטין אז היה בתי דינין בטלה שלשים יום וכל גזירתם גם כן בטל [אסיפת אמרים בשם מהר"ם]:

להראות לה פנים פי' לנחם אותה:

חבל פי' אוי. והוא לשון קובלנא:

חבל לספינה שהלכה לה כו'. ר"ל כמו הספינה שברחה ולא נתנה המכס כל הסחורה אבודה. כך כל מי שלא מל. אבוד ממנו כל המצות שעשה. וגוף האדם נמשל לספינה כדאי' בזוהר סדר ויקהל שיונה שירד לספינה היינו הנשמה שיורדת לגוף האדם ולכן נאבד כל מה שיש בספינה אם לא נתן המכס היינו שלא מל:

ולא נתנה המכס פי' כמו שמפרש המדרש אח"כ כלו' הצדיק הזה לא מל. ואלו התיבות אינו מדברי המדרש אלא שהיה כתוב על הגליון והכניסוהו המדפיסים בפנים. ובמס' ע"ז דף י' ע"ב אי' וי לאילפא דאזלא בלא מיכסא. ויבואר כי רמ"ח איברים יש באדם. ורנ"ב איברים באשה. וכתיב והיו לבשר אחד. פרש"י שהולד נוצר משתיהם ונעשה בשרם אחד. א"כ הולד נוצר מת"ק איברים. לכן צוה הקב"ה להימול לקדש אבר אחד שהוא חלק מת"ק איברים. וזהו דוגמת המכס שנתנו ישראל ממלחמות מדין נפש אחד מת"ק. לכן נקרא המילה מכס [ספר ברית שלום]. וקאמר חבל לספינה כו' משום דכי היכי דספינה דאזלא בלא מכסא כל הסחורה שבה נתפסת בשביל העברת המכס. כך הוא בדינה של גיהנם כל גופו של אדם נתפס בה בשביל ערלה שלו. דכל מי שהוא נמול אברהם מציל אותו מן הגיהנם. וגם בג"ע אין מניחין מי שהוא ערל. לכך המשילו דבר זה להעברת המכס [תורת חיים]:

הקיטון ויבא החדרה תרגום ירושלמי ועל לקיטונה [ערוך] פי' בלשון יוני חדר ובפרט אשר שוכבים בו [מוסף הערוך]:

קופסא פי' בלשון יוני ורומי ארגז ותיבה קטנה [מוסף הערוך]. והערוך כתב כלי שמשימין שם תכשיטין:

לאברהם נעשיתי מגן אחד מנין. כצ"ל:

וזה לא הבטחתי אותו. ולפיכך ראוי שאני נעשה לו מגינים הרבה:

פרגריטא אפשר שהוא שם מקום:

פדגוגו כאשר ישא האומן את היונק תרגום ירושלמי פדגוגא. והוא בלשון יוני ורומי אומן המגדל התינוק.

באלו הפנים פי' בזה הפנים אני חוזר בתמיה איך יכול אני להרים פני נגדו:

כך הקב"ה משלח כו'. בא לפרש בזה ושבת עד ה' כו' הוא צווי ועצה. שעת יצר לך תשוב לה' ולא תיבוש לילך אצלו כי אל רחום ה' ולא ירפך כי בודאי יקבל תשובתך:

חייכם איני כופר בכם. כצ"ל [אסיפת אמרים בשם מהר"מ]:

פסקה כה

על ששה דברים. וכן כתב הרמב"ם בהלכות מלכים בריש פ' ט'. וע' ביד יוסף שציינתי כל המקומות שישנו שם מאמר זה. ותמצא שביש מקומות אי' על שבעה דברים:

כי הואיל הלך אחרי צו. פי' מפני שרצה ללכת אחרי צווי של נביאי הבעל [רש"י]. או פירושו אחרי מצות ירבעם:

אלו הדיינים פי' שנצטווה על העתיד להושיב דיינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. ובגמ' גרס על הדינים:

מצוה אותו על הגזל. מדאצריך למשרי עצי הגן שהם הפקר. ש"מ דמה שאינו הפקר אסור [רש"י]:

יש סליחה בלא מיתה:

כשיבאו כל בני אדם לע"ל. שהוא יום הדין הגדול שיחיו כל האדם שמתו. והיינו באדם דמו ישפך כלו' כשיבאו בני אדם דמו ישפך. וכן אי' בתרגום יונתן שם על פסוק שופך דם האדם באדם וגו' וז"ל דישוד דמא דאינשא בסהדין דייניא מחייבין ליה קטול. ודישוד בלא סהדין מרי עלמא עתיד לאתפרעא מניה ליום דינא רבא. ואע"ג שגם עכשיו דין ד' מיתות לא בטלו. מ"מ לפעמים זכות תולה כמ"ש התוספת בפ' אד"מ. על זה אמר כאן דאפ"ה לעתיד נקם ינקם [נזה"ק]. וכן הוא כוונת המדרש בב"ר סוף פ' ל"ד אף דאי' שם לכשיבא אדם. והרד"ל שם פי' לכשיבא אדם היינו כשיבא משיח דכתיב בי' וארו עם ענני שמיא כבר אינש. וכן בפ' ואתחנן ככה. ולפנינו שם נדפס לכשיבוא בני אדם וט"ס הוא עכ"ל. ונעלם ממנו מה דאי' בתרגום יונתן מפורש כנ"ל:

תוסס רותח ומנענע:

ומצאו ששתק וזה אות כי נפש המת לא ינוח ולא ישקוט מזעפו עדי יקבל ההורג דינו. וכל הדרוש שהביא פה הוא רק דרך אגב על הכתוב המדבר פה מענין רציחה:

פסקה כו

מהו בכסף מהו שאמר בכסף לא ישבע הלא כל מאוויי עוה"ז כן שכל מה שאוהבן ומחמדן לא ישבע מהם וחפץ עוד יותר ויותר:

ואינו מעמיד תלמידים. מפרש מי שאוהב בהמון שלומד תורה הרבה. לא תבואה לא העמיד תלמידים שחשובים זרע ותבואה נשאר אחריו כדדרשינן לעיל בב"ר פ' ס"א בבקר זרע זרעך בתלמידים:

גם זה הבל שלא יהיה מי שיאמר דבר הלכה בשמו ולא יהיו שפתותיו דובבות בקבר. שכל מי שאומרים דבר הלכה בשמו שפתותיו דובבות בקר והרי הוא כאילו חי בשני עולמים ביחד. וכמו שבקש דוד המלך ע"ה אגורה באהלך עולמים היינו שבקש שיאמרו הלכה בשמו ויהיו שפתותיו נעות בקבר. ויהיה כמו שחי בשני עולמים. ועוד שכיון שאינו חפץ ללמדה להזולת זה אות שאינו חפץ להשלים רק נפשו לא זולת. ובאמת גם נפשו לא משלים. שיצירת האדם הוא על תנאי זה שישלים גם נפשות אחרים כמו שאמר התנא אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך [ולא תרצה ללמד לאחרים. אל תעשה כן] כי לכך נוצרת שתשפיע מטובתך גם לאחרים, וכמו שפי' המדרש שמואל:

ואינו מלמד קשה הא היינו זה דקאמר לעיל בסמוך ואינו מעמיד תלמידים. ואפשר דהעמדת תלמידים פירושו שיקבלו מתורת רבם כמו יהושע שהיה תלמיד קבוע ומשה מסר תורתו ליהושע כמערה מכלי אל כלי. וכשאמר יהושע תורה ברבים היה כאלו משה חי ואומר תורה. שידעו הכל שזו תורתו של משה. ובא רב אחא ואמר שדי כשמלמד לאחרים אפי' אינם תלמידים קבועים. אא"כ כשאינו מלמד כלל לאחרים אז הוא הבל:

אני יושב בטל מלעסוק בצרכי הבית:

אעפ"י שאמר לו הקב"ה כי לא תעבור את הירדן הזה אמר משה כו'. הנה לקמן סוף סי' י"ט אי' אמר הקב"ה למשה חייך יפה הן מדברין לך ותפרוש להן ערי מקלט. וע' עוד סוף סי' כ' מה שכתבתי בשם הילקוט שה' צוה לו שיפריש ערי מקלט. וא"כ מה רבותיה דמשה שאמר מצוה באה לידי אקיימנה כיון שא"ל הקב"ה כך. וי"ל דמ"מ כיון שהיה יודע משה ששלש שבעבר הירדן אינן קולטות עד שנבחרו שלש שבארץ כנען. לא היה צריך להפריש להם ערי המקלט מיד כשא"ל הקב"ה. אבל אמר משה מצוה הבאה לידי אקיימנה אותה מיד. וז"ש המדרש מיד אז יבדיל משה:

פסקה כח

שלא כנגד מעשיך. שעדיין לא נפרעתי ממך כנגד שיעור מעשיך. ויהיה כי ה' הוא האלהים פ' רחום בדין ונכנס עמך לפנים משורת הדין:

מכל אלהים משמע שיש עוד אלהים אלא שה' הוא הגדול שבכולם. אבל נעמן אמר שאין עוד אלהים כלל בכל הארץ. אך לא העיד רק שעל הארץ אין אחר. אבל לא העיד על השמים. אבל רחב המליכו אף על השמים:

משה שמו כו' פי' אבל רחב לא אמרה ואין עוד:

שמו שם אותו. כלו' העיד על ממשלתו ואחדותו:

תנו לה כו' לישנא דקרא נקט משלי ל"א:

ואף אני מעיד עליך. אחר שהיתה הכרתו בה' יותר גדול מכולם. אם כן אין עוד כמוהו. כי כל גדולת האדם לפי הכרתו את ה':

מה כתיב למען ייטב לך. ר"ל מה כתיב למעלה מן הענין. וצ"ל מה כתיב אשר ייטב לך ולבניך אחריך ולמען תאריך ימים וגו' אמרו ישראל כו' כי זה הפסוק כתיב קודם אז יבדיל משה. ודרש המדרש סמוכים. ושייך דרשה זו כאן בסדר זו. וכן מצאתי בילקוט:

שלא בעונתם בלי עתם הקבוע להם מיום הולדם:

כשהרג משה כו'. כלו' הוא הרגיש כמה צער סבל שמאד בקש פרעה להרגו בשביל זה. ולכן התבונן במכ"ש כמה ירדוף גואל הדם אחרי הרוצח:

זה דתן ר"ל זה דכתיב ויאמר לרשע למה תכה רעך. הרשע זה היה דתן. וע' ש"ר פ"א סי' ל"ג בענף:

שמעתי שהגידו לי על משה:

ואיך ברח מלפני פרעה. ר"ל מדכתיב ויברח משה מפני פרעה דמשמע מפניו ממש. ע"ז מתמה ואיך היה יכול לברוח מפניו אחר שכבר נתפס ועומד לפני פרעה:

הקוסטנר פי' בלשון רומי דיין החוקר ושוטר החוקר ביסורים את המחוייבים [מוסף הערוך]:

פסקה כט

וקהת החרב נעשית קהה בלא חידוד עד שנשמטה ונחלקה מעל צוארו. ועל כל זה הוצרך לברוח דלאו כל שעה ושעה מתרחיש ניסא:

צוארך כמגדל השן אע"ג דקרא בכלל כנסת ישראל קמיירי. עניינו שנמצא בהם מי שצוארו כמגדל השן. וס"ל לר' ינאי שע"י שקהת החרב נבהלו נחפזו כל הרואים וברח משה מפניהם:

והיא נהפכה על הקוסטנר. והרואים שנקטע ראשו חשבו של משה. ומשה ברח מפניהם כי לא שתו לבם עליו:

ויצילני מחרב פרעה יתורא דקרא דריש דאלהי אבי בעזרי מחרב פרעה הוה סגי. ויצילני למה לי. אע"כ לדיוקא:

מלאך ירד דאם היה הנס שלא היו יכולים להורגו בידים א"כ לא היה לו לברוח. אלא ודאי שלפי שעה נדמה להם שהרגו למשה והוא ברח בשעת מעשה:

והבריחו ר"ל בזה שנדמה להם בדמות משה בזה הבריחו. שהיו סבורים על המלאך שהוא משה ותפסו את המלאך. ומשה ברח. כן הוא בירושלמי.

אסכילי מלומדים יודעי דת ודין וממונים על המשפטים. וכן נקרא בית תלמוד אסכולי בלשון יון:

מחן נעשו אלמים מהן כו'. ועשה ה' כדי להראות למרע"ה מי ישום אלם או חרש או עור כדקאמר ליה בתר הכי. דאי לענין הצלתו. בהיותו כולם אלמים או כולם חרשים או סומין הוה סגי:

שנאמר ויאמר ה' אליו מי שם פה כו'. וכדמפרש בש"ר פ"א מי שם פה לפרעה שאמר מפיו הביאו את משה לבימה להורגו. או מי ישום אלם מי שם הסגנים אלמין חרשין וסומין שלא הביאך ומי עשאך פקח שתברח:

ועכשיו איני עומד לך. בתמיה. ודייק שאמר הקב"ה כן מדכתיב הלא אנכי ה' סתם ולא קאמר אנכי ה' עשיתי. ע"כ משמע דה"ק הלא אנכי עשיתי ואעשה כי כחי שוה לעולם. וא"כ למה אתה חושש ודואג שאין לך פה לדבר. הלא בידי לתקן פיך. מכ"ש להצלת כל ישראל:

פטרון פי' בלשון רומי מגין בעד אדם. הן בדבריו דין. הן בענין אחר [מוסף הערוך]:

באנקליטין פי' בלשון יון חטא ועון [מוסף הערוך]:

אני מתקיים עליו אני עומד לו להצילו מיד התופסו. ובירוש' גרס עוד אמרו ליה הרי הוא יוצא לדון. א"ל אני מתקיים עליו. א"ל הרי הוא יוצא ליהרג כו'.

היכן הוא כו' לא הוא עצמו מועיל לו וגם לא פטרונו מועילו כאשר דבר מלך שלטון וגבוה עליהם. והכוונה שהפטרון כל זמן שיכול לדמות שיש בכחו לפדותו ממות יתפאר בלבו שיפדנו. אבל לא כשיוצא ליהרג שאז אין בכחו עוד. אבל לא כן אצלו יתברך שעושה דוקא ומסבב שיצילנו בשעת ההריגה כדי שיתראה גדולתו וגבורתו יתברך:

איפומניטא והמוסף הערוך גרס איפומנימא ופי' בלשון יוני ספר זכרון וגזר דבר:

דניאל הושלך לגוב אריות. ובדניאל היה הנס יותר גדול. שבמשה היה הנס שניצל אבל עכ"פ ברח. ובדניאל עוד יותר שהיה בין המזיקין בגוב האריות ולא הזיקו. ומביא אח"כ ענין אברהם שהיה נס יותר גדול אפי' מדניאל. שהיה ממש בתוך האש השורף בהכרח.

ועכ"ז ניצול מזה. וכן יונה הוא נס בתוך נס שהים לא חנקו. ועוד הדג בלעו שם ולא מת שם והקיאו החוצה:

ד"א אז יבדיל משה. ר"ל שקשה לו הא דכתיב אז יבדיל ולא כתיב ויבדל משה. ורוצה לתרץ במה שא"ר לוי שאמר שירה כשא"ל הקב"ה שיפרוש ערי מקלט כדלקמן. ומביא מתחילה דברי ר' איבו שאמר שירה כשישב על הבאר על שהזמין לו הקב"ה מקום הצלה מפרעה. ואח"כ הביא דברי ר' לוי:

שנא' וישב בארץ מדין וישב על הבאר. דקשה דלמאי אצטריך התורה לאשמועינן דישב על הבאר. אלא שבא לרמוז שאמר שירה על הבאר. כי בודאי לא ישב שם בטל כי אם מחשב ומתבונן על גדולתו ונסיו הגדולים ובודאי אמר שירה על זה כמו ששרו ישראל על הבאר בשעה שראו ניסי ה' ובודאי משה עשה כמו כן:

א"ר לוי לפי כו'. אפשר שצ"ל ר' לוי אמר לפי כו' על ידו לפיכך אמר שירה בערי מקלט. שר' לוי דייק מתיבת אז שאמר שירה כשא"ל הקב"ה שיפריש ערי מקלט לפי שאירע הדבר הזה על ידו שהרג את המצרי. ודייק מדכתיב אז יבדיל והתם כתיב אז ישיר. וכן הוא בילקוט ויבדל משה אינו אומר אלא אז יבדיל. ואין אז אלא שירה שנא' אז ישיר משה. כיון שא"ל הקב"ה הפרש ערי מקלט א"ל משה למה. א"ל אם יהא אדם הורג בשגגה יהא בורח לשם. אמר משה שירה אני חייב לומר שאף בי אירע הדבר הזה שהרגתי את המצרי עכ"ל:

פסקה ל

מהו מזרחה שמש. קשה להו לפי שבסדר מסעי בציווי כתיב את שלש ערים תתנו מעבר לירדן וגו' ולא כתיב מזרחה שמש. ולמה כאן בעשייה הוסיף מזרחה שמש. ומתרץ שא"ל הקב"ה למשה הזרח שמש לרוצח שאף שעד שלא נבחרו אותן שבא"י גם אלו השלשה שבעבר הירדן אינן קולטות. מ"מ הבדל אתה אותן לרוצחים שלא ידאגו ויצטערו על העתיד. והזרח השמש להם שיראו וישמחו בהבדלתן על העתיד שיהיו ניצולו על ידן [רש"א]. ובודאי שיש ט"ס בהנוסחא שלפנינו. או שצ"ל הזרח שמש לרוצח ותתן לו מקלט כו'. או שצ"ל הזרח שמש כו' ולפי נוסחא זו משה מעצמו הבדילן. והסכים הקב"ה על ידו וא"ל הזרחת השמש לרוצח לשמחו על העתיד שיהיה ניצול ע"י ערי מקלט. ובגמ' אי' ב' הלשונות:

ד"א לנוס שמה רוצח. אפשר דהני תיבות דבר אחר מיותרים:

לחרש אומן חרש עצים ואבנים:

איקונין דיוקנין כמו צורה ודמות. המסולאים בפז תרגומו דמתילין איקוניהון לדהבא [ערוך] ובערכי הכנוים כתב איקונין הוא צורה שאינה בולטת. אנדרטא צורת איש בולטת עכ"ל. אבל לפי התרגום הנ"ל אינו כאן:

בטובתו כלו' בכוונתו:

יטרד למטלון פי' בלשון יוני ורומי מקום מחצב המתכות אשר לשם היו גולים האנשים הפושעים ועונשים אותם לחפור ולחפוש המטמונים [מוסף הערוך] אבל לפי הענין דכאן משמע שפירושו טילטול וגלות כמו שפי' המת"כ. והטעם שנטרד למטלון שעכ"פ חוטא הוא כי איך לא שמר דבר יקר כזה. והיה לו להשגיח היטיב לבלי יבוא דבר זה לידו. ואף שאינו מחוייב עונש בפועל אבל מ"מ מחוייב לבלי יתענג בחייו לכן ישב במקלט ויצער תמיד על שבא לידו דבר זה:

אני עוקר יצה"ר מהם. וכולם ישבו יחד באהבה וישמרו מאד שיא יצא מתחת ידם דבר הזיק לחבירו. וגם המיתה טבעית ע"י המלאך המות הוא השטן הוא היצה"ר יבוטל. וזהו שאמר ואין מיתה בעולם:

פסקה לא

הלכה אדם מישראל שקרא ק"ש. היינו פסוק ראשון. ולא דקדק באותיותיה מהו שיצא ידי חובתו. והכוונה לפי דאי' ברמ"א בש"ע א"ח סי' ס"א סעיף ד' ויש להפסיק בפסוק ראשון בין ישראל לה' [דאל"כ הוי משמע ח"ו שישראל הוא ה'] ובין אלהינו לה' השני כדי שיהא נשמע שמע ישראל כי ה' שהוא אלהינו הוא ה' אחד. ויש להפסיק בין אחד לברוך כי עיקר קבלת מלכות שמים הוא פסוק ראשון ע"כ. וכתוב בש"ע שם ידגיש יו"ד של שמע ישראל שלא תבלע ושלא תראה אלף. ידגיש בדל"ת של אחד שלא תהיה כרי"ש. לא יחטוף בחי"ת ולא יאריך באל"ף. וזהו ששואל שאם לא דקדק באותיותיה מהו שיצא ידי חובתו. והשיב על זה כך שנו חכמים קרא ולא דקדק באותיותיה ר' יוסי כו' ומהו דקדוק אותיות כו' בין למ"ד ללמ"ד [פי' שיתן ריוח והבדל קצת בלשון שידמה כי ב' למדי"ן קרא] ואבדתם מהרה כו. ור"ל ועד כאן לא פליגי ר' יוסי ור' יהודה שזה אמר יצא וזה אומר לא יצא היינו דוקא שלא דקדק באותיות שאר הפרשה של ק"ש. אבל אם לא דקדק בפסוק ראשון אפילו ר' יוסי מודה שלא יצא ידי חובתו משום דעיקר קבול מלכות שמים הוא בו. ומביא ראי' לזה מדאמר רב יהודה בשם רב שאם היה קורא את שמע ומהלך צריך הוא לקבל מלכות שמים מעומד ואי זהו מ"ש ה' אלהינו ה' אחד. ולא שאר פרשיותיו. משום דעיקר קבול מלכות שמים אינו אלא בפסוק ראשון לבדו ולא בשאר הפרשיות של ק"ש. וכשהוא מהלך אינו יכול לכוין. לכן מסתברא נמי לומר שאם

קרא פסוק ראשון ולא דקדק באותיותיו לא יצא ידי חובתו אף לר' יוסי. כי אם לא יזכיר האותיות והתיבות שבו בשלימות כמו שראוי לאמר כל אחד ואחד בכוונת הלב לא יהיה קבול מלכות שמים שלימה כראוי. ונמצא יצא לנו דין חדש מהמדרש זו מה שלא נזכר בכל הפוסקים [ספר עולת יצחק]:

ומהיכן זכו ישראל לק"ש כו'. קשה הא ק"ש היא ממצות עשה ומה זכות צריך לזה יותר מלשאר מ"ע. וי"ל דעל לשון שמע ישראל קאמר שהוא כבוד לישראל שנזכר שמם בקבלת עול מלכות שמים. וכן אומר ה' אלהינו שהוא לומר שעל ישראל נתייחד שמו יותר כדאי' בספרי. וקאמר שממ"ת זכו שעל שבלשון זה אמרו במ"ת נשאר הלשון הזה תמיד:

ואי זהו מ"ש ה' אלהינו כו'. וכן פסק בש"ע א"ח סי' ס"ג סעי' ג' וכן אי' בתנחומא ריש סדר לך לך. אבל הראב"ד והרא"ש והב"ח ס"ל דעד על לבבך צריך לעמוד:

פסקה לב

ערפל האות אמת והמת"כ גורסים ערבות במקום ערפל:

וכולהו פתח כו' להודיען כו'. ר"ל שפתח להם לגלותם שידעו ענינם וטבעם אשר מזה ידעו ויבינו שאין אלוה אחר מבלעדו. וכמו שהאריך הרמב"ם ז"ל ממציאת הגלגלים ניכר אחדותו יתברך. ובהודעת הנבואה העליונה שהיא למעלה מן כל. אבל אין הכוונה פתיחה ממש:

כך לא חפצתי אחר בארץ. לא כדעת האומרים עזב ה' את הארץ ומסרה למערכת השמים. כי המדובק בה' ויודע אחדותו ופשיטותו באמת ויודע כי הכל נובע מרצון ה' אז לא יחפוץ ולא ישען על דבר אחר מאומה. וזהו ועמך לא חפצתי בארץ. כי אין עוזר זולתך:

פסקה לג

לא המלכתיו טעם הדבר כי אין מורא כמו מורא מלכות. ואשר הוא ירא השם. נותן השי"ת מיראתו עליו עד שהוא נעשה מלך ויהיה לו מורא מלכות מדה כנגד מדה [ספר נתיבות עולם]:

הוא עמק המלך ודרשו בב"ר פ' מ"ב שהשוו כלם בעצה אחת והמליכו לאברהם עליהם ע"ש:

ומלך ומלוך על יצרך. כי הנכנע תחת יצרו הוא עבד לתאוותו ומוכרח לעשות כל אשר יפתנו. והמתגבר על תאוותו הוא בן חורין וחפשי מכל רעיוני הבל ואז הוא מושל באמת נקרא. וז"ש ומלך. תהיה מלך על עצמך כי ע"י היראה יכנע יצרך:

לסופר פי' לחכם שבעיר. וע' ברכות דף מ"ה. וחולין דף ק"ח. או פי' שמש הכנסת:

אמר אית אנת לנפשך מותר תן לי ואני לוקח לך אמר ואנת אם מרא דנפשך כו'. ופי' המת"כ אית אנת לנפשך כו' אם יש לך יין מיותר למוכרו מכור אותו לי. כי לא היה חש לדבריו עכ"ל. והרד"ל כתב וז"ל אמר [רשב"א א"ל להסופר] אין אית לנפשך מותר הב לי כו' ואני כצ"ל פי' אם יש לך מעות תן לי ואקח לך שהוא אין בו איסור עכ"ל. ושניהם טעו בזה במחילת כבודם. שחלילה לומר כן על ר"ש שלא חש לדברי הסופר שאמר ליה שהעיר הזאת של כותים ואין עושין את היין בטהרה. לכן נראה שזהו מדברי הסופר. וכך א"ל לר"ש אם אתה מוותר לנפשך שנפשך שולטת עליך תן לי מעות ואני לוקח לך חמר [כצ"ל חמר] הוא יין. אבל אם אתה מרא דנפשך כלו' שאתה השולט על נפשך לכבוש תאוותך ושולט על יצרך. אל תטעום את היין של מקום זה שהוא אסור שכבר נתקלקלו הכותים. וכן הוא בירושלמי סוף מסכת ע"ז שא"ל לר' שמעון אם אתה מריה דנפשך שתי מים ולא יין. ואם נפשך מרתך ושולטת עליך תקח מהיין ע"ש.

מרא דנפשך הוא ע"ד שאמרו בחולין שאמר לו ושמת סכין בלועיך אם בעל נפש אתה כלו' מושל ובעל על נפשך המתאווה:

ואל למולך וה"ק ירא את ה' שתשמור מן המולך שלא לעבדו [מת"כ] ואין הכוונה שהמדרש מפרש ומלך שהוא שם מולך. כי אין זה פשוטו. רק הכוונה מפני שהיה הע"ז נקראת מולך מפני שעובדיה אוחזים אותה למלך על כל הע"ז לזה אמר ירא את ה' והאמינו בו שהוא המלך על כל הארץ לא המולך:

המליכו עליך דהוקשה להם אחר שהוא ירא ה' בודאי יחזיקנו למלך. לכן מפרשים שאופן היראה יהיה על אופן נעלה מאד שלא יאמין בשום דבר זולתו ויהיה אימתו וכבודו מוטל עליו כאימת מלך ממש. וליחדו בכל יום לומר שמע ישראל וגו':

יש אלוה שני כי המינים אומרים איך יתכן פועל רע וטוב יצא ממקור אחד. לכן הם מאמינים בשניות. אבל הם אין מבינים כי הרע למען הטוב. ואין רע מוחלט בבריאה. ולכן קאמר ירא את ה' הטוב ומלוך אותו עליך ואל תאמין בשניות ח"ו מאומה:

הפיות שאומרים שתי רשויות כו'. דרש פי שנים פה האומר ומאמין בשניות יכרתו ויאבדו האמונה הזאת מקרב הארץ:

שהם מג' אבות הקדושים המאמינים רק באחדותו:

בשלש קדושות שהשלשה קדושות מורה שה' יתעלה שולט ומושל בג' עולמות עולם השפל עולם הגלגלים עולם המלאכים כמו שפי' התרגום והרד"ק:

דבר של קידוש דבר גדול וקדוש כזה וכי היה לך לאומרו רק בלשון נוטריקון ועם שונים שצריכין לפרש עם אותם שאומרים שני רשויות כו' כדלעיל. ואינו מובן בפירוש לכל מת"כ]. והרד"ל הגיה של קידוש שמי היית אומרו:

פסקה לד

דוכסין ואפרכין כו' דוכוס בלשון רומי שר צבא. ואיפרכוס בלשון יוני שר הפרשים. ואיסטרטיליטים בלשון יוני נגיד מלחמה [מוסיף הערוך]:

שיהא מתקיים עליהם שיתן השגחתו עליהם להיות להם למגן ולמחסה ולמסתר ביום זעם:

שכולם מתחלפים כי יש עליהם מושל ומנהיג כרצונו ומחליפם ומשביתם בכל עת שירצה. כן כל הכוכבים פעולותיהם משתנות כפי רצון ה' ואין להם שלטון מאומה. וכן גם המלאכים העליונים ג"כ הכל תלוים ברצון ה'. ולפעמים מחליף מי שהוא ממונה על מים. על אש. ושל אש על מים כמו שהיה בשעת חורבן כדאי' באיכה רבתי. וזהו ה' אלהינו הוא הבעל הכחות כולם. לכן אין אנו רוצים רק ה' אחד שהוא על כולם. וביאור הכתוב מפני שחלקי שבררתי לי רק ה' האחד על כן אוחיל לו שהוא בודאי יעזרני כי יש בידו לעזרני אבל השאר אינם ברשותם:

פסקה לה

מהיכן זכו ישראל לק"ש קשה הא ק"ש היא ממצות עשה ומה זכות צריך לזכות בזה הלא ה' נתנה לנו לזכותינו במצותיו כמו שזיכנו בכל המצות. וי"ל דעל לשון שמע ישראל קאמר שהוא כבוד לישראל שנזכר שמם בקבלת עול מלכות שמים וכן אומר י"י אלהינו שהוא לומר שעל ישראל נתייחד שמו כדאי' בספרי. וקאמר שעל שבלשון זה אמרו ליעקב נשאר הלשון הזה לתמיד לומר שמע ישראל ממערת המכפלה כדאמר בסמוך. ומ"מ פשוטו שמע אומת ישראל [יפ"ת] וע' מ"ש בענף:

שמא משאני נפטר כו'. שפחד יעקב פן יגמגמו באחדותו של מקום מצד ראותם השעבוד הבא להם:

אל ישראל אביכם הוא. כי ה' שהוא לאל לי ששמי ישראל. הוא אביכם ואלהיכם לבד [מת"כ]:

אמרו לו שמע ישראל כו'. פי' שאמרו לו שמע ישראל אבינו כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה כך אין בלבנו מחלוקת. אלא ה' אלהינו ה' אחד. או כך פירושו שכך אמרו לו שמע ישראל אבינו כשם שאתה קבלת עליך י"י שהוא שם האחדות. גם אלהינו ה' אחד:

והוא אמר בלחישה ברוך כו'. וכמ"ש ביומא כשהזכיר כהן גדול השם ביום הכפורים היו עונים אחריו בשכמל"ו. וע' פסחים דף נ"ו ומ"ש שם:
שמע אבינו ישראל ממערת המכפלה:

פסקה לו

שמע למה"ש כו' והוריד אותה לישראל. הענין הוא כי באמת המלאכים שהם נקיי חומר והם דבוקים תמיד בה' להם נאה לומר כן שברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כי תמיד הם דבקים ומברכים שמו. אבל אנחנו בני אדם השפלים המרוחקים מאור פניו יתברך מאד ואחוזים ודבוקים רק בענינים עולמים. רק לפעמים יתנוצץ בנו רוח הדביקות להרגיש כבוד ה'. לא היה מן הראוי שאנחנו נאמר ככה. אך משה בשמעו ממלאכים ככה כן תיקן לישראל ג"כ שיאמרו ככה. אף שאינם גדולים במעלה כ"כ. אך ביוה"כ שהם נקיים כמלאכי השרת אומרים אותו בפרהסיא:
קוזמין פי' הערוך תכשיט:

פסקה לז

בכל נפש ונפש שברא בך. כמו שאמר להלן שחמשה שמות נקראו לנפש והם באמת כחות מחולקות אף שהם נמשכים מכח אחד:
על כל נשימה ונשימה כו' שנא' כל הנשמה כו'. יבואר ע"פ מה שכתב האלשיך בס' בחקותי בפסוק ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם כי הנשמה מתאוה תמיד לילך אל שורשה כי היא נשלחה להאי עלמא כדי לקנות לה עוה"ב בשכר מצות ולא תאכל נהמא דכסופא כידוע. והיא בקשה לצאת מהגוף. אמר לה הקב"ה גם אני שוכן בתוכם ודי לעבד להיות כרבו. וזהו ונתתי משכני בתוככם ואז לא תגעל נפשי אתכם ע"כ. ממילא יבואר דברי המדרש הנ"ל:
בא וראה כו' שכבר ידוע בספרי המחקר כי האדם נקרא עולם קטן בכל עניניו והיינו גופו של אדם. וקאמר בהא דהנשמה שבגוף והיא רוחנית כנגד הקב"ה בדמיון אחד. דמה הקב"ה מלא כל העולם כמו שנא' מלא כל הארץ כבודו. אף הנשמה מלאה כל הגוף שהוא כנגד העולם. וכן בכל הנך דחשיב ואזיל [רש"א]:
והנפש הזו טהורה בגוף. דהיינו בתחילת נתינתה בגוף. וכן אח"כ אם אינו חוטא [רש"א]:
הקב"ה רואה ואינו נראה. שאפי' חיות הקודש שהם טוענות כסא הכבוד אינם יודעים איזהו מקומו ובאיזה מקום הוא נתון. מה הם אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. כדאי' בשוח"ט מזמור ק"ג. וע"ש:

עד מתי היא נתונה בעפר. שהצרות מונעות אותה מהשלימות הנפש. ע' בענף:
בעשרה מקומות קרא הקב"ה לישראל כלה. ולא חשיב כאן אלא תשעה מקומות. וחסר כאן גן נעול אחותי כלה. וע' שה"ש רבה פסוק מה יפו דודיך אחותי כלה:
כלה להורות שהמה נאהבים ומדובקים אליו עד שכביכול הקב"ה חפץ להזדקק להם מאד. והכוונה על דיבוק הנבואה. והעשרה לשונות בפרטם מורים על ענינים נבדלים:
עשרה לבושין בשה"ש רבה פסוק הנ"ל מונה אותם במנין אחר:
לאשה שהלך בעלה כו'. ע' בשה"ש רבה פ"א סי' ל"א ששם אי' זה:
בפיסקתא דשוש אשיש כצ"ל:

פרק ג

פסקה א

כך שנו חכמים כו' חייב חטאת כו' כאדם שבונה בשבת. וכיון דחייב כשמרכיבו. אסור לטלטלה שמא תתפרק ויחזירנה. וע' מ"ש בענף:
באלוש שבח באלוש אפקוד אליבא דחד מ"ד כדאי' בירושלמי ריש פ' יום טוב ובסדר עולם. וזה חולק על מ"ש [בשבת דף קי"ח] שאף שבת ראשונה לא שמרו כהלכתה. וכן אי' בספרי סדר שלח פיסקא קי"ג וז"ל בגנות ישראל הכתוב מדבר שלא שמרו אלא שבת ראשונה. ושניה חיללו במקושש:
מצות שאתם עושים מפירותיהם אתם אוכלים עכשיו כו'. להסביר הענין מהו קרן המצות ומהו הפירות. הוא זה. כי מעשה המצוה ופעולתה תכונה על שם קרן. יען שהיא עיקרית המצוה. וגוף הקרן. ועליה אחז"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא. וכמאמר המשורר [תהלים ל"א] מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. אבל ההידורים והקישוטים הנאים אליה. רצוני. טהרת הלב וזכות המחשבה. והכוונות המעולות. והזריזות והמהירות. המה מתוארים על שם פירות. כי אינם עיקריים כגוף המצוה. אף לא לעיכובא. כי אם יפריחו ויציצו על ידי האדם הלבוב. אשר לבו נכון עמו. לעשות קטורה באפיו יתברך מבכורות מזימותיו ומחלביהן. מטובם נאכל פה בעוה"ז [ספר אהל יעקב]. וע' באלשיך תהלים קי"ט פסוק קל"ח:
אבל שכרו בעקב פי' בסוף כמו העקב של הרגל הוא סוף הגוף. וזהו שנאמר והיה עקב תשמעון ששכר שמיעות המצות יהיה בעקב פי' בסוף:

פסקה ב

אמר ריש לקיש כו'. עיקר המאמר הנצרך פה הוא בס' נשא ריש פ' י"ד ע"ש:

שופת מושיב אני היורה על האש. כלו' מכין אני לו פורענות שלימה:
הכל מוכן לעשות תשובה פי' אם יהיו כל ישראל מוכנים לעשות תשובה כלו' שיהיה בהם רק אפילו התעוררות תשובה אז אני דורך גיתה של אדום. והוא על דרך דאחז"ל שהקב"ה אומר להם לישראל אם אתם תהיו מתחילין בתשובה כחודה של מחט אני פותח לכם לבכם כפתחה של אולם:
אימתי והיה עקב תשמעון. פי' והיה שאדרכם בעקב רגלי. אימתי כשתשמעון אל מצותי ותוכחתי. וזהו אשליך נעלי פ' אשליך נעלי מעל רגלי וארמסם בעקבי:
אמר הקב"ה לישראל כו'. השתא מפרש והיה עקב והיה הדריכה אתכם בעקב וביסורים עד אשר תשמעון:
כעבד רע שאינו שומע בקול אדונו:
קוריסין פי' זמנים. על דרך דאי' באסתר רבה מהו לעתים. לקורסין פי' בלשון יוני עת וזמן. וכאן הוא הכוונה זה שאני מייסר אתכם לשעה אינו מחמת שאני שונא אתכם ורוצה להיפטר ממכם כעבד שרוצה האדון למוכרו בעתים וזמנים כשהוא כועס עליו באיזה ממון שיתנו לו. אלא היסורים שאני מביא עליכם הוא מחמתך שאני אוהב אתכם ורוצה אני שתכינו את לבבכם אצלי. והמעריך פי' קוריסין פי' בזול:
שנא' לכן כו' כך כתיב התם לכן כה אעשה לך עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלהיך ישראל. וקודם זה הפסוק כתיב שם הכיתי אתכם בשדפון וגו' שלחתי בכם דבר וגו' הפכתי בכם כמהפכת אלהים את סדום וגו'. ומפרש ליה לקרא הכי. לכן פי' אני נשבע כה אעשה לך כמו שנא' למעלה וקאמר אח"כ עד היכן הוא מייסר אותם. וקאמר עקב פי' עד העקב ר"ל עד הסוף. כי זאת ר"ל עד שתשמעו אל מצות התורה שנקראת זאת כמו שנא' וזאת התורה. אעשה לך היסורים. לכן הכון לקראת אלהיך ישראל ועשו תשובה ומע"ט:

פסקה ג

מצאת אחר טוב ממני בתמיה:
ולא קיפלתי שצריך לקפלו ולנערו שלא יאכלם עש ורקב כדאי' בפ' אלו מציאות:
כי ברך אברכך וגו'. ור"ל וסיפיה דקרא והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים. ולא ברכתי אתכם כן על ידי משה שנא' ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב. וכמו שאמר המדרש לעיל ס' דברים סי' ט' מהו לרוב ר"ל דהול"ל רוב. ומשני כדי לקיים אותו רוב שנא' בפרשת העקידה הרבה ארבה וגו' ככוכבי השמים וכחול:

ומשמרו את השבועה כו'. פסוק זה כתיב [דברים ז'] קודם פסוק וידעת כי ה' אלהיך וגו'. וכך כתיב ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים וגו' וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן וגו':

איסטרטים נציבים שרים. תרגום נציב פלשתים אסטרטיגי פלשתאי. וישם דוד נציבים אסטרטיגין:

בלביטין חכמי עצה. ולשון יוני הוא [ערוך]:

פקוד פקדתי אתכם דרש פקוד פקדתי לשון פקדון. שאמר הקב"ה שקבלתי אתכם מן האבות בפקדון:

מעשה בר' פנחס כו'. הביא מעשה זה. לתאר לנו גדר הנאמן ושמו. אשר מלבד שנתן להם מה שלקח מאתם עוד זאת מה שנתגדל ונתחדש אח"כ אף מה שלא ידעו מזה מאומה:

הרי מאמונתו של ב"ו אתה יודע אמונתו של הקב"ה. א"כ לפ"ז בודאי הקב"ה זורע כל צדקות שישראל נותנין וישלם להם הקרן עם הפרי. וזהו שסידרו המסדרי תפלות בשבחי השי"ת זורע צדקות:

ושוב מעשה כו' והיו העכברים כו'. הביא מעשה בענין המצות של ה' שהבטיחם שבשביל הפרשת המעשר יתקיימו פירותיו:

באו ובקשו ממנו עצה טובה ותקנה:

שנערוב שאהיה ערב בעדכם. ומעשה זו איתא בירושלמי בפ"ק דדמאי ואיתא שם שגזר ר"פ ב"י וקיבץ כל העכברים. התחילו העכברים לצפצף בפיהם. אמר ר"פ לאנשים של המקום ההוא מבינים אתם מה שהעכברים אומרים. אמרו לו לא. אמר להם אומרים שאין אתם מתקנין את המעשרות. אמרו לו אתה ערב בעדנו שנחזור למוטב. וערב בעדם ולא הזיקו עוד:

מעשה באדם אחד שהיה חופר כו'. הביא מעשה זה לומר שלא די שמצות ה' מציל לאדם בענינים הקרובים לטבע אלא אף גם בהפיכת הטבע. כי ירד מלאך והצילה:

היתה הולכת בדרך בירושלמי אי' שהלכה להנשא:

ירד מלאך והעלה אותה. בירושלמי אי' ירד מלאך בדמות ר"פ בן יאיר והצילה. וכתב הקה"ע שהואיל ויצא הדבר הזה מפיו שלמד הסנגוריא הזאת ובזכותו ניצולת דהיה אפשר דלא היתה ניצולת בלאו הכי. שאין הדבר ברור כל כך להצילה שהוא לא טרח במים עצמן. וגם לא היה הבור שחפר הוא. אלא שהנהר שטפה. אבל בזכותו ניצולת עכ"ל:

הלך והחזירה ואף שאבידתו היה מותר. מ"מ עשה ר"ש כן כדי שיתקדש שם שמים על ידו:

ברוך אלהי שמעון כוונת הישמעאל היה בזה לומר. שהמדה ההיא היא נמצא בו. מפאת היותו חלק וחבל הבורא יתברך. ולפי גודל יקרת החלק. מהנקל להעריך יקרת הכללי הוא הבורא יתברך שמו שממנו נאצלו המדות האלו בנפשותינו. וזה שסיים מאמונתו של ב"ו אתה יודע אמונתו של הקב"ה. אשר אתו עמו האמונה ביתר שאת מפאת היותו בעל הכחות כולם [אהל יעקב ס' וישלח]:

מנין שנא' ושמרתם את המצות. בפנים נרשם [שמות י"ב] ובודאי שפסוק זה נרשם כאן בטעות וצ"ל שנא' [דברים ז'] ושמרת את המצוה ואת החוקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם. ומקודם זה הפסוק כתיב שם וידעת כי י"י אלהיך הוא האלהים האל הנאמן וגו' ואח"כ כתיב ושמרת את המצוה וגו' ואח"כ כתיב והיה עקב תשמעון. וזהו שאמר המדרש מאמונתו של ב"ו אתה יודע אמונתו של הקב"ה שנאמן לשלם לישראל שכר המצות שהן עושים מנין שנא' ושמרה את המצוה וגו' אשר אנכי מצוך היום לעשותם [וכמו שדרשו חז"ל היום לעשותם ומחר לקבל שכרן. וזה שסיים המדרש] אבל מתן שכרן והיה עקב תשמעון בעקב [פי' בסוף] אני פורע לכם:

פסקה ד

דבר אחר ושמר. נראה דהני תיבות דבר אחר מיותרים הם. שהרי לא דריש לעיל זה הפסוק כלל:

מכח כו'. כלו' בשבילו ובשכרו:

ליתום כו' בכח היסורין במשל זה של יתום מגדיל מעלת הטובה אף שהוא היה מגדלו ומאכילו ומנהיגו. ולולא השגחתו אז היה כלא היה. והוא בעצמו שלמדו אומנות. וא"כ מידו כל אלה לו. כן אנחנו אצלו יתברך הוא הנותן לנו כח לעשות חיל ומידו כולנו. ועכ"ז ישלם לנו שכרינו כאילו עשינו משלנו אחר שהשכר הוא רק מפני היסורים. כלו' שמרחם על האדם שסובל יסורים בעולם על כן נותן לו טוב. ולא היה רוצה לומר בנמשל מפני מעט מצות שעושה. משום שבאמת שכר המצות כולו הוא רק לנפש כמ"ש שכר מצות בהאי עלמא ליכא:

בעבור תהיה יראתו על פניכם. וגו' לבלתי תחטאו. ודייק מדלא קאמר ובעבור תהיה יראתו בלבבכם על כרחך דהיינו בושה התלויה בפנים. וזהו שמסיים בירושלמי זה סימן לביישן שאינו חוטא. ור"ל להכי כתיב לבלתי תחטאו. שמהבושה נמשך ליבוש מפני

גדולת יתברך ורוממותו הגדולה. וזהו כניעת הנפש והתביישה מפני הרגישה גדולת אדוניו:

פסקה ה

וברכך והרבך וגו' ר"ל וסיפיה דקרא וברך פרי בטנך ופרי אדמתך:
מה פרי אדמתך סיגים. פי' מסוייג. אף פרי בטנך סיגים פי' מסוייג ע"ד סוגה בשושנים שדרשו חז"ל במדרש שאם אומרת כשושנה אדומה ראיתי הוא פורש ומסוייג ממנה. והמעריך פי' שהוא מלשון פרו ורבו ותרגומו פשו וסגו. ור"ל כמו שפרי האדמה היא ברבוי כן פרי הבטן יהיה ברבוי. אבל הא"א מגיה מה פרי אדמתך אין בהם סיגים אף פרי בטנך אין בהם סיגים:
וכפר אדמתו עמו שהאדמה תכפר על העם:

פסקה ו

אלא בשעה שהיא מתקלסת מצרותיה. הנה עשו מ"ם מכל העמים מ"ם הפועל שכל העמים יודו בפיהם שישראל הם מבורכים. כי תהיה השפעתם כל כך עד שצריהם יודו ברוב ברכתם:
ואילוניות לשון איל זכר דוכרנותא כן פרש"י בפ' אלו נערות:
אף בארץ כלו' בפרי הארץ כעשב האדמה וכדומה:
לא תהא תפלתך עקרה. דייק מדכתיב לא יהיה בך דמשמע מאשר בך ומקרב לבך וזו היא התפלה [מת"כ] ופרש"י שלא תהא תפלתך כשתתפלל על בניך תהא נשמעת תפלתך:
מן התשובה שידעו כולם להשיב תשובות נכונות לשואליהם. וכמעשה שהביא:
ניפולין בס' נח הגירסא פלטנוס. והיא היא שפירושו הר. והוא הר גריזים שהכותים והשמרונים מחזיקים אותו לקודש ודמות יונה יש להם שם ועובדים אותה [יפ"ת]:
והבהמם מוליך בהמתו:
מהו דין כו' כלו' מה זה חידוש בא לידינו שפגענו בהר הקודש הזה:
שלא לקה כו' פי' שלא הוצף במי המבול. וע' בב"ר פ' ל"ג סי' י"א:
את ארץ כו' הפסוק הזה הוא על א"י ודימה שפירושו בלשון תמיה מדוע לא טהורה ארצך זכר נא כי לא גושמה ביום זעם והיה קבלה נכזבה כי הר גריזים היה ככה:
אין ההר הזה דרך שאלה הוא:
אלא חוץ כו' בתמיה:
א"ל אין כתיב כו'. פי' וכי אין כתיב כו':

ויכסו כל ההרים הגבוהים כו'. הכוונה בזה כדאי' בב"ר פ' ל"ב סי' ט"ו שא"ל אם ההר הזה הוא אחד מן ההרים הרמים והגבוהים שבעולם הא כתיב ויכסו כל ההרים הגבוהים הרי שהוצף במי המבול. ואם מהרים הנמוכים הוא לא השגיח עליו ולא החשיבו לכתוב בפירוש שהוצף גם הוא. והוא בק"ו מהרים הגבוהים. והאי דכתיב לא גושמה ביום זעם היינו שלא ירד עליה הגשם מן השמים אבל מ"מ המים הלכו שמה וכמו שכתב הרמב"ן בס' נח:

ובבהמין אפי' מוליכי הבהמות אינם עקר מן התשובה:

פסקה ז

אריסין פי' בל' יוני מין אבן טובה ובה גווני הקשת [מוסף הערוך]:

והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש וגו' אמר מרחמך ה':

פסקה ח

הלכה אדם מישראל כו'. מפני שמדבר להלן מענין המים זכר הדין תחילה. ועי' בר"ח שער האהבה:

נהיה צ"ל בסגול לשון בינוני [מ"א]:

וחסרונם כל מה שהם צריכין וחסרים:

אלא על המים כלו' הגדולים שבניסים היו על המים:

וישראל שותה מים דייקו כן ממה שאה"כ ויחפרו מצרים סביבות היאור מים לשתות. משמע אבל ישראל לא הוצרכו לזה [יפ"ת]:

שם המפורש ראה כו'. בת"י סדר בשלח וארכין משה ידיה על ימא בחוטרא כו' והיה חקוק ומפורש שמא רבה ויקירא:

שנא' ראוך מים יחילו. נראה דצ"ל ראוך הרים יחילו זרם מים עבר וגו' רום ידיהו נשא [חבקוק ג']:

פסקה ט

מהו באזנינו ר"ל מהו באזנינו שמענו. דה"ל לכתוב באזנינו אבותינו ספרו לנו. וע"כ שהם שני דברים. ומהו הדבר ששמעו באזניהם:

דכתיב ראה ראיתי כו'. וכדאי' בש"ר פ"ג שא"ל הקב"ה למשה אני רואה ב' ראיות אני רואה אותן מקבלין תורתי זהו ראה. ראיתי זו ראיית מעשה העגל שנא' בעגל ראיתי את העם הזה וגו':

מה כאב הן עתידין לעשות כו'. דכבר נאמר עני עמי והא תו למה לי. לכן מפרש על מכאוב העגל. ודברה תורה כלשון אדם [יפ"ת]:

מה כאב מכאוביו דרש נוטריקון מה כאב [מת"כ]:

הוי תנאין שהתנית פי' הרי התנאין כו':

ממה שעשה לשני מלכי כו' הוי שמע ישראל אתה עובר היום כו'. ז"ש אח"כ לרשת גוים וגו' בני ענקים אשר אתה ידעת וגו' מי יתיצב לפני בני ענק [ודרש לה על סיחון ועוג שנפלו כבר בידם] וידעת היום כי ה' אלהיך וגו' הוא ישמידם וגו'. כלו' ממה שנעשה לפניך כבר תדע להאמין שישמיד לפניך הענקים שבעבר הירדן ג"כ [רד"ל]:

פסקה י

למה"ד למלך כו' עי' כ"ז בשמ"ר פכ"ז שם נתבאר:

שמרו נשמע כמ"ש הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו. שהמאור שבה היה מחזירן למוטב:

פסקה יא

דברים אחרים יתחדשו. הנהגה אחרת. כי לא ישא לפשעכם כאשר נשא עד הנה. כדכתיב פן תקיא הארץ אתכם. ולכן הולך ומספר את כל חטאתם ואת נשיאת עונם עד כה:

לא נתפללתי בתמיה:

ובקשו להזיקו מפני שלא הניח שם הלוחות שיראה שאינו מאמין בדבר ה':

ומכלה ובש"ר חשב במקומו השמד:

קומה ה' באפך ופי' לפ"ז עמוד באפך לעכבו שלא יזיק לישראל. אבל לצוררי התקומם והנשא בעברה וזעם. ודריש שדוד למד לומר כן ממשה [יפ"ת]:

ולא שברן עד שראה בעיניו. עיין מ"ש בש"ר ריש פ' מ"ו:

מן הדבר הזה ממה שאמר הקב"ה צויתים:

שקד משה היה ממהר לשיב סניגוריא:

אני נצטויתי כלו' יש להליץ עליהם שהם לא הבינו הדבר. ולא היו יודעים שעליהם המצוה הזאת:

לא אמרת אלא לא יהיה לך. והא דקאמר חטא העם הזה חטאה גדולה. ע"פ האמת קאמר שהי' חטא גדול:

שלא נתחבט בה פי' שלא הניח שום צד של זכות שלא לימד על ישראל. שהיה אומר מה שהפה יוכל לדבר. אבל לפני האות אמת והמת"כ היה הגי' מה פום סכור ממלל. ופירשו מלשון ויסכרו מעיינות תהום:

משפסק סניגור משפסק סניגורותיו של מש"ר היה רוה"ק מלמד זכות עליהם:

אלו ישראל ר"ל תוכחה זו היא לישראל שרוח הקודש מוכיחם ואומר להם לא היה לך להיות עד חנם ר"ל עד שקר [שאמרו לעגל אלה אלהיך ישראל. וחנם ושוא לשון חד הוא] על הקב"ה שהוא רעך וכמ"ש למען אחי ורעי. ונראה דצ"ל אל תהי עד חנם אלו ישראל. ברעך זה הקב"ה שנקראו רעים להקב"ה. ור"ל ומדהם רעים להקב"ה ממילא הקב"ה ריע להם [ועי' בויק"ר פ"ו]:

דכתיב ויפתוהו בפיהם וכדאמרו בש"ר פ' מ"ב שהיו עומדים בסיני ואמרו בפיהם נעשה ונשמע ולבם מכוון לעגל. אבל יותר נראה שט"ס הוא מלת וגם וצ"ל בפיהם וגו' שאמרתם כו':

כאשר עשה לי שכפרו בי:

כן אעשה לו שאכפור בהם ג"כ שאינם עמי ואכלם ח"ו:

אני איני עובר לכן אמר מלת אתה:

ואין אתה כו' לשון שאלה. ולא תאמר לי מי הוא:

אלא בשביל עצמכם לפי האמת גם בתחילה כשהיה חפץ שיתפללו בעדו היה ג"כ מכוון לטובת ישראל בכדי שיכנס לא"י וילמדם הדרך הטובה וגם בשביל עצמו לקיים מצות א"י:

היו הכל מתאוים כלו' ידעתי שתתאוו ותנהו אחר ארץ הקדושה. רק ע"י עונותיכם הגליתם משם. אבל לעתיד תנטעו עולמית בלי גלות עוד:

פסקה יב

שטרי אירוסין שטרי פסיקתא כו'. כמה אתה נותן לבנך כך וכך כו' [רש"י ב"ב קס"ז ע"ב]:

ונישואין כתובה:

אלא מדעת שניהם אבי החתן ואבי הכלה שטרי אירוסין מדעת שניהם. ושטרי נשואין מדעת החתן והכלה:

וממי למדנו מהקב"ה כו'. ובב"ב לא ילפינן זה מקרא כלל אלא מסברא ע"ש:

בשעה שקידש כו' ומי כתב כו'. כינה את התורה בשם שטר שהיא המקשרת את האדם לה' ומקדישו להיות מחובר בו יתב':

וקדשתם הרי שקדשם:

אימתי בדברו אתו על איזה עת קאמר בדברו אתו. בשעה שכתב את התורה כו' וכדמפרש:

כיצד נטל משה זיו הפנים:

התורה שניתנה למשה עורה כו'. ר"ל התורה שנתנה הקב"ה למשה להעתיק ממנה היתה כולה של אש [ר"ל בד' בחינות של אש שהם סוד תורה שבכתב עם תורה שבע"פ. מקרא משנה נביאים וכתובים וגמרא] והדברים עמוקים מסתרי התורה וסודותי':

ומלופפת ומחוברת ע"י חוטי התפירה. תרגום וחיבר ומלפף:

ר' שמאול ב"נ אמר מן הלוחות כו'. שבקבלת הלוחות נדבק בו מזיו השכינה. ואח"כ נאבד ממנו זיו הקרון כששיבר את הלוחות ואח"כ כשנתרצה הקב"ה לישראל החזיר לו הקב"ה:

אמר לו הקב"ה כשסדרת לישראל כו'. אפשר שצ"ל כשסרסרת לישראל. ור"ל כי שכר זיו הפנים זכה ע"י שהיה סרסור בין הקב"ה לישראל להביא להם את הלוחות והוא שיברן לכך נאבד ממנו אותו השכר. ואח"כ כשנתרצה הקב"ה לישראל אמר לו הקב"ה אתה היית סרסור ביני לבין בני ואתה שברת את הלוחות ולא די שנאבד ממך שכרך אלא אפי' אתה מחוייב לשלם אחרים תחתיהם כמו שאחז"ל נשברה החבית נשברה לסרסור [דרך הסרסור שהוא מודד ללוקח ובעד זה הוא מקבל שכר. ולכן אם נשברה החבית ע"י מדידה נשברה לסרסור וחייב לשלם]:

פסקה יג

שחיק עצמות יטחנו וישחקו עצמותיו:

וינפץ כו' מפרש ליה עת להשליך אבנים כו' שמעת שהשליכו האבנים נתחייב להיות כנוס האבנים. וה"ל כאילו ההשלכה והכינוס באין כאחד ויבואר עפ"מ שאחז"ל שאלמלא לא שפך חמתו על בית המקדש לא היה נשאר ח"ו מישראל שריד ופליט. אבל במה ששפך חמתו על הבית יחויב שיבנה עוד בית. ועי' מ"ש בפתיחתא דאיכה ר"י פתח משא גי חזיון:

מדבר במשה שמעת שנשברו הלוחות נתחייב בתיקון המעוות וה"ל כאילו פיסול השנית ושיבור הראשונות באין כאחד:

פסקה יד

הא משה לשון הגערה במבין:

מפיג חמתך מחליף ומקרר חמתך כד"א ואין מפיגין בצונן בפ' המביא כדי יין. כי מדרך בני אדם עת שישברו דבר מה אז נשכח הכעס מלבו:

שאין העולם יכול לעמוד. בלא לוחות:

פסקה טו

קטרייקי הוא לשון יון והוא קטיגור בהיפוך אותיות. ור"ל תוכחה [מתורגמן] אבל בערוך גרס קטדיקי והוא לשון עונש בלשון יון [מת"כ]:

לא היו מופקדים אצלך. בתמיה. הרי בידך הפקדתים להביאן לישראל א"כ מוכרח אתה להעמידם:

עשה עצמו כאילו כועס. הכוונה שהתעורר בלבו להיות בכעס וכאשר היה כן. אז אמר לו ה' שני הפנים בכעס מה תהא עליהם:

לא יהיו שני הפנים בכעס. מפרש ליה ודבר ה' אל משה שיהיה פנים אל פנים היינו שפני משה ירצו את פני ה'. ופני ה' ירצו את פני משה:

רותחין כלו' כועס ורותח:

הוי נותן צונן כלו' השתק מדות הכעס. ורק כשתראה שאני איני בכעס אז תוכל להוכיחם בכעס. כי אז אין מדה"ד מתגבר כל כך:

והרי בניך מדין חלה אותן. כ"ה הנוסחא הישנה. ופי' הואיל שהם בניך מן הדין פדה אותם מעונותיהם. וחלה לשון מחללין [אסיפת אמרים בשם מהר"ם]. אבל האות אמת והמת"כ גורסין והרי בניך מרים חלה אותן. ופירשו חלה המתק אותם. מה מתוק ת"י מה חלי. ודרשו ויחל מלשון חלוי על שמשה בתפלתו גרס לזה:

בקיטון בחדר הפנימי:

והפדגוג האומן ת"י פדגוגא אומן המגדל התינוק:

טרקלין בלשון יוני חדר גדול ובפרט המוכן למסבה [מוסף]:

שאהרג את בני אמר הפדגוג המלך ובנו לפנים בקיטון למי הוא אומר הניחה לי. אלא אינו מבקש. כצ"ל וכן הוא בש"ר פ' מ"ב:

ולכלותם אתה מבקש א"כ תחלה יבטל כל המציאות שכולם לא נבראו אלא למענם. ואם תבקש לכלותם א"כ למה החלות בהם יבטל תחלה כל המציאות:

אלא בשמך הגדול הענין כי נפשותם אחוזים ודבוקים בשמו הגדול אשר אי אפשר בהם הכליון הנצחי:

חשוב אותם כסדום פי' אפי' אם תחשוב אותם כסדום. מ"מ מדותיך שאם יש טובים בהם הם מכפרים על הבלתי טובים:

ושבח אני את המתים כו'. דגדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם. אמנם לפעמים טוב מהחיים ומהמתים זה אשר עדן לא היה בעולם. וזה כשהם רשעים כי נח להם שלא נבראו [יפ"ת בש"ר פ' מ"ד סי' ב']:

מה היית משיבן שאע"פ שהשבועה היתה על התנאי. מ"מ כדי שלא יהא לבם דוה על בניהם יש לך להגן עליהם [יפ"ת]:

פסקה טז

למה שנים כי בלוחות הראשונים היו נגד נעשה ונשמע. אבל אח"כ בטלו נעשה [י"מ]:
שני שושבינין שמעמידין לחתן וכלה כדאי' בפ"ק דכתובות. ולאמנון רע תרגום ולאמנון שושבינא. והוא בלשון יון חבר שותף ורע. ואות בי"ת באה במקום אות כ"ף [מוסף]:

פסקה יז

והלבלר הסופר והא"א מוחק תיבת והלבלר כדי שיהא המשל דומה לנמשל:
והרי כתב ידי וכתבתי על הלוחות. שס"ל שלא עשה רק פיסול הלוחות. אבל הכתב היה של הקב"ה. והא דכתיב [שמות ל"ד] כתב לך היינו תורה נביאים וכתובים כדאי' בש"ר פ' מ"ז:
כשם שנתת את נפשך כו'. שאמר ואם אין מחני וגו':
בסופה זה משה דריש דרך רמז. והכוונה בכלל שיסער לקחת ישראל מביניהם בכח גדול ע"י משה ואליהו:

פרק ד

פסקה א

אלא אחד קורא. שלא יתחיל ולא יסיים בפורענות. כי לא תעמוד בדבר רע:
קוצין קוצין פי' קציצות וחתיכות:
אין קרוי וקרוי כו'. שתיקנו לברך כל אחד ואחד מהקורין לפניה ולאחריה:
אלא אחד קורא את כולן. ויתחיל בדבר אחר ויסיים בדבר אחר [תוס']:
אלא להודיען איזו דרך טובה כו'. שאין הקב"ה מכה להמית ולהזיק אלא לתקן. והקללות הוא להזהיר ולהשמר מן הרע והעונש. ואם יזהרו יקבלו טוב:

פסקה ב

שמעו לד"ת ואל תדברו גבוהות כו'. שגובה הלב ורוחב הנפש בתענוגי העולם הוא מניעת התורה. ופי' אל תדברו גבוהות אל תנהיגו גבוהות בעצמכם כי ה' דבר והיכן דבר תועבת ה' כל גבה לב:
ד"א שמעו לד"ת ואל תגביה את אזניך כו'. שלפעמים יתעה לאדם רוח דמיונו לדמות שהעיקר הוא התפלה ומבלה רוב היום בתפלה ואינו עוסק בתורה. שבאדם כזה גם תפלתי תועבה. וז"ש בפרקי אבות [פ"א] עשה תורתך קבע [פ"ב] אל תעשה תפלתך קבע:

אל תגבהו את הטובה מלבוא בעולם. ויהיה הגבהה מלשון סילוק וכאילו הטובה קרובה ומזומנת לבא בעולם ורק ע"י העון מסתלק יתב' כמ"ש כי עונותיכם היו מבדילים וגו':
הסייף והספר כו' א"ר לוי לה"ד לעבד שאמר לו רבו הרי מונייך כו'. הנה רבי לוי עשה המשל במונייך של זהב שהוא מורה על רוב הטובה. ובכבלים שהוא העונש. ולדבריו יפה מפורש הכתוב אם תאבו ושמעתם וגו'. אמנם ר"א אמר שלא הוצרך הקב"ה ליעדם בשכר כי אם ביראת העונש. ולדבריו יתפרש רישא דקרא אם תעשו מה שכתוב בספר הזה אתם ניצולים מן הסייף ותשארו חיים ותאכלו מטוב הארץ:
מונייך ענק ותכשיט לגרגרת:
משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני. שגלה להם שהבחירה בידם שהרי צוה אותם עשה ולא תעשה [מת"כ]:

פסקה ג

באותה שעה מפי עליון כו'. מפרש ליה מפי עליון לא תצא עכשיו הרעות והטוב אלא מאליה באה כפי מעשיהם. ע"כ מה יתאונן אדם חי כי אם גבר על חטאיו:
ובחרת בחיים שהורה להם איזה דרך יבחרו בה:

פסקה ד

מהו את כל המצוה. ר"ל שקשה להו שאמר מצוה לשון יחידה. ואמר כל משמע כלל הכל [מת"כ]:
ק"**ש** שהוא קבלת מלכות שמים אשר ממנה נמשכת כל המצות. ע"כ יכנה אותה בשם כל כי היא מכילה בקרבה כל המצות:
זו השבת כו' דכתיב בה שמירה והיא שקולה נגד כל המצות כי מצות שבת מורה על חידוש העולם ושיש בורא שברא את העולם. וזהו קבלת עול מלכות שמים:
התורה דכתיב כי נר מצוה כו'. עי' בש"ר פ' ל"ו סי' ג':
הוי כי אם שמור תשמרון. קרי בה תשמרון השי"ן בקמ"ץ פי' תהיו נשמרים [מת"כ]:
אחד היה לו כרם בגליל ואחד כו'. סיום המשל בתנחומא ס"פ קדושים. וכוונת המשל הוא ג"כ כדלעיל רק שפירש יותר כי הנה בשני המקומות אף שהמה נפרדים עכ"ז הענין אחד בשניהם. כן הנפש הוא למטה והתורה במקורה למעלה. עכ"ז הנפש מקושרת בתורה:
וארבעים ושמונה כו' סיום מדרש זה הוא בשוח"ט מזמור י"ז:
מן המזיקין דריש אם שמר אם תשמרו המצוה אז תשמרון גם אתם מן כל המאורעות המתרגשים בעולם מיסודי הטבע וכדומה:

בית רובע מקום שמחזיק לזרוע בו רובע הקב:
פרמא תרגום מסוה פרמא:
אימתי פודה את נפשי מאותן שלוחמים בי כמו בקרב. כשהוא עמדי בעזרתי ברבים. ומי הם כו':
איקוניא מהלכת פי' צלם ודמות וזש"ה אך בצלם יתהלך איש. ועי' בערוך ערך אק"י בשם הילמדנו:
ראה כך אמרה תורה:
הרי כמו הוי:

פסקה ה

את מוצא יש שומע כו'. באו להורות בזה כי השמיעה להתפתות אחרי זולתו אינה טובה לעולם. כי אם לשמוע דבר ה':
א"ל אשתו של עבד:
מטעם היה טועם ומוצץ את שפתיו:
לא בקשה כו' שלא באתה בדברי טעם אלא שצעקה כנגדו וחרחרה ריב עמו עד שע"כ אכל. ונראה דצ"ל לא באת אלא לבכות כו':
למי שנולד כו' הוא משל על מה ששמע אברהם לשלוח את האמה ואת בנה:
איסטרולוגוס חוזה בכוכבים:
ארכי ליסטים אדון ושר של ליסטים:

פסקה ו

בא ומפרש כו' מפחד רעה. ר"ל אפי' במקום שיש לפחד מרעה. אעפ"כ כששמע לה ע"פ ה' ישב בטח ושאנן:
השוחט חי' ועוף בי"ט בית שמאי אומרים כו'. עי' בביצה דף ז' ע"ב כל השקלא וטריא שם:
בית שמאי אומרים יחפור בדקר. נעוץ שיש לו מבעוד יום. כלו' שיעקור אותו ממקום נעיצתו ויעלה עפר ויכסה בו. ועי' בגמ' שם:
דקר יתד שנועצין בארץ:
התרתי לך בחיה עי' בהמקומות שציינתי ביד יוסף:
אסר הקב"ה לישראל לשחוט כו'. עי' במס' חולין פלוגתא דר"ע ורבי ישמעאל בענין איסור בשר תאוה וביאור הפסוקים בענין זה. והמדרש דכאן אליבי' דרבי ישמעאל. וכך צ"ל תדע לך כו' עד שיביאנו פתח אהל מועד מנין שנא' ואל פתח אהל מועד לא הביאו

להקריב קרבן לה' כו' שפסוק זה מדבר בבשר תאוה לפי דעת רש"י והרמב"ן והרשב"א והיפ"ת. אבל פסוק ואל פתח א"מ לא יביאנו לעשות אותו מיירי בקדשים ובהעלאת חוץ:

כאן חזר והתירו שהמצות יש שהם תלוים במקום ובזמן:

וכאן חזר וכאן כאשר באו לארץ ישראל חזר והתיר בריחוק מקום:

פסקה ז

זש"ה אגילה ואשמחה בחסדך אשר ראיתה כו'. ומלת וגו' שבינתים מיותרת:

מדבר ביוסף כו' בא להורות על מלת במרחב שפירושו רוב טובה. אף שמבלעדי זאת היה טוב לו. עוד הרחיב לו יותר:

ולא נתת לי את המלכות הייתי בשמחה. גילה ושמחה יש לי שנתת לי את המלכות. הוי אגילה. כצ"ל וכ"ה להלן [רד"ל]:

ברזל באה נפשו. ידעת בצרות נפשי זה יוסף שכתוב בו [בראשית מ"ט] וימררהו ורבו וישטמהו בעלי חצים. ולא הסגרתני. כצ"ל לפי דעתי:

פסקה ח

שיצאו לעסק כו'. פי' שיצאו לגבות צדקה להספקת החכמים:

לחולתא של אנטוכיא פי' לסביבות של עיר אנטוכיא:

עמלי תורה המיגעין בתורה:

עד שרבותינו כשהיו רבותינו כו':

חייך לשון שבועה דרך ברכה:

העמידנו עם אבא יודן הוליך אותנו אל אבא יודן שרצוננו לראות אותו ולשאול בשלומו הטוב:

ומי יכול כו' לעמוד עמו. עם המלך טוב ונוח יותר בנקל לעמוד. מה שאי אפשר עמו:

ראש פרק בפנקס כתבו אותו תחלה לפני גדולים ממנו. כי המעט שנתן הוא יותר גדול מהרבה שנתנו אחרים שנתן מהמעט שנשאר לפניו. ודרשו שע"י הנתינה הרחיב לו ה' ונתעשר יותר עד שאמרו שלמלך נוח יותר להתראות מלפניו:

ליטרא של זהב כו' וקרא עליו כו'. לומא שכשם שנתקיים בו סוף הפסוק בישיבתו אצל הגדולים. כן יתקיים ראשו בהמשך הזמן [יפ"מ]:

ולא שהיה רמאי ח"ו. כלשון רמאי ונבל:

רמאי במצות כלו' ערום במצות צדקה:

שהיה הקהל פוסק כו'. רמאותיה היה שהיה מבקש להרבות מתנתו. ומתחלה עשה עצמו כאילו אינו רוצה לפסוק עמהם. והיו הקהל מרבים לפסוק בחשבם שאין זה נותן עמהם ונמצא מרבה גם הוא. ועי' מ"ש בויק"ר פ"ה סי' ד':

ממקומו היכן שכתוב בתורה מצות הצדקה:

ואח"כ כי ירחיב וכי מה ענין זה לזה. אלא אמר הקב"ה לפי מתנותיך מרחיבין לך. כן אי' בויק"ר פ' הנ"ל:

פסקה ט

ה' מתיר אסורים אלו ישראל. שהקב"ה התיר להם האיסורים וכדמפרש. ודרש אסורים מלשון איסור. ותשלום מדרש זה תמצא בהמקומות שציינתי ביד יוסף:

להלן כו' בפ' אחרי. וכאן התירו לו בריחוק מקום:

פסקה י

חשבונך אם אתה עושה חשבון טוב לפרוע במהרה באמונה:

ובדוק אותי בחנני ונסני פעם אחד:

פסקה יא

כל רובה הרים וגבעות. אפשר שצ"ל הרים ובקעות:

כשישרה אותה פי' לכשיעשה אותה ישרה מהרים ובקעות. ור"ל שיתפשטו ההרים והבקעות אז יתרחב א"י:

כשירחיבנה ויהיה א"כ פירוש הרחבה כפשוטה הרחבת הנפש מרוב השלוה. ומביא באגב פסוקים המדברים מטובת ישראל וירושלים לעתיד לבא בהרחבה גדולה מאד:

פרק ה

פסקה א

אלא כשם שהקרוב פסול להעיד. אי' בסנהדרין דף כ"ז לא יומתו אבות על בנים בעדות בנים. ובנים לא יומתו על אבות בעדות אבות ע"ש:

ומה ראית לומר כן. חסר כאן וכצ"ל אלא כשם שהקרוב פסול להעיד כן פסול לדון. וסומא באחת מעינין אף שכשר להעיד אינו כשר לדון. מה ראית כו' א"ר שב"ל כתיב כו' מה נגעים ביום אף דינין ביום. ומה נגעים שלא בסומא אף דינים שלא בסומא. ומה ריבים שלא בקרוב אף נגעים פרט לקרוב [שאין כהן רואה נגע קרובו] ועיין נדה מ"ט ע"ב:

אל תהי מלגלג בדין. מיקל ומזלזל שלא תאמר כי היא ממצות השכליות. רק תדע שיש בהם אור פנימי:

מרגלי העולם כי הוא העמוד שבין אדם לחברו להציל עשוק מיד עושקו:
מרגלי כסא הכבוד שהנהגה העליונה מתנהגת בדין ומשפט:

פסקה ב

אשר אין לה קצין שוטר ומושל. קצין שיהיה גוזר המעשים שתעשה. ושוטר שמכריח אותה בכח על המעשים שתעשה:
הנמלה הזו ג' בתים יש לה כו'. שהיא זריזה ביותר שלא יתקלקלו מעשיה. ומזה ילמד האדם שיהיו מעשיו דבר שהוא מקוים כמו שמסיים:
הדלף המטר:
הטינא טיט שמרקיב את התבואה:
וכל חייה אינה אלא חטה ומחצה. פי' וכל מזונותיה:
שמא יגזור עלי כו'. מליצת חכמים כלו' שהיא עושה כן מטבעה להכין לה מזון על ימי החורף ומכ"ש האדם שראוי שיזדרז להכין צידה לנפשו לעולם הבא:
ומהו ראה דרכיה וחכם. דמשמע עוד דרכים אחרים טובים ומפרש שיש ללמוד ממנה להזהר מן הגזל וכמ"ש במס' עירובין דף ג' גזל מנמלה ע"ש בפרש"י [רד"ל]:
ומריחות בחוש הריח שנגע בחטה ההיא נמלה ועי"ז יודעים שהיא של אחרים:

פסקה ג

אלא מזבח יותר מן הזבח:
קריבין ההקרבה שלהן:
אלא בפני הבית וא"כ היא מצוה התלויה בזמן ובמקום. אבל לא כן הצדקה והדין שנוהגים תמיד ובכל מקום:
בין בעוה"ז בין בעוה"ב. שבעוה"ב הגמול והעונש לפי הדין:
היה אומר טוב שיבנה בית. דהקב"ה אמר רק אתה לא תבנה הבית. ונמצא חיי דוד מעכבים בנין ביהמ"ק. לכן היו אומרים טוב שיבנה הבית כלו' מתי ימות כדי שיבנה ביהמ"ק:
שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. שהיה שמח במיתתו כדי שיבנה ביהמ"ק:
מבקשין לי דברים כו'. ר"ל שהם מבקשים עלי דברים וקינטורין. אבל אני אדרבה שמח בזה:
מחייך איני מחסר בשביל שיבנה בית המקדש. כי חביבין עלי מעשיך:
היה דוד נותן משלו. והא דכתיב לכל עמו היינו לכל מי שהיה בעמו צריך לזה:
הוי משפט וצדקה משפט לחייבו. ואח"כ עושה עמו צדקה לשלם בעדו:
לידי רמאיות שיתלחשו שני בני אדם לתבוע זא"א בכוונה ואח"כ יחלקו ביניהם:

שהיה מוציא את הגזל מידו. שהיו משפטיו ישרים מאד והיה מטעים דינו לבעלי דינין עד שהיו המחייבים שמחים במשפטיו כאילו עשה עמהם צדקה וחסד [יפ"מ]:

פסקה ד

אם שונן אני את חרבי כברק אני כו'. שונן הוא מלשון שנון וחד. כלו' אם אוציא הגזירה חדה מאד אזי יבטל כל המציאות רק שאני אוחז ידי במשפט:

א"ר נחמן אמר הקב"ה אם משנן אני את מדת הדין. כן הוא הנוסחא בהרבה מדרשים. ופי' אם הייתי מחדד את מדת הדין היינו לנהוג במדה"ד גמור בלא שתוף מדת הרחמים. ובקצת המדרשים הנוסחא אם משנה אני כו' ופי' אם משנה אני ממדתי לנהוג במדה"ד גמור בלא שתוף מדת הרחמים.

בימינו הוא מדה"ר שנקרא ימין. והצדקה היותר גדולה מהמשפט נמשך מהרחמים. וכן התורה העליונה:

בידו ביד שמאל. ור"ל אינה מסורה לשום אחד מהכחות העליונות רק ביד ה' ממש. וכן המשפט להנהיג עולמו במדת המשפט. ולכן תלוי חיות הנפש בעשיית המשפט:

אשר בידו נפש כל חי. ויד שמאל משמע כדכתיב אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים:

הוי שופטים ושוטרים וגו' תתן לך לרמוז לך לטובתך. שאם תשמור את הדין ותמנה שופטים ושוטרים אשמור לך את נפשך:

פסקה ה

שיהא השוטר כשופט כו'. ששופטים אלו הדיינים וכשנתחייב אדם בב"ד מוסרו ביד השוטר והשוטר מוציא ממנו. וקאמר שיהא השוטר ירא והגון כשופט. והיינו כשיהיו השוטרים והכופים את הבעלי דינים לקיים פסק:

כנגד המקל והרצועה פי' שוה להמקל והרצועה. שכמו שהמקל והרצועה הוא לרדות ולהיישיר בני אדם. כך השוטרים יהיו מעשיהם ישרים ע"ד קשט עצמך ואח"כ קשוט אחרים:

הדין נעשה למעלה אם למטה מעלימים עין מלהעניש בחוטאים יש דין למעלה בכל העולם. משא"כ כשיש דין למטה. כדאשכחן בעון פעור שמתחלה יצא הקצף על כולם. וכשנעשה דין בחוטאים שב חרון אף ה' מישראל [יפ"ת]:

פסקה ו

רביעית לא תטע לך אשרה. וענין זה לכסא שלמה אשר הוכן למשפט. כמ"ש חז"ל במס' סנהדרין כל המעמיד דיין שאינו הגון ובמקום ת"ח כאילו נטעו אשרה אצל מזבח ה':

חמישית לא תקום לך מצבה. שכשם שהמזבח היה צרך להיות מן אבנים הרבה ולא מצבת אבן אחת. כך הסנהדרין כי אין דן יחידי אלא אחד:

ששית לא תזבח כו'. שאמרו ביבמות כשם שב"ד מנוקים היו בצדק כך היו מנוקים ממום שנא' כולך יפה רעיתי ומום אין בך:

האנטדיקון בעלי דין [ערוך]:

יושיב אך לא ישב אחד למעלה ואחד למטה אלא זה בצד זה. אבל כששניהם עומדים אין קפידא בכך. דאין הבית דין אומרים להם לעמוד:

שהדין עמו אף שהדין עמו לא יהא אומר שהיה רוצה להצדיקו תחלה:

אל תסבר לו פנים. כלו' אינו אסור רק אם תצדיקו. אבל בהיפך הסבר לו פנים שלא ידמה כי חייבתו מצד שנאה ולא יחפוץ לקיים דינך. וזה לא תכירו פנים פי' אל תראה לו שאתה מכיר ויודע שיצא חייב בדינו:

כתוב אחד אומר ושפטת צדק. משמע שאינך מחוייב רק לפסוק הדין כפי טענותיהם בלי דרישה. וכלתוב אחד אומר ודרשת משמע שמחוייב אתה לדרוש ולחקור היטיב. ומפרש שזה קאי על דין מרומה שרואה שמטעה בטענות:

צדקהו פי' שיפסוק הדין בלי דרישה וחקירה:

פסקה ז

איני אוהב אלא את הדין. שהדין הוא גדול הערך. כי ע"י ריב ומדון יושבת השלום והמנוחה מן הארץ:

ואם שמרתם את שניהם כו' מיד אני גואל כו'. משום שעל ביטול הדין והצדקה גלו שנא' יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבא אליהם לכן בשומרם שניהם מיד נגאלים כדכתיב שמרו משפט וגו' [מ"צ]:

פסקה ח

מלך לא דן ולא דנין אותו כו'. שכתוב בדוד המלך מלפניך כו'. ס"ל כהירושלמי דדינא הוא שהמלך מפני כבודו לא דן ולא דנין אותו דילפינן משום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך ומביא ראיה מקרא שכתוב בדוד המלך מלפניך משפטי יצא לומר שאפי' בדיני נפשות ג"כ אין דן אותו שום בריה אלא הקב"ה:

מלפניך משפטי יצא אי' בשוח"ט אמר דוד אתה מלך ואני מלך נאה למלך לדון את המלך. ור"ל לפי שהמלך מעלתו יותר גדול מכולם. ולכן אין לדון לו כי אם גבוה מעל כל גבוה:

פסקה ט

רבי יוחנן וריש לקיש. מאמר ריש לקיש ליתא כאן. ובפתיחתא דאסת"ר סי' ט' אי' בשלימות ע"ש:

חנף כו' מנהיג את הדור. ר"ל שוטר חנף אף שאין בידו להרע בהדיא בפרהסיא שאימת מלכות עליו מ"מ קשה מאד. שיטה משפט ויזיק מבלי שירגישו בו. ומלכות דקרא היינו כל מין שררה:

ולפרוח באויר כי האדם בעל ריב בטבע. ואם לא תהיה הנהגת המושל ביניהם איש את רעהו חיים בלעו ויפרדו איש מעל אחיו. לכן אמר דנוח לו לפרוח בלי התיישבות אלא בטלטול וצער ולהיות נפרדים זה מזה כצפרים עפות [יפ"ע]:

ואין הלשון הזה ממוקשי עם אלא לפרוח. וס"ל שהמ"ם ממלוך הוא מ"ם היתרון. שיותר ראוי מוקשי עם שהעם יעופו תחת השמים כעופות אשר בהם פח יקוש. יותר משישלוט אדם חנף:

התפול כו' ר"ל דילפינן בגז"ש. מה מוקש דהתם בענין עופפות צפור מיירי. אף מוקש דהכא נמי כן:

רבנין אמרי כו' הם מפרשים מה שעמדו עליהם נשיאים שאינם הגונים שהיו משתעבדים בהם היה מפני המוקש שבקשו שלא לשם שמים שהנשיא ישפוט ויוכיח אותם ויהיה מוראו עליהם לשמור דרך ה'. ועי' ברד"ק ש"א ח' פסוק ה':

זוכה להיות כיוצא בו. כלו' שנקרא איש אלהי. וע"ד שאחז"ל עתידים צדיקים שיקראו בשם הקב"ה ואפשר שהכוונה בזה שיהיו במדרגה ותגזר אומר ויקם לך:

נתחייב להיות כיוצא בה. כלו' שיכלה ויפסד באין תקומה כמקור הרע הנפסד ונשחת:

פרוסטיא בל"י שררה [מוסף]. חכמות שרותיה ת"י חכמות פריסתיותה. והמעריך כתב שלשון לעז הוא. ופי' כחו וגבורתו:

פסקה י

אלו הן למנות להן מלך ולמחות זכרו ש"ע. כצ"ל לפי דעתי. שהרי כן היה שמתחלה מינו להם מלך שאול. ואח"כ היה מלחמת עמלק:

שהיו ביניהם דלטורין הולכי רכיל. וע"י לשון הרע מסלק השכינה. ובנין הבית הוא הכנה להשראת השכינה. וענין סילוק השכינה הוא ח"ו הסרת השגחה העליונה מבני אדם:

לפיכך היו נופלין במלחמה. מפני שהמלשינות היה אומנתו של נחש. והנחש הביא להט החרב המתהפכת לעולם:

סלק את השכינה לרקיע. ומה שנא' על כל הארץ כבודך ה"ק אף בסלקך שכינתך לרקיע כבודך נודע על כל הארץ [יפ"מ]:
לש"ה לשון שלישי שדרכם היה לקרוא ללש"ה שלישי:
שאלו לנחש הוא דרך מליצה. כי אם היה יכול להשיב היה משיב ככה על טבעו:
שפרצתי גדרו של עולם. שאלמלא שהחטיא את אדם לא היו מתים:
ולשונך שוחה בירושלמי פ"ק דפיאה וברבה חקת גרסו שותת. ופירושו גורר חוץ לפיו:
משיח מדבר:
אמר להן מן האילן כו'. אמר להן לאו דוקא שהרי לא דיבר אלא עם חוה:
מן האילן הזה כו'. עי' ב"ר שם נתבאר:
מה אתה נהנה שאתה נושך. דארי דורס ואוכל וזאב טורף ואוכל:
למה אין אתם כו'. כלו' הלא גם בבני אדם ימצא מדה רעה לאהוב לדבר מה שאין הנאה לו מאומה:
שעומד ברומי והורג בסוריא. שאומר לשון הרע על מי שעומד בסוריא ועל ידי זה נהרג. ולכן נבראתי להנקם מבעלי לש"ה. לשלם להם מדה כנגד מדה:

פסקה יא

מנין [**ש"א ד'**] **נס ישראל מפני פלשתים גו'**. כ"ה בכל המדרשים. והנה שם לא היה בחטא שאול אלא בחטא בני עלי. וצ"ל מנין [ש"א ל"א] וינוסו אנשי ישראל מפני פלשתים וגו':
דוד נתן מגפה כדאי' בפסיקתא רבתי פ' י"א סי' ג' כשבא דוד למנות גבוריו היה מונה והולך. כיון שהגיע אוריה החתי [ש"ב כ"ג] כל שלשים ושבעה מיד ויוסף אף ה' לחרות בישראל:
הלכה כמה דברים הן שאמרו מפני דרכי שלום. כצ"ל:

פסקה יב

כהן קורא ראשון כו'. כי היכי דלא ליתו לאינצויי תקינו להו רבנן האי סידרא דכיון דתקנתא דרבנן היא תו לא מצינן לשנוייה ולמימר אנא קרינא ברישא [רש"י]. אף שנא' וקדשתו עכ"ז הת"ח קודם לכ"ג עם הארץ רק מפני דרכי שלום הכהן תמיד קודם:
מימיה לא ראתה חמה פגימתה של לבנה. אף שבספרו התוכנים נתנו סיבה טבעית בזה. החכמים נתנו סיבה על התחלת נתינת הטבע ככה הוא מפני דרכי שלום:

ופניו לאחוריו פי' ופניו הפוך לאחור ולא כלפי הסולם כדרך העולים. כי בהיות פניהם לאחור נמצא כל אחד רואה הבא אחריו שהוא למטה ממנו ולא הקודם לו שהוא למעלה ממנו:

כדי שיהא כל מזל ומזל כו'. הכוונה שכולם תקועים בחגירת המזלות וכשהגלגל מתנועע כל אחד רואה שלמטה ממנו ולא של מעלה ממנו וסובר שהוא ראשון:

מיכאל כולו אש כו'. כ"ה הנוסחא הישנה. וכתב המת"כ והנזה"ק שצ"ל כדאי' בבמד"ר פ' י"ב מיכאל כולו שלג וגבריאל כולו אש. ועי' מ"ש שם:

מיכאל כולו שלג כלו' ממונה על הרחמים לקרר מדה"ד וגבריאל להיפך. ועי' בספרי המקובלים:

פסקה יג

מוציא אני דבר מפי והרגן. אכנו בדבר קרי ביה בדבר פירוש בדיבור:

אני מוריש אותן לך. מפרש ואורישנו לשון ירושה:

מעויין פי' שוה בשוה:

אמר לו הדבר מוכרע. משה אמר כן להקב"ה הדבר מוכרע פי' שוה בשוה:

חייך שלי בטלה ושלך קיימת כו' הוי ותגזר אומר ויקם לך כו'. ור"ל דלך לדיוקא אתא. לך יקום ולא שלי:

יישר כחך דריש אשר כמו יישר. וכן בכ"מ אשר פי' מאושר ומחוזק כד"א אשרו חמוץ [מת"כ]:

חייך שאני מקיים גזירתך. שאחדש הדין שלא יהיו פותחין אלא בשלום:

פסקה יד

דאטגמא בל"י פתגם המלך ופתשגן כתב הדת:

בכל מקום שהיה הולך לכבוש. מלשון זה משמע שלאחר שנכנסו לארץ כשהיה הולך לכבוש מערי ארץ ישראל היה פורש דאטגמא. והא דאי' בירושלמי ששלח עד שלא יכנסו לארץ הוא לאו דוקא:

הגרגשי פנה והלך לו כו'. הכי גמירי להו. ומקרא מסייע ליה כי כשקבץ יבין מלך חצור המלכים כדי להלחם עם ישראל לא כתיב שם גרגשי. גם בספור כלל המלכים המוכים לא כתיב גרגשי. אבל קשה דכתיב וילחמו בכם בעלי יריחו האמורי והפריזי והכנעני והחתי והגרגשי וגו'. ובסדר שלח פ' י"ז אי' שהכנעני פנה והלך לו ע"ש. ועי' בתוספתא שבת פ"ח סי' י"ב:

ונכהו עד בלתי השאיר להם שריד. צ"ל שנא' [יהושע י"א] ויכם עד בלתי השאיר להם שריד:

פסקה טו

שנאמר נותן נשמה לעם עליה. לכל העמים אשר על פני האדמה:
שהיה יושב ודורש כו'. עי' בהמקומות שציינתי ביד יוסף:
ליצן רשע:
בכך וכך לשון שבועה כן וכן יהיה לי שלא תכנס כו':
מתפסק עשה עצמו חולה [מת"כ]:
מי יודע ללחוש עין. פי' בקי ללחוש על העין שכואב לי. וכשהיו מלחשים היו צריכין לירוק על העין:
כדי להטיל שלום שמזה יודע אם זנתה:
שאמר הכתוב דברים של בדאי ליתן שלום בין יוסף כו'. שהכתוב לא היה כותב השקר שלהם אם לא היה מותר לשנות מפני בקשת השלום:
בדאי מלשון [מ"א י"ב] בחדש אשר בדא מלבו. ופרש"י לשון כזב:
ואין אנו מוצאין שצוה יעקב אבינו. משום שלא נחשד יוסף בעיניו:
לציון העיר החביבה עליו מאד ומבקש שלום לה. א"כ השלום הוא ענין גדול:
לקרובים ולרחוקים כדדרשו חז"ל לקרובים זה צדיק ולרחוקי' שנתרחקו ואח"כ עשו תשובה. וע"י מדת השלום מקרבם ה' כי מדת השלום גדול מאד:
לרשעים וא"כ סי' כי העדרה הוא רע מאד. ואם כן קיומה הוא ענין גדול מאד:
לפנחס בשכרו וא"כ אות הוא כי ענין גדול הוא:
לא מצא כלי כו' אלא השלום. כי היא מדה שכל מדות העליונות כלולות בה:
ה' עוז לעמו יתן כו'. עוז תעצומו' בהצלחתו אשר לא תנתק יתן לעמו. ולכן יתברך את עמו בכלי המחזיק ברכה והוא השלום:

פרק ו

פסקה א

הלכה תינוק שנולד כשהוא מהול מהו שיהא מותר למול אותו כו'. דפליגי בה במס' שבת קל"ה אם צריך להטיף ממנו דם ברית או אינו צריך ע"ש. וזהו ששואל שאפשר שאין צריך להטיף ממנו דם ברית וא"כ אסור למולו שמא יעשה אותו כרות שפכה. או דילמא צריך להטיף ממנו דם ברית משום דחיישינן שמא ערלה כבושה היא:
מפני בריתו של אברהם. ואברהם בזקנותו בודאי לא היה ניכר הערלה ועכ"ז מל עצמו:

מפני בריתו של אברהם. לכן נקרא דם ברית:
אל תהי קורא בו אלא. הני תיבות מיותרים כאן וצ"ל בדברי רבי לוי. רבי לוי אמר המול ימול אל תהי קורא בו אלא המהול ימול מכאן למוהל שצריך כו'. דמילה ופריעה ילפינן מרבויא דהמול ימול. וזה דהמוהל צריך להיות מהול ילפינן דקרינן המהול ימול. ועיין בב"ר פ' מ"ו:
ולמה התינוק נימול לשמונה כו'. עי' בס' אמור וסוף מס' נדה:
שנתן הקב"ה רחמים עליו. והא דאי' בברכות פ"ה האומר על קן צפור יגיעו רחמיך כו' משתקין אותו. כבר העיר בזה התוס' יו"ט שם וכתב שדוקא האומר כן בתפלתו הוא דמשתקין אותו. משא"כ דרך דרש ע"ש:

פסקה ב

לא תהא יושב ומשקל במצותיה של תורה. איזה קלה ואיזה חמורה. לעשות החמורה כדי שתקבל עליה שכר הרבה:
כענין שנא' ושקל בפלס. מה פלס דהתם משקל אף פלס דהכא משקל:
בתום בירושלמי פ"ק דפיאה ובתנחומא ר"פ עקב הלשון כל המצות משלם פי' בשלימות. וכאן ג"כ פירושו בתום בשלימות:
פרח לבן הוא ואין בה חשיבות:
כבוד או"א חמורה שבחמורות. שהוקש כבודם לכבוד המקום:

פסקה ג

נעשה ד"ת חן לרשיותך. לימי זקנתך שאז אדם נעשה רש ותש כח. ונעשים ד"ת חן בעיני הבריות לפרנסו בכבוד תורתו. וזהו וענקים לגרגרותיך להעניקו מכל טוב הצריך לו להאכילו ולהשקותו:
המצות מלוות אותך כלו' תסובב אותך:
אם עשית לך דלת כו'. עי' טוש"ע י"ד סימן רפ"ו:
ואם קצרת כו' שנא' ושכחת עומר בשדה. הביא מצוה זו של שכחה שאינו ברצונו של אדם. לומר שאפי' מצוה זו שאינה מדעת האדם שכרה מרובה שהיא רבה כדאי' בילקוט רות פסוק וגם שול תשולו וגו' מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בשדהו ועשה אותו היום סעודה ושמחה גדולה אמר מצוה זו בא לידינו בלא כווה נשמח עליה ע"כ:

פסקה ד

אע"פ שהתרתי אותה לך לא התרתי לך כו'. שזה שהתירה התורה לא היה אלא כנגד יצה"ר שאם לא היה מתירה ישאנה באיסור. ולכן צותה התורה וגלחה את ראשה ועשתה צפרניה כדי שלא תמצא חן בעיניו וישלח אותה:

מה כתיב אחריו כי יהיה לאיש כו'. בתנחומא אי' מה כתיב אחרי כי תהיין לאיש ב' נשים. שתיים בבית מריבה בבית. ולא עוד האחת אהובה והאחת שנואה או שתיהן שנואות. מה כתיב אחריו כי יהיה לאיש בן כו' ר"ל שסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה. ואם חסים עליו אביו ואמו ולא יביאהו לב"ד לרגום אותו סוף שיצא לתרבות רעה ויעבור עבירות ויתחייב מיתה. וזהו שנא' אחריו וכי יהיה באיש חטא משפט מות:

ומתוך כך כי תבנה בית חדש כו'. שאם יקיים מצות שילוח הקן יזכה לבנות בית חדש ולעשות מעקה. ויזכה עוד לכרם ויקיים המצוה לא תזרע כרמך כלאים. ויזכה עוד לשדה ויקיים לא תחרוש בשור וחמור יחדיו. ויזכה עוד לבגדי צמר ופשתים ויקיים לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו [ונראה שזה נשמע בטעות מפנים המדרש] ויזכה למצות ציצית. וכל זה דריש מסמיכות הפרשיות. ועי' בתנחומא:

פסקה ה

לא היה צריך לומר כן. כלו' לא היה צריך להקפיד על הצלת האם:

בכבודו של עולם להיות זרע ע"פ כל הארץ שהוא יופי העולם. ובתיקונו של עולם שבני אדם אוכלים אותם. ולכן כדאי הוא שתנצל:

ולא כריתות ברית היינו בריתות שנכרתו עם האבות שהוא קיים לעולם. ואפי' למ"ד תמה ברית אבות זכות אבות לא תמה:

ולא שבועות היינו שנשבע לשבטים כמ"ד [חבקוק ג'] שבועות מטות אומר סלה:

בניה מכפרים עליה שבשבילם היא נצלת:

שאם סרח אחד מהם שהוא מכפר עליהם. פי' עאכ"ו שאם חטא אחד מאביו ואמו ומת להם אחד מבניהם שהוא מכפר על אביו ואמו. וכן אי' בקה"ר ריש פ"ד ע"ש:

פסקה ו

וצריך הדיין לשנות טענותיהם מפיו. נראה פשוט דצריך לשנותן לפני הבע"ד מיד אחר שטענו בעוד שעומדים הבע"ד לפניהם:

שקושט כחץ הוא ענין יריית חץ [מת"כ]. והא"א כתב [בסדר נשא פ' י"ב סי' ג'] לע"ד אפשר שהוא לשון תרגום שתרגום אמת קושטא. והכוונה מענין קולע אל השערה ולא יחטא. ולשון חץ יעוף דרש חץ כחץ ממש. ויעוף דרש טס כעוף:

אם קיימת מצות שלוח הקן אני מצילך מאותן. ע"ל נשא פי"ב האיך יליף לה:
שאם אין לך בנים כו'. עיין בבחיי סדר זו:
ומה שכר אתה נוטל ואת הבנים תקח לך. דייק מתיבת את דמיותר דהל"ל והבנים תקח לך. לרבות שיקח לו בנים אם אין לו:

פסקה ז

זוכה לשלח עבד עברי. שיזכה להעשיר לקנות עבד ולקיים מצות שילוח עבד. ומצות הענק תעניק:
משלחי רגל השור והחמור. וכדאי' בתנחומא בראשית השור זה משיח בן יוסף שנמשל לשור. וחמור זה משיח ב"ד כו':

פסקה ח

כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו. כל ההלכות שבתורה אדם מורה לעצמו חוץ מג' אלו נגעים ונדרים ובכורות שתלויין במאמר. נגעים שיאמר הכהן טמא או טהור. נדרים שיאמר החכם מותר. ובכורות שיאמר היחיד מומחה או שלשה הדיוטות כשר:
ר"מ אומר אף לא נגעי קרוביו. דאתקיש נגעים לריבים דכתיב [דברים כ"א] כל ריב וכל נגע. מה ריבים שלא בקרובים אף נגעים שלא בקרובים. ועי' זבחים דף ק"ב:
ע"י עין הרע פי' צרות עין:
אלא על לשון הרע. ואע"פ שגם על עין הרע באין הנגעים. וכן על שאר עבירות שאחז"ל כמ"ש בס' מצורע. מ"מ בלשון הרע אינו מתכפר בנגע צרעת מוסגר בלבד אלא בנגע מוחלט שבעת טהרתו צריך תגלחת וצפרים. ועי' בתנחומא ס' מצורע:
שנא' זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. וכמו שפרש"י בחומש אם באת להזהר שלא תלקה בצרעת אל תספר לשון הרע זכור העשוי למרים כו':

פסקה ט

שאינו בן אומתך ז"ל התנחומא ס' פקודי אם דברת באחיך עשו שהוא אחיך סופך לדבר בבן אומתך זה משה כו':
באחיך שמאביך ולא מאמך. כלו' אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שהוא מן האב ולא מן האם סופך שתדבר באחיך שהוא גם מן אם אחת:

פסקה י

שהפה חוטא על הבשר. כלו' שהפה חוטא בשר הגוף על ידו:
שכתוב בהם שש כנפים כו'. לכן נקרא בעל כנפים שיש להם כנפים רבים:

וחבל את מעשה ידיך שאותו האיש לוקה בנגעים. ויתבטל כל גופו ואינו יכול לעשות מעשה כלל. ונקט מעשה ידים שהם עיקר:

פסקה יא

לעכינא בלשון יוני נחש:

בא הדרכון פי' כמו דרקון וגם הוא מין נחש. אך לא כל כך רע כמו עכינא [מעריך]:

החבר מחבר נחשים:

אף הוא היה צריך לדבר בי. בתמיה:

אמר משה ותדבר כו'. דייק מדכתיב מרים תחלה ואח"כ אהרן:

גם איש שלומי כו'. האדם המברך לכולם בשלום וא"כ צריך להיות בעצמו איש אוהב שלום:

בטחתי בו בשעה שעצר כו'. שבטח משה בגבורתו ובכח צדקו שיוכל לעמוד ולעצור את מה"מ:

ד' מדות בנשים אף שמדות כאלה ימצא גם באנשים. מ"מ מצינו בנשים יותר. והראי' שאף בנשים הצדקניות כמוהן נמצא ככה. זה מורה שטבעיהן כן:

גרגרניות לשון זוללת:

צוותניות פי' שמבקשים לידע כל דבר סתר:

דכתיב מהרי ר"ל מדכתיב מהרי מכלל שהיתה מתעצלת בטבעה:

איסטסיניות אפשר שצ"ל אסטניסיות. והוא מלשון איסטניס המורגל בש"ס על איש מפונק. ובב"ר הגי' איסטטנות. ועי' מ"ש שם:

שנא' ויבן כו' דרש ויבן היו"ד בקמ"ץ והוא לשון בינה:

שלא תהא עינה רמה. להביט על כל דבר:

שלא תהא צוותנית מבקשת לשמוע כל דבר. ולשלוח מדנים:

שלא תהא דברנית הרבה ותבא לדבר לשון הרע:

פרדניתא יוצאת וסוררת תרגום פדניתא. והוא מלשון פרדה שמפזרת רגליה [מעריך]:

ואעפ"כ לא הועיל כלום. ר"ל שלא הועיל לגמרי שאעפ"כ נכשלות במדות הללו אף הכשרות כ"ש שאר הנשים ואלמלא נבראת מאיברים הללו היו נכשלים ביותר:

ושרה שומעת דמשמע שהטתה אזנה לשמוע דברי המלאכים:

ותגנוב רחל את התרפים. כדאי' בתנחומא ס' ויצא סי' י"ב למה גנבה אותם כדי שלא יהיו אומרים ללבן שיעקב בורח עם נשיו ובניו וצאנו. אבל בב"ר פ' ע"ד אי' שכוונתה היתה לש"ש. אבל מ"מ היתה בה מדה זו. וכן אינך אף שכוונתם היתה לטוב מ"מ מצינו מדות אלו בהן:

פסקה יב

מטרונה אשה חשובה:

סנקליטור יועץ (מוסף):

אנונה מתנה. ור"ל שהתחילה מערבת ומבלבלת מתנות ומנות המלך. והמעריך כתב שצ"ל לעכר אוננא של מלך:

למטלון לבית הסוהר הוא מקום גלות לחייבים. ופי' מוסף הערוך שהוא מקום חציבת המתכיות (הנקראות מעטאלל) בהרים ששולחים שם הפושעים:

פסקה יג

התחיל צווח ומתפלל כו'. שנא' ויצעק משה צעקה מכאב הלב. גם מלשון נא ב"פ משמע שהתפלל בכל לבו ונפשו:

ואם לאו מרפא אני אותה. וכאילו מרומז זאת בכתוב אל נא רפא נא אתה לה. ואם לא הנני רופא אותה אני בעצמי. ולכן הכפיל מלת נא:

ואם לאו מרפא אני אותה א"ר אבא בר כהנא. כצ"ל לפי דעתי והני תיבות (ד"א מהו אל נא) מיותרים ודוק:

שעלת מלכיא לראותו כתב המת"כ מלכיא פי' הערוך סם. ופי' שבא לפניו חולה והיה צריך לראות ולבדוק איזה סם לרפאותו עכ"ל. והמעריך כתב שהוא ט"ס וצ"ל שעלת מלונא באחותו. ופי' נגע רע. ולשון לעז הוא. והמוסיף כתב מלכיא בלשון יוני אשה חולה. לראותו פי' לקבל פניו שירפא אותה:

ואם לאו הרי אני מרפא אותה. להיות שהיודע טבעי הנגעים ומהותם ואיך נמשכו מלמעלה מיסודם. אז יוכל לדעת ג"כ אופן תקונם במה הם מתתקנים:

הקולר בלשון רומי סוגר הנתון בצואר השבוים והחייבים (מוסף):

נתנה כו' ר"ל שנטלו הקולר מצוארו:

מה לך צווח מה אירע לך שאתה צווח:

פסקה יד

מי אדון לנו דלסוף כופר בעיקר. ואומר כן ל"א האומרים ללשוננו נגביר כאילו אומרים אין אדון לנו (רש"י):

שיחתוך הקב"ה את לשונם. הוא דרך מליצה. והכוונה שיכשלו בלשונם ולשונם יגרום להם כל רע וצרה:

ע"י שהיו ביניכם בעלי לש"ה סלקתי את שכינתי כו'. וכדאי' לעיל סדר שופטים כל שאומר לש"ה מסלק השכינה כו' עד מה כתיב אחריו רומה כו':

שאני עוקר יצה"ר ואז אין שנאה ואיבה בתוככם וע"י האהבה יוקשרו אגודת ישראל ביחד לעבוד את ה' ועי"ז ישרה השכינה בתוכם ויזכו לתורה באמצעות השריית השכינה. ולכן הסמיך הכתוב יחד וכל בניך למודי ה' ע"י שיהיה רב שלום:

פרק ז

פסקה א

הלכה אדם כו' מהו שיהא מותר לו לענות אמן אחר הכהנים. השאלה היא אם מותר לו לענות אמן באם הבטחתו שלא תהא דעתו מטורפת מאימת הצבור. או לא מהני אפי' הבטחתו. והשיב כך שנו חכמים העובר לפני התיבה לא יענה אמן אחר הכהנים מפני הטירוף (שלא תטרף דעתו ויטעה) ולימדונו רבותינו ואם היה יכול לענות שלא תטרוף דעתו יענה וכו'. והיינו במאי דקתני בסיפא בנשיאות כפים ואם הבטחתי כו' רשאי. ואם בהפסק גדול כמו נשיאות כפים רשאי באם הבטחתו. מכ"ש בעניית אמן. ומ"ש אח"כ למה שאין גדול לפני הקב"ה יותר מאמן כו' והפסק לא הוי מאחר שצורך תפלה הוא:

אספיליאות לא ידעתי פירוש המלה אולי אסכליות גרסי' ופירושה בלשון יוני דקדוקים ופירושים (מוסף). ור"ל שאמן משמש לשלשה אלו. שפעמים משמש לשבועה שהעונה אמן אחר שבועה כמוציא שבועה מפיו דמי. ומוכיח לה מאמן דסוטה שצריכה לענות אמן על שבועת הכהן. ופעמים משמש לקבלת דברים שהאומר לחברו על מנת שתקיים לי תנאי כך וכך ואמר אמן קבל דבריו וחייב לקיים דברו. ומייתי לה מואמר כל העם אמן. וכ"ה בבבלי שבועות דף ל"ו. אבל בבמדב"ר פ"ט סי' ו' ובירוש' פ"ב דסוטה מייתי ליה מדכתיב ירמיה י"א ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת את אשר צויתי את אבותיכם וגו' ואעז ואומר אמן ה'. ופעמים משמש להאמנת דברים שראוי לענות אמן על דבר תפלה ותחנה שהוא לשון מאמן הדברים שיהא רצון שיהא אמת כן: **א"ר יודן כל מי שעונה אמן כו'**. בתנחומא סדר צו סי' ז' מייתי לה מדכתיב ברוך ה' וגו' אמן ואמן:

זוכה לענות לע"ל כי פה בעה"ז הוא עולם ההכנה להוציא מכח לפועל ציורי האמונה האמתית והדביקות בה' וע"י יזדכך נפשו לע"ל:

זוכה ליכנס כו' ע"ד זה אי' בירוש' פ"ה דברכות וז"ל כל מי שאינו נכנס בבית הכנסת בעה"ז אינו נכנס בבה"כ לע"ל:

עוד יהללוך סלה בעה"ב. כדאמרי' תנא דבי ר"א ב"י כל מקום שנא' נצח סלה ועד אין לו הפסק לעולם ולעולמי עולמים:

כל מי ששומע בקול כו'. דרש אם שמוע תשמע:
מתרומם בב' עולמות בעוה"ז זוכה לטוב עוה"ז עושר ובריאות ובעה"ב שם יזכה ושכר הנפש המשכלת להתענג בנועם ה':
שמוע תשמע כאומר שמע בעוה"ז. תשמע בעתיד כי זוכה לשמוע לע"ל:

פסקה ב

ששמועותיו שהוא מבקש לשמוע הם לי כלו' רק למעני לא לאהבת זולתי מתענוג וכבוד כי לומד לשם שמים:
אל תעמוד על הפתח החיצון כו'. ר"ל כשאיכא ב' דלתות ממש היינו אחת דלת העזרה ואחת של בית הכנסת לא יעמוד בעזרה אלא יכנס תוך בית הכנסת להתפלל (כן פי' היפ"מ) והיינו אפילו בדאיתא עשרה בעזרה. משום שהקב"ה נותן שכר פסיעות כדמסיק:
דלתי אכ"כ לשון יחיד. הדל"ת פתוחה והתי"ו בחירי"ק (יפ"מ):
וכי יש מזוזה כו'. כלו' מזוזה של קלף שכתוב עליו פרשת שמע. והלא כתיב ביתך ופי' חז"ל בית שאתה משתמש בו:
כי מוצאי פי' שמוצא אותי מצא חיים שמקבל פני שכינה וכתיב באור פני מלך חיים:
ולא מוצא בתמיה כלו' שבודאי ימצא. כי יופיע עליו רוח חכמה ובינה:
אלא שאתה יושב בבית הכנסת והקב"ה עומד עליך. כצ"ל (רד"ל) וטעם העמידה. שהוא מוכן להשלים חפצם (יפ"מ):
בעדת אל היינו בבכ"נ ובבמ"ד וכדפרש"י בפ"ק דברכות בבית מועדו:
ויפק רצון מה' פי' שמשיג רצונו מהקב"ה:
הוי והיה אם שמוע תשמע. וסיפיה דקרא ובאו עליך כל הברכות וגו':

פסקה ג

אדם מצטער בהם בתחלה. שמתחלה קודם שיבין וקודם שירגיל עצמו מרה לו לסבול עולה ולהבינה. אבל באחרית יתענג ממנה:
מה השמן הזה חיים לעולם. כי השמן מבריא הגוף ומחייהו. כן התורה הוא חיות הנפש המשכלת וזהו מזונה האמתי ועיין בשהש"ר פ"א סי' י"ט:
אף אני שומע תפלתך דרש ביה שמוע תִשְמַע פי' תהא נשמעת (מת"כ):
זוכה לישב בין החכמים כו'. דרש אם שמוע תשמע אם שמעת בעוה"ז תשמע לעה"ב. וכוונת הדרש לומר שאף שהוא אדם שאינו יכול ללמוד בעצמו רק לשמוע מאחרים מ"מ אם ישמע מאחרים בעוה"ז יזכה גם לע"ל לקבל השגה מפי חכמים:

פסקה ד

עונשו חמור כו' דרש לשמור לעשות לא תהא למד אלא על מנת לעשות:

אריסים אריס בלשון יוני שומר והוא מקבל שדה או כרם ליתן חלק מהפירות לבעל השדה והשאר שלו (ערוך):

יוחן רשע כו' פי' חנינה יהיה לרשע מפני שלא למד צדק ר"ל התורה. ואינו יודע עד כמה הגיע עונשו. אך מי שבארץ נכוחות יעול אז בל יראה גאות ה' מאומה. אחר שהוא מעול בפועל שידע עונשו ועבר עליה:

פסקה ה

שאתה עושה בעיר חלה כו'. בתנחומא הגירסא נשתנה עיין שם:

שנתברכת שלכן כתיב בוי"ו העטוף. משא"כ בשאר להורות שהברכה בעיר תלוי ע"י ברכת השדה:

המקרא הזה מדבר במשה כו'. דהיה לו להקדים היציאה ברוך אתה בצאתך וברוך אתה בבואך. לה"ק שמדבר במשה כו':

מדבר במשה שמתחלתו ועד סופו היה עוסק בטוב ובשלימות להשלים אנשים ולקרבם לעבודת ה' באמת. ולהיות שמשה זכה לזה על כן ברכם בדמות זה שיזכו להיות טוב כמוהו:

זה ראובן שהיה רחוק ע"י שבלבל יצועי אביו ונתקרב שבקש עליו שיחיה שנא' יחי ראובן כו'. ועיין פרש"י בסדר וזאת הברכה:

ודוד מפרשה כו' בטעות נעתק כאן ומקומו באידך דרשא בבואך לעולם וביציאתך מן העולם. וע"ז מביא וכן דוד מפרשה ר"ל מדמסיים ביה מעתה ועד עולם דמפרש ליה מעתה תחלת ביאתך לעולם. ועד סוף ימי עולמך:

בביאתך לעולם כו' ושיעור הכתוב כך הוא ברוך היית בבואך שלא היה בך חטא. וככה תהיה ברוך בצאתך שלא יהיה בך חטא. ועיין בש"ח. וזהו עת ללדת ועת למות. וא"כ יראה שיתקן שעת מיתתו כשעת לידתו:

פסקה ו

ואין בריה שולטת עליהן. שלא נמסרו ביד שליח אחד ביחד. ועיין בעין יעקב:

אני ה' בפתחי אני ה' ולא שליח:

ויפתח את רחמה בעצמו ולא ע"י שליח:

שהיא שקולה כתחיית המתים כו' לפיכך קבעוה כו'. הענין הוא כי הגשמים אינן ע"פ הטבע כלל. כי כל הדברים שבעולם אומרים הפילוסופים שהוא ע"פ הטבע אף זריחת

השמש ושקיעתה. אבל על הגשמים מודים שאינן ע"פ טבע כלל כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל ופעמים ירד בכל יום ויום. ולכן נקראת גבורות גשמים שבזה ניכר גבורות ה' יותר מכל הדברים. ז"ש שהיא שקולה וכו' כי תחיית המתים אינו ע"פ טבע (אד"א סדר ברכה):

אף מו"מ מתברך פרש"י כשנושא ונותן איש עם חבירו ובשעת הסחורות יורדות גשמים מסורת הוא ביד התגרים שיש בו סימן ברכה:

אף הדגים עם היותם תמיד במים מרגישים בטובת הגשמים. שאז מתעדנים במים יותר:

הרביעה בפ"ק דתענית אי' מאי לשון רביעה א"ר אבהו דבר שרובע את הקרקע שנא' כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וגו' והולידה והצמיחה ע' ברש"י שם:

והיו שמין אותו באומד הדעת שישקול לפי גדלו ש' ליטרין. ושקלו אותו ולא מצאו בו רק ר' ליטרין:

זקן אחד שהיה צד דגים:

אילו ירדה הרביעה כו' ור"ל שלפי שלא ירדו גשמים ולכן אינן מתענגים. והם כחושים ובשרן רפה ולא ישקלו כנראה לפי גדלן:

ראה כמה גדול כו'. אחר שהקב"ה מבטיל להם בזאת זה לאות כי טובה גדולה היא בעולם:

ואין טיפה מתערבת בחברתה. כי על הרוב דבר היורד ממרחק גדול כמוהו מתעקם ונוגע אחד באחד ומתערב יחד. וצורך נס זה לארץ. דאל"כ לא יצליח. שתשחת הארץ בגשמים:

יפתח ה' לך לא מייתי מפותח את ידך. דקרא דאורייתא עדיף (יפ"ת):

ירונו יושבי סלע ואי' בספרי ירונו יושבי סלע היינו אבות ואמהות. וא"כ בתחיית המתים מיירי (יפ"ת):

פסקה ז

בני כל הטובות כו' בזכותכם. דרש לך בזכותך ולמענך הגשם מתברך ויהיה טוב לכולם:

ויתן לך בזכותך:

אף השלום שענין השלום הוא ענין גדול מאד:

לבשו כרים הצאן בירידת גשמים כדכתיב לעיל מיניה פקדת הארץ ותשוקקיה. ופירושו שאז מתלבשות הנקבות מן הזכרים:

מה כתיב אחריו מזמור הריעו לאלהים כל הארץ. כצ"ל והוא (במזמור ס"ו א'):

פסקה ח

הלכה כו' מהו שיהא מותר לו לקרות פחות מג' פסוקים. במשנה ד' פרק ד' דמגילה הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים ואפשר לטעות שכל השלשה יקראו ג' שכל אחד מג' גברי צריך שיקרא פסוק אחד. ולא יקרא פסוק אחד לשנים. לכן שואל כאן אדם מישראל כו' מהו כו'. ר"ל אדם אחד מהו כו' והשיב כך שנו חכמים כו' שכל אחד לא יפחות מג' פסוקים:

כנגד אברהם יצחק ויעקב. שבזכותן נתנה תורה לישראל שנא' (שמות י"ט:ג') ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר. ומנין שנקראו אבות הרים שנא' (מיכה ו':ב') שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים (תנחומא סדר כי תשא סי' כ"ח):

שנתנה התורה על ידם. שהם היו פרנסי אותו הדור (מת"כ). ולי נראה הכוונה משום שהשלשה מתנות שניתנו בזכותם לישראל היינו המן והבאר ועניני כבוד היו לתועלת התורה שיתקיים בידם כדאי' בתנחומא ריש בשלח ע"ש:

ראה הפחות כו' שלכן כתיב ויקרא משה אל כל ישראל ביחד אתם ראיתם. כי כולם ראו מעשה ה' וזכו לנבואה גדולה:

מה שלא ראה יחזקאל גדול שבנביאים. ר"ל שהיה אף הוא גדול בנביאים. אבל הגדולים מכל הנביאים היו משה וישעיה כדאי' לעיל ריש ואתחנן ע"ש:

אילו היו ישראל חסרים כו'. כי לא היו זוכים למעמד הנבחר פחות מס"ר. ואע"ג דאמר בקה"ר בפסוק את הכל עשה יפה בעתו שלולא שאדם הראשון עבר על ו' מצות היתה התורה ניתנת על ידו. אפשר דכיון שבטבעו טובעו הכל. חשיב כששים רבוא (יפ"ת):

בקריאה ניתנה לו מנין שנא' (שמות י"ט) ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה. כצ"ל כמ"ש כאן:

כשם שקבלתי את התורה בקריאה כו'. שהקריאה הוא במעלת הנבואה ענין גדול כמו שביארו המפרשים:

בקריאה מנין ממ"ש בענין ויקרא משה כו'. (דברים כ"ח) כצ"ל:

פסקה ט

מהו אם תקח אמרי. ר"ל שתיבת אם מיותר:

אצל מי שמוצא אלא אם תקח אמרי אם יהיה לך זכות. כצ"ל. שתיבת אם הוא תנאי אם יהיה לך זכות. תקח אמרי. שהתורה יקר הערך שמלאכי השרת נתאוו לה:

אמרו לפניו רבש"ע הנוה שיש לך. כצ"ל. או צ"ל הנאה שיש לך. דרש נות בית הדבר הנאה והיפה שבבית:

צופנים אוצרים:

ואני צופן לכם שכר. כצ"ל. וכ"ה במדרש משלי ובתנחומא:
אימתי אתם נקראים בני. שאשגיח עליכם כאב על הבן. כשתקחו אמרי היינו התורה:
סיימני עשה רושם וסימן שידעו הכל שאני בנך:
פורפירא בלשון יוני ורומיי בגדי תכלת (מוסף). ובנמשל פורפירא המצות שהם לבוש לנשמה. ועטרה היא התורה (ראשית חכמה שער האהבה):
והכל רואים שאתם בני. שע"י התורה והמצות תושגחו בהשגחה וידעו הכל שאתם בני. וזה שמסיים אימתי אתם בני כו' פי' אימתי אתם ניכרים לכל שאתם בני:
הוי (**דברים כ"ט:א'**) **ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם וגו**'. כצ"ל. ור"ל וגו' אתם ראיתם וגו' המסות הגדולות וגו':
שנא' **המסות הגדולות אשר ראו עיניך**. (דברים כ"ט:ב') כצ"ל:
ממסות גופיהן כו' דרש מלשון המסה והמקה שנימק גופם מפני רוב המכות:
שהיו נרשמות על גופיהן כו' וכ"ה בשוח"ט מזמור ע"ח וע"ש שלמד שם מקרא. ור"ל שנעשה אות על גופם מאיכות המכה ההיא:
מפתות כו' דרש המופתים כמו המפתים לשון פתוי. ור"ל שכשהורווח להם מן המכה נתפתו שלא לשלח את ישראל:
והיתה עושה פי' והיתה שוהה:
ולא היו חוזרים פי' לפיכך לא היו המצריים חוזרים מקושי ערפם לשלוח ישראל:

פסקה י

שמעו ישראל ושתקו. ואף שכלל בידינו הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. תירץ האלשי"ך שאין זה אלא להפך הבחירה. אך לעזור אחר שהתחיל אדם בצדקות הוא יתב' ממשיך צדקו בכל עוז. ובכן הטיב אמר בעל המאמר כי אחר שהיה לבבם שלם אז עם ה'. היה עוזרם להחזיק ביד לבבם בל ימוטו מכשרונם עכ"ל:
לחבר יודע לחבר נחשים:
עכנא נחש:
הכל ממך כלו' ברשותך היא. ובך הדבר תלוי. הן לחברה הן להניחה:
מי גדול הגנב או הנגנב. כלו' שלא תאמר שח"ו באמת גנבו דעת המקום. וא"כ הגנב גדול. אלא כה רחמיו של הנגנב גדולים שיודע ושותק (רד"ל). ועיין מ"ש הידי משה. ור"מ ס"ל שבשעה שאמר נעשה ונשמע לבם לא היה נכון כדכתיב ויפתוהו בפיהם כו'. ולפ"ז מה שאמר הקב"ה מי יתן והיה לבבם וגו' פי' מי יתן שמה שאומרים בפיהם יהיה ג"כ בלבבם. יהיו שוים לטובה:

רבש"ע סלח נא מקרא זה כתוב במרגלים. וצ"ל דלאו דווקא נקט קרא זה אלא כלו' שמשה בקש מהקב"ה שיסלח לחטאתם כדכתיב למה ה' יחרה אפך בעמך שוב מחרון אפך וגו' ועיין דב"ר פ"א סי' ג'. וצ"ל שגם מה שמסיים שנאמר סלחתי כדבריך ג"כ לאו דווקא שהרי פסוק זה נאמר ג"כ במרגלים. עוד י"ל לפי שכל הכעס שהיה על ישראל במרגלים היה ע"י התעוררות חטא העגל. הוה כאילו כתובים אלו נאמרו במעשה העגל וצ"ע:

בטל סלח נא כו'. אפשר שכן עלה ברצונו יתברך אם יסכים למשה בסלח נא יסכים משה להקדוש ברוך הוא ולא יבקש אעברה נא. ולכן אמר לו שאתה אוחז החבל בשני ראשין שרצונך שאני אסכים לכך בכל מכל ואתה לא תסכים עמי מאומה:

שנאמר ואולך אתכם מ' שנה במדבר. שהוא לשון מדבר בעדו. בזה רמז להם ראו מה שעשיתי לכם טובות רבות. ועכ"ז לא נתן לכם לב לדעת זאת ולבקש על נפשי:

פסקה יא

מה שהיה עליהם לא בלו כו'. לא בלו שלמותיכם מעליכם דרשינן מה שעליהם שדרך להתבלות לא בלו. ומה שהיה להן בתוך התיבות שהן דרך להתבלות ותבלו. וזה להגדיל הנס:

כלי קוריים בלשון יוני חוט הערב ונקראו כן כלי אריגה (מוסף). ור"ל וכי לקחו עמם למדבר כלי אריגה שיהיו יכולים לארוג להם במדבר בגדים חדשים:

החלזון הזה תולעת שצובעים מדמו התכלת:

אסיטון ובילקוט עקב גרס אמיטין. ופי' המוסף שהוא בלשון יוני ורומיי מין אבן הנטוית ונארגת לבגד ובהיותה מלוכלכת מגהצין אותה באור. אבל בשוח"ט גרס אסיטון כמו כאן. ופי' המת"כ שהוא בגד עשוי מצמר סלמנדריא שהוא מין חיה שנבראת במקום שבוער בו אש ז' שנים. ועיין רש"י פרק העור והרוטב:

במיתתן לא נגע בהם רמה כו'. בפדר"א פ' מ"א כל אותו הדור ששמעו קולו של הקב"ה בהר סיני זכו להיות כמלאכי השרת לא ראו טיפת קרי מימיהם ולא משל בהם כל מיני כינים. ובמותם לא שלטה בהם רמה ותולעה. אשריהם בעוה"ז ואשריהם בעוה"ב. ועליהם הכתוב אומר אשרי העם שככה לו עכ"ל:

היו מתענגים כו' דכתיב בנאות דשא ירביצני. ופי' שהיו רובצים דרך תענוג על הדשאים והיו מתגלגלים עליהם כדרך המתענגים. ובזה קבלו הבגדים ריח טוב מן הדשאים הריחנים. ובשהש"ר הגי' היו מתגעגעים. והכוונה אחת:

פסקה יב

והיו מכעיסין אותו כו'. וז"ש ואולך אתכם וגו' במדבר הזכיר להם המדבר לרמוז להם אף ששם חטאתם לה' מאד עכ"ז הוא טוענן:

ובמדבר אשר ראית וגו'. ר"ל וגו' אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו:

נשאן וגידלן למעלת המלאכים השרוים למעלה בשמים:

אדם יש לו בן נותנו כו'. זהו לדרוש כאשר ישא איש את בנו:

לע"ל שתזכו להשגות גבוהות מה שלא יזכה שום בן אדם אליו:

פרק ח

פסקה א

הרבה פעמים שלא פנה כו'. פי' פעמים הרבה אירע לאדם שאינו פנוי להתפלל מקוצר שהיה עושה צרכיו. ר"ל שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יבא לידי הפסד. וע"י כך עבר זמן התפלה. או שהיה מהלך בדרך ושכח להתפלל איזו תפלה. שכולם חשובים כאנוסים ויש להם תשלומין. אי זו שעה מותר לו להתפלל להשלים אותו התפלה אם דוקא בזמן התפלה. או אפי' שלא בזמן התפלה. ואפי' אם תמצא לומר בזמן התפלה דוקא. כיצד הוא צריך לעשות. אם להתפלל מקודם אותה התפלה שבא זמנה עתה. או שרשאין להתפלל מקודם תפלת התשלומין. והשיב כך שנו חכמים תפלת השחר עד כו' ור"ל דוקא בזמן הנמשך לתפלת שחרית ובזמן הנמשך לתפלת מנחה הוא מתפלל תפלה של תשלומין. ולא כל היום ממש כי דוקא בתפלת מוסף שנו חכמים כל היום. אבל לא בשאר תפלות. ועל ששאל כיצד הוא צריך לעשות השיב לו אח"כ א"ר אלעזר שכח להתפלל תפלת המוסף כו' מתפלל תפלת המנחה ואח"כ תפלת המוסף למה כו'. וכן בשאר התפלות משום שהכל בעתה מתבראת כלו' דבר בעתו מה טוב. לכן אותה תפלה שזמנה קבוע עתה יקדמנה:

עד הערב עד חשכה [רש"י]:

אין לה קבע כל הלילה זמנה [רש"י]:

כל היום אפי' משחרית. שהרי קרבנות המוספים יכול להקריב מיד אחר התמיד א"כ גם תפלת מוספין יכול להתפלל מיד מן הבקר [תוס']:

הכל בעתה מתבראת נקט לשון הכתוב הכל עשה יפה בעתו. והכוונה שתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם:

למה פי' מפני מה יש השלמה לתפלה שעבר זמנה שכן כתיב אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני. כלו' בכל שעה שתשחרני תמצאני:

סימן טוב לו כו'. כלו' שיש בידו סימן טוב שתפלתו נתקבלת. וסיפיה דקרא קדייק תכין לבם תקשיב אזניך:

גדולה היא התפלה כו' א"ר אלעזר כו'. בא ללמדנו דאפי' בשאר ימות השנה ואפי' ליחיד עכ"פ עושה חציה. ולא תשיב ריקם בשום פעם:

קין עמד על הבל כו'. ובויק"ר פ"י סי' ה' למד מקין כח התשובה:

רבש"ע כל העולם אתה סובל כו'. מפרש מנשוא לשון סבלות. וה"ק לכל העולם אתה סובל ולעוני אי אתה סובל כאילו הוא משא כבד [יפ"ת]:

וישב בארץ נוד ומסיים בויק"ר נע ונד אין כתיב אלא בארץ נוד. ור"ל שכיון דלא אשכחן מקום דאיקרי הכי. מפרשים שבכ"מ שהולך הארץ מזדעזעת תחתיו כדפרש"י:

וכן חזקיהו המלך כצ"ל. או צ"ל וכן חזקיהו בשעה שאמר לו הנביא:

פסקה ב

הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ואחריה. עיין בטור א"ח בב"י סי' מ"ז מ"ש בשם הרשב"א:

שכתב אחר השירה וזאת הברכה. ר"ל מדכתיב וזאת הברכה בוי"ו מוסיף על ענין הראשון כלו' וזאת התורה משנה להם אח"כ בירך ברכה לאחריה. ור"ל דנוסח ברכה תורה לאחריה אשר נתן לנו תורת אמת כו' והכא נמי אמר ה' מסיני בא וגו' תורה צוה לנו משה וגו' היינו ממש כנוסח ברכת התורה לאחריה:

אם נזקקת לברכתה של תורה. וזה אות שאתה אוהב התורה באמת. ולכן אף אני מברך אותך. והוא ע"ד שאחז"ל שנחרבה הארץ על שלא בירכו בתורה תחלה. שבזה הראו שאין התורה חביבה עליהם:

אם ברכת את התורה לעצמך אתה מברך. לפי שלעיל אמר שאם יברך על התורה יברך הקב"ה אותם ובאו רבנן והוסיפו שבזה הברכה שמברך על התורה מחמת חביבות התורה. בזה מברך לעצמו. וכמו שאמרה התורה כי בי [כשתדבק בי] ירבו ימיך. כלו' שימיך יהיו מרובים. ויוסיפו לך שנות חיים שהם שנים טובים של פרנסה ועושר:

שמא לרעתכם נתתי לכם התורה הכוונה דאי' בתנחומא סדר נח סי' ג' שלא רצו ישראל לקבל תורה שבע"פ עד שכפה עליהם הר כגיגית. וכוונת ישראל שלא רצו לקבלה לא היתה רק מאהבתם את ה'. באומרם מי יעצור כח לעמוד בכל דקדוקי תורה שבע"פ. וז"ש שמא לרעתכם נתתי לכם התורה היינו תורה שבע"פ שעליה נאמר ארוכה מארץ מדה

ורחבה מני ים [איוב י"א] וכתיב [שם כ"ח] ולא תמצא בארץ החיים. פי' ולא תמצא אצל מי שיבקש עונג תאוה וכבוד וגדולה בעוה"ז. וכדאי' בתנחומא ע"ש. תדעו לא נתתי אותה לכם אלא לטובתכם שתזכו על ידה לשכר עולם הנצחי. שאני יודע שתוכלו להשיגה ולקיימה. ואפי' הסודות שמלאכי השרת נתאוו לה. מהם נעלמה. אבל לא מכם. כמו שנא' כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא:

פסקה ג

ראמות מלשון התרוממות וא' נוסף. ולכן אינו לומדה כי רם הוא משכלו. וע"כ בשער מושב החכמים לא יפתח פיהו:

במגלה אל"ף בי"ת הכתובה על הטבלא פשוטה כמגלה [מת"כ]. או פי' שהיו להמלמדים בימים ההם מגלות קטנות כוללות אלפא ביתא עם חנוך הקריאה וסיפורים ומשלים קלים לחנך בהם הילדים:

ואח"כ בספר פי' ספר תורת אלהים:

אומר בלבו אימתי אני לומד כל זאת. מפרש ראמות מן אבן יקרה שאינה מצוייה כמו ראמות וגביש. כלו' כל חכמה דומה לכסיל כאבן יקרה לומר איך אעסוק בתורה מתי תעלה בידי אבל החכם שונה היום מעט ולמחר מעט:

לככר שהיה תלוי כו' לא אחד כו' שונה פרק כו'. והנמשל על השגת התורה שבלתי הלימוד מעט מעט א"א להשיגה בשום אופן שהוא נעלה בשכלו. אך אחר שירגיל בה מעט מעט אז יכנס בלבו ונקשר הפרטים כולם ויוצא הכלל מהם עד יעלה אל השגה רמה:

ואם נפלאת היא ממך. פי' מסבתך שאתה עצל להתייגע בהם היטב. והכי דריש קרא לא נפלאת היא. ואם נפלאת היא ממך מסיבתך. והוא ע"ד שאמרו בב"ר פ"א סי' י"ט כי לא דבר רק הוא מכם [דברים י'] ואם רק הוא מכם. למה שאין אתם יודעים לדרוש בשעה שאין אתם יגעים בו:

פסקה ד

כי חיים הם למוצאיהם. ולכל בשרו מרפא:

קילורית לעין בויק"ר פ' מצורע איתא ומסקרות עינים ריש לקישאמר בקילורית אדומה. ופי' הערוך כחול אדום ודומה לאחד ממיני דם ומפסיק הדמע:

מלוגמא בלשון יוני ורומיי רטיה ומזור [מוסף]:

כוס עיקרין מין רפואה היא:

מלוגמא למכה דכתיב כו' לבני מעיים דכתיב ושקוי לעצמותיך. בעירובין פ"ה אי' חש בבני מעים יעסוק בתורה שנא' רפאות תהי לשרך. חש בעצמותיו יעסוק בתורה שנא' ושקוי לעצמותיך:

למי שמוציאן מפיו כי באמת א"א למוצאן כי אם ע"י התגלות הפה לדבר בהם שעי"ז יוציאם מהכח לפועל. וא"כ ההוצאה והמציאה אחד הוא במובן:

לאחרים וזהו למוצאיהם למוצא אותם החוצה ללמד לאחרים. כי מתלמידיו יותר מכולם. כי עי"ז יתרחב הדבר ויצא הדין לאמיתו:

למי שממציא אותה פי' למי שגומר כל המצות כולם. מנין שנא' [דברים ח'] כל המצוה עד שתכלה כל המצות. דכל משמע כל המצות ואיך יאמר מצוה בלשון יחיד. אע"כ שפירושו שיעשה מצוה אחר מצוה עד שתכלה כולם. כי האדם אינו עושה כל המצות ביחד רק זה אח"ז במועדו ובזמנו:

לרמ"ח איברים שבו שרמ"ח מצות עשה הם כנגד רמ"ח איברים. וזהו שסיים שם בכתוב כל המצוה למען תחיון ורביתם וגו':

הרי כי המצוה הזאת. הכוונה כמ"ש הבחיי וז"ל כי המצוה הזאת מאמר זה על התורה כלשון כל המצוה. וכתב הא"א זה המאמר וגם האחרים הבאים אחר זה. שבאים להזהיר את האדם שאם יעשה מצוה שיגמור אותה. רבינו בחיי אין גורס אותם כי אם בסדר עקב על פסוק כל המצוה. שעל פסוק כל המצוה שייך שפיר הדרש הזה שהתורה רפואה לכל הגוף משום שכתוב שם כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות למען תחיון ורביתם:

ד"א כי המצוה הזאת א"ר חייא כו'. אפשר שס"ל כרבי יוחנן שם בסנהדרין שאפי' לא למד אלא חק אחד ניצול מדינה של גיהנם. לכן מפרש כל המצוה שיגמור כל המצוה. וכן פי' כי המצוה הזאת לומר שיגמור אותה המצוה ודרש המצוה לשון מצוי. שימצה זאת המצוה שהתחיל לעשות:

גורם שיקבור אשתו ובניו. כלו' שנהרס ביתו. לפי שיותר קשה מי שמתחיל ואות הוא שמכיר ומחבב את המצוה. ואח"כ אחר שאינה גומרה אות היא שמבזה ואז יענש ח"ו:

וכתיב וימת ער ואונן. ואי לאו האי חטא דיהודה לא היו נענשים כיון דלא היו רק בני ז' שנים כמפורש בס"ע ולא היו בני עונשין [רש"א]:

על שמו שגמר אף שלא התחיל בה. מאחר שע"י גמרו נגמר הדבר בשלימותו:

שנא' ויקח משה את עצמות יוסף עמו. וליכא למימר על ידי שלוחו כמו ויבן שלמה את הבית דא"כ עמו למה לי:

וע"י שלא הכניסן לא"י כו'. ולא נענש על זה משום דאנוס הוה וכדפרש"י בפ"ק דסוטה [יפ"ת]:

ולמה קברו אותו בשכם: משום דשכם מקום מוכן לפורענות כדאי' בפ' חלק. לכן קשה ליה למה קברו אותו בשכם:

אמר להם יערב עליכם. ובנמשל הוא אמת שאתם קיימתם גזירתי ע"י מכירת יוסף ועבדום וענו אותם וגו'. אבל עכ"פ החזירו הקנקן היינו עצמותיו למקומו:

בשכם מכרו כו' אחיך רועים בשכם. פרש"י ודותן דכתיב בקרא היינו כפר הסמוך לשכם ונקרא על שם שכם:

הוי כי המצוה הזאת. וסופו כי קרוב בפיך ובלבבך לעשותו. כלו' להתחיל ולגמור שזה בלב בהתחלה והפה בגמר:

פסקה ה

אם קריתם את התורה. וזהו בפיך ובלבבך לעשותו שמסיים הכתוב שמוסב על לימוד התורה בפה:

מצוה אתם עושים על עולמי. משום שקשה דה"ל לכתוב כי התורה הזאת. להכי דרשו שאם יקיימו את התורה יהיו עושים מצוה עם העולם:

דבר קשה דבר קשה הוא לומר שאין לו להקב"ה תורה אחרת [מת"כ]. ולפי דברי המדרש שמסיים כך אמר משה כו' משמע שהמצוה הוא על משה וישראל. יתכן לפרש דבר קשה. הכוונה שקשה לפרש תיבת המצוה שאמר משה על עצמו. שמשטחיית הפסוק משמע שהכל הוא דברי ה' שאמר כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום וגו':

פסקה ו

משה אחר עומד כו' שלא נשתייר כו'. כלו' שלא ידומה כי אינה נצחית רק שהיתה כפי הדור ההוא. ואח"כ תהיה התורה על אופן אחר. ולא כן כי לא נשתייר עוד תורה אחרת כי היא נצחית עומדת לעד ולדור דור והיא משלמת את כל הדורות. וזהו לא בשמים היא כלו' לא ימצא עוד דוגמתה בשמים שיאמר מי יתן ויעלה איש בשמים ויתנה לנו:

וכל כלי אומנותה נתנה. כל המדות טובות שצריכין לתורה ניתנה כדמפרש. שאין דבר פרטי שאינו מרומז בתורה וכל עניני המדות והצדקות והעניות באות ממנה:

באוסטרולוגין החוזה בכוכבים מפני שצריכין ליטרד הרבה בחכמה ההיא. כי אי אפשר לבא לחכמת התורה כי אם בהעמיק רק בה:

כשהייתי נכנס לבית המים. שאז אסור להרהר בדברי תורה:

רבינו משה כו'. אף שמשה אמר הכל ביחד. עכ"ז אחר שאמר משה ככה משמע שאמר זאת להוציא מלבן. אחר שאמר תחלה לא בשמים היא אז בוודאי ישתוממו ויחשבו להיכן היא לכן תיכף אמר להם כי קרוב וגו':

שבעה דברים אמר שלמה על העצל. כי העצל שאמר שלמה בכל דבריו נאמר על העצל ללמוד ואותו קראו שמה עצל:

רבך בעיר כו' רבך בתוך המדינה. נראה שצריך להיות להיפך.רבך במדינה כו' והוא משיב כו' מתיירא אני מן הארי שבדרך מנין שנא' אמר עצל שחל בדרך. א"ל הרי רבך בתוך העיר כו':

הדלת תסוב על צירה. פי' הדלת של רבו תסוב על צירה. ומ"מ העצל שוכב על מטתו ואינו רוצה לקום לילך אל רבו:

נתנו לפניו לאכול כו'. הוא דרך צחות להורות שכל כך גברה עצלותו עד שיתעצל אף לאכול. והכוונה שמתעצל לעמול לאכלו ולהבאת טרפו אף בדבר נקל כמו מצלחת לפיו. וכל זה משל ודוגמא למואס במלאכה.

זה שאינו לומד תורה בנערותו. דרש מחורף לשון נערות כד"א בימי חורפי [מת"כ]. והכוונה שבנערותו שהאדם הוא גשמי חמרי צריך טורח גדול שיקבל התורה. ונקרא זה חרישה. כי החרישה הוא מכין האדמה לקבל זרע. וכן צריך האדם לטרוח עד שיקבל השכל ולכך אמר הכתוב מחורף עצל לא יחרוש. ושאל בקציר ואין הקציר היא הזקנה שאז השכל נעשה שכל נבדל מן הגוף כמו שנבדל התבואה מן האדמה ע"י קציר [נתיבות עולם]:

מה שאמר משה היה גדול מכולם. וזהו שהוא בפיו ואין מוציא אותה אל הפועל. וז"ש כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך היינו כשלומד על מנת לעשות שאז הספיקו בידו ללמוד ולעשות ובשביל כך התורה היא קרובה לו בתכלית הקורבה. מ"מ לא יהיה עצל מלהוציא אותה מכח אל הפועל שיוציאה מן הפה (הנ"ל):

הוצא דבר מתוך פיך. כלו' אם תרגיל עצמך לדבר בזה אזי קרוב ונקל מאד להשיגה:

פסקה ז

שאין בריה מכיר את בתי. כן התורה אין בריה מכיר מעלתה ורום השגתה שנא' ונעלמה מעיני כל חי. מעיני כל חיות הקודש כדלעיל ע"ש:

פרק ט

פסקה א

הלכה אדם מישראל כו'. על זה המאמר יש הרבה קושיות. ועי' בספר עולת יצחק מה שתירץ בארוכה:

מובלגת כמו מופלגת שאותיות בומ"ף מתחלפות במבטא. וכלו' מופלגת ומרוחקת מכל רעיון זולת צער האבל ישכון בקרבו ודעתו מבולבלת ואינו יכול לכוון מאומה. ועי' בפרש"י והרמב"ם בפי' המשניות ובירושלמי ר"פ מי שמתו טעמים אחרים:

ומנין אתה למד לאבל ז' ימים. מנין אסמכתא לאבל ז' ימים. דוודאי אבילו ז' דרבנן לכ"ע:

ויעש לאביו אבל שבעת ימים. ואע"ג דהוה קודם קבורה לא חש כיון דאסמכתא בעלמא קאמר. ויתכן שיאמר דבתר קבורה הוה והכתובים מסורסים [יפ"ת].

והשבת עולה מן המנין. שכל ז' ימי אבילות. והוא משום דדברים שבצנעה נוהג בו:

יש לך ללמוד ממקום אחר. ר"ל שאם תאמר דאין למידין שום דבר מקודם מתן תורה יש לך ללמוד ממקום אחר. ועי' בב"ר פ"ק:

על כחו כח זכותו ולא היה מתייירא מן המזיקין:

משונה כלו' משונה במדתו כי היה כעסו וחמתו גדול והתראה אז אליו כפי מדתו המשונה ולכן התפלא על זה. וא"ל למה פניך רעים כמי שהוא בכעס מחמת צערו:

משיחתן פי' מדבורם הקשים:

קשה לפי הקב"ה לגזור מיתה על הצדיקים. דאי' בזוהר שהצדיק הוא אילן מאכל שעושה פירות. וקשה לגזור מיתה על הצדיקים משום דאסור לקצץ אילן מאכל:

מנין ממה שקרינו בענין הן קרבו ימיך למות. כלו' לימים שנגזר עליו להיות חי ק"ך שנים כמ"ש בן מאה ועשרים שנה אנכי היום. היום מלאו ימי ושנותי ולולא החטא היה חי יותר לפי צדקותיו שיראת ה' תוסיף ימים:

פסקה ב

עלה לרקיע שכל זה נעלה מדרך טבע אנושית למדרגה אלהית ועכ"ז לא היה בכחו לבטל גזירת המיתה:

היו מלאכים מרתתים לפניו. דכתיב מלכי צבאות ידודון ידודון. אפי' מלכיהון דמלאכיא. מיכאל וגבריאל היו מתייראין ממשה. ור"ל אפי' מיכאל וגבריאל שהם שרים ומלכים של מעלה. וכדאי' בקה"ר ע"ש:

מפני האף והחמה שני מלאכי חבלה הם:

לחכמים לחם דרש על התורה שהוא מזון הנפש וחיותה האמתי. וחשב כאן ג' דברים חכמה וגבורה והמהירות לכל דבר נעלה. וזהו הן קרבו ימיך שנשתנה ימיך ממה שהיו מלפנים:

מסיח כעשיר מדבר בחזקה בעשיר יענה עזות:

כל שבעת הימים ובס"ע יש שלא התפלל אלא יום ז' באדר בלבד [מת"כ]:

פסקה ג

אין אדם שליט במלאך המות. מפרש ברוח הוא מלאך המות וכדמסיק:

לכלות אותו ממנו דרש לכלוא מלשון כליון:

אין אדם שליט בנפשו לכלות אותה ממנו. ופי' אין אדם שליט ברוח עצמו לכלות אותה ממנו. לפי שהיא רוח אוירי רוחני השוכנת בכל הגוף ומקיפו מכל וכל:

היה חותך אותו אבר ומת. עי' בב"ר סוף פ' י"ד:

לפיכך הוא בכל הגוף. כצ"ל.

מהו ואין משלחת במלחמה. לפי סדר הכתוב צריך להקדים הדרש על תיבות ואין שלטון ביום המות:

במלחמה כו' לעבדי כלו' עת שילחמו הכחות יחדיו. כי המות בא מהתגברות יסוד אחד על חבירו:

כלי זיין כלו' לא יתכן לעשות מלחמה נגד מלאך המות. ומשלחת לשון שלח וחרב:

המתינו לי כו' וזהו אין שלטון ביום המות אף להמתין יום אחד אין שלטון:

הואיל וזה מלך כו'. וזהו אין שלטון מועיל נגד מלאך המות:

כיון שהגיע למיתתו אין כתיב בו מלכות. ר"ל כיון דבכמה זימני נאמר המלך דוד אע"פ שפעמים נקרא דוד לבד [כמו ויאמר דוד אל גד וכאלה רבים] מ"מ הו"ל לקראו גם כן פה מלך כיון דהוא באחריתו דהכל הולך אחר החיתום אלא להראות שאין שלטון ביום המות [יפ"ת]:

אנקליטין פי' בלשון יוני קריאה מב"ד תחתון אל עליון ממנו להפוך הגזירה [מוסף]:

אנקלומא בל"י קריעת גזר דין [מוסף]. [ובקה"ר ובתנחומא ואתחנן ובב"ר ס"פ מ"ט הגי' לתלות לפניו אנקיליטין] ומפרש ולא ימלט רשע וגו' מלשון כל אשר יפנה ירשיע שפירושו יצליח. כלו' לא יצליח לו לומר אלך אל שופטי ואצליח בדיני:

פסקה ד

מי גבר כאברהם כו'. כי שם גבר הונח על אדם גדול המעלה מאד:

שנתפגש לשון פגיעה ופגישה:

פסקה ה

אתה לא כהתה עינך כו'. וזהו הן קרבו ימיך. כי אלולא הודיע לו. לא היה מרגיש בנפשו שהוא קרוב למיתה:

מטפלים כו' ופמליא כו'. כי התעסקו בו המלאכים העליונים ולא נטמן בארץ. וזהו הן קרבו רק ימיך למות אבל על גופך כמעט אינו שייך המיתה:

שנא' ויקבור אותו בגיא. ולא הוזכר מי וסתמא מדבר בהקב"ה:

פסקה ו

בהן קילסתיך כו' כי מלת הן מורה על קיום הדבר ואמתתו עד שאין ספק בלבו על זה:

שכן רע רואה את הנכנסות כו'. משל הוא על שכן המברך רעהו בקול על רוב הכנסתו ופרנסתו. ואינו מספר רוב הוצאותיו:

פסקה ז

פורפירא בל"י ורומיי בגד תכלת:

תטול אותה פורפירא שכיבדה. אפשר שר"ל שתטלנה לעצמה להתכבד בה בקבורתה. ויהיה לפ"ז הנמשל במשה שהן הוא לשבחו. וכמ"ש בצרור המור ע"ש:

פסקה ח

בחטייה של אמך בשביל חטאת אמך:

בחטייה של אדם הראשון. שנגזר על פרידת הנפש מהגוף אף למי שלא חטא מאומה:

הן מהו הן ר"ל מהו הן קרבו דהל"ל הן מלאו ימיך:

פסקה ט

היום קובל לשון קובלנא:

איני זז ואיני שוקע ומשה קיים. הכוונה כי כשהגיע עת הבא אחריו למלאות מקומו. הרי הוא כאילו היום קובל ומבקש דין על הראשון כי הוא כגוזל יומו של הבא אחריו. היינו יהושע שהגיע עת מלכותו [יפ"ת]:

קבל עליך לפני המלך. דרש קרבו לשון קרב ומלחמה. והוא ההתעצמות בדין או קריבה ממש מענין קרבו רבכם [יפ"ת]:

כתב י"ג תורות אין ספק שמעשה נסים היה כי מי יוכל לכתוב אפי' ס"ת אחת ביום אחד:

מתוך שאני עוסק בתורה היום שוקע כו'. וכדאמרו בפ"ב דשבת גבי דוד. כל יומא דשבתא הוה יתיב וגריס כולא יומא שלא יקרב מלאך המות אליו. שהתורה מגינה ממות ע"ש:

ארכי ממשלה:

ואמר משה רבי כו'. פי' משה אמר ליהושע רבי בוא אצלי ונלך שנינו לאהל מועד כמו שצוה לי הקב"ה קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד:
שהיה הדבור נגלה עליך יודע היית מה מדבר עמך. כלו' הרי לא היה לך רשות לומר לי אלא דבר תורה או מצוה לשעה. כך אין לי רשות לומר לך והדברים יש להם בלי ספק כוונה עמוקה ואנו מפרכשים רק פשוטי המאמרים:
אף לע"ל והגזירה עליך הוא רק על ימים קצובים. וזהו הן קרבו ימיך ימים של עכשיו. אבל לעתיד לבא תנהוג אותה כמקדם:

פרק י

פסקה א

הלכה אדם כו'. ביאור ע"ז בארוכה תמצא בספר עולת יצחק:
חושש פי' חשש וחולי:
וזו מכת האוזן אם סכנה היא לא נתברר אם כוונת המדרש היינו סכנת אבר שיש בה סכנה להיות חרש באזנו אחת מרפאים אותה בשבת. או הכוונה סכנה כל הגוף וכדאי' במס' עכו"ם כ"ח ע"ב אמר רבי חנינא מעלין אזנים בשבת. ופרש"י גידי אזנים פעמים שיורדין למטה ומתפרקין הלחיים וצריך להעלותו ויש סכנה בדבר:
הטה אזנך לתורה ואז לא ישלטו עליך מכות טבעיות כי תהיה מושגח בהשגחה ניסית ע"י שמיעת התורה:
מי שמסיר אזנו משמוע תורה. אפי' משום שרוצה להתפלל אעפ"כ תפלתו תועבה כדאי' במס' שבת דף י' ע"א כי שני דברים אלו נתנו לאדם מן השי"ת התורה והנפש. ואם מסיר אזנו משמוע תורה שדוחה התורה שהיא מן השי"ת לאדם ואינו רוצה בה. גם תפלתו שהאדם שופך נפשו לפני השי"ת היא תועבה:
האוזן לגוף כקינקל לכלים כו'. (מכבר מעשה רשת ת"י קנקל עובד מצדא [ערוך] והוא כלי מלא נקבים ונותנים אותו על פיו ונותנין מוגמר תחתיו ובגדים עליו והן מתגמרין דרך הנקבים) כך רמ"ח איברים שבאדם הזה ע"י האוזן כולם חיים. כי ע"י שמיעת התורה דיניה ומוסרה נכנס לכל איבריו הגופנים והרוחנים ומרפא אותן כדכתיב שמעו ותחי נפשכם:
מנין ממה שקרינו בענין האזינו כו'. וכדאי' בספרי בשעה שאמר משה האזינו השמים היו השמים ושמי השמים דוממים. ובשעה שאמר ותשמע הארץ אמרי פי היתה הארץ וכל אשר עליה דוממים ע"כ:

פסקה ב

כך אמר הקב"ה כו'. עי' ב"ר פ"ה ושם נתבאר:

הקורא למי הים וישפכם. עי' מ"ש בב"ר:

למה"ד למדינה שמרדה כו'. פי' שכמו שהמלך אין דעתו להשחית נחלתו רק שייראו ממנו וישובו לעבודתו. כן הקב"ה אינו חפץ רק שייראו מלפניו ולא ימותו. לכן נפרע להם ע"י המים שהם מיראים העולם:

לגיון חיל ומחנה [ערוך]:

כי בא השמש ומסיים בקהלת רבה ודאי כבה השמש פי' ודאי הא דכתיב כי בא פירוש כבה כאילו יעקב כיבה השמש אחר שבעבורו שקע:

שהצדיקים גורעים ומוסיפין וזהו והאלהים עשה להפך הטבע על ידי הצדיקים בכדי שיכירו מעשה הצדיק ויראו מלפניו:

החורף שיהא חורף כו'. כדכתיב [בראשית ח'] וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו:

כך ברא הקב"ה שמים כו'. זהו ידעתי וגו' עליו אין להוסיף ועכ"ז עשה ושיתק שמים וארץ בכדי שייראו מלפניו:

שנא' האזינו השמים וכדאי' בספרי הנ"ל:

פסקה ג

אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים ומהו צדיק מושל. כצ"ל. וכבר נתבאר בכ"מ:

שהקב"ה מושל כלו' מה שהקב"ה מושל. והא"א גורס כביכול במה שהקב"ה:

ואליהו ואלישע קרעו ימים. אינו חושב משה. שמשה קרע הים במצות ה'. וכן בהמתקת המר ויורהו ה' עץ. אבל אליהו ואלישע בגזירת עצמם קרעו המים והמתיקו המר:

ואלישע ריפא את נעמן. והא דלא חשיב רפואת מרים ע"י משה. משום שמשה לא עשה כלום בעצמו רק צעק אל ה' שירפא. משא"כ באלישע שעשה לו רפואה לרחוץ:

הקב"ה ממתיק את המרים. מי הים שממתיק אותם בעבים כמשחז"ל וכן בים המתיק להם המים שישתו ישראל מהן כדאי' במכילתא גבי נצבו כמו נד נוזלים:

פסקה ד

שיש לשמים פה ולב ואוזן. הכוונה על פועלת הדיבור והשמיעה וההבנה:

לאיסטרטיגין תרגום נציב פלשתים אסטרטיגי פלשתאי:

עשה יום טוב ובנמשל היום טוב הוא שעלה נשמתו להעולם העליון ליהנות מזיו השכינה כדאי' בספרי ח"ב פיסקא של"ח עלה אל הר העברים הזה עליה היא לך ואינה ירידה:

שאין הקב"ה גואל את ישראל אלא על ידיהם כו'. שלעתיד יתוקן השמים והארץ וע"י זה יהיה הגאולה שלימה:
ככוכבי השמים כו' וא"כ ברכת ישראל הוא כדמותם וככמותן. וע"ז ביקש שיאזינו לקולו ויריקו עליהם רב ברכות כמו שהם ממולאים בברכה אלהית:
שהן עדותן של ישראל. כלו' שקבע ה' שיהיה פעולת השמים והארץ מתנהגים כפי פעולות ישראל ומעשיהם. כמ"ש אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם:
אפטרופין פי' בל"י ורומיי ממונה ופקיד [מוסף]:
ואיני יודע להיכן נפשי הולכת כו'. כי נגד גודל האהבה המחייבת אותו בעבודת הבורא יתב' כאפס ואין נחשב בעיניו מעשה עבודתו:
תחת כסא הכבוד בשמים כו' צרורה בצרור החיים. ובספר נשמת חיים אי' דע כי הטוב הגמור אשר אליה זוכים הצדיקים הוא ההתדבקות עם השי"ת ולהיות נפשם צרורות בקשר של קיימא בצרור החיים עם השם מבלי חזרת פעם אחרת לגוף העכור הזה כו'. והיפך זה העונש היותר גדול מן הקצה אל הקצה המוכן לרשעים הוא היותם מגורשים מהסתפח בנחלת ה' ונכרתים מלפניו. וזהו מה שאמר הכתוב ונכרת האיש ההוא עכ"ל:
בהם העיד שישנו טבעם לטוב אם ייטיבו מעשיהם. וישנו טבעם לרעה אם ירעו מעשיהם. ובהם חטאו שדימו שהכח ניתנה בידם. לכן מהן לקו כי נשתנה טבעם לרעה עליהם. ולבסוף בהם יתנחמו כי תוסיף השפעתם להריק ברכה על ידיהם במהרה בימינו:

פרק יא

פסקה א

כיצד הוא צריך לעשות. פי' אם עבר לפני התיבה וטעה בתחלת ברכה ואח"כ נתיישב דעתו ויודע לשוב לתפלתו. כיצד הוא צריך לעשות והשיב ע"ז כך שנו חכמים כו' והוא משנה בברכות. ומסיים למדונו רבותינו והוא בירושלמי על המשנה הזאת אמר רבי יוסי בר חנינא כו'. ואחר כך אמר ד"א העובר לפני התיבה וטעה ור"ל שטעה באמצע הברכה כו'. ומנין הוא מתחיל כלו' מהיכן הוא מתחיל שאפשר שרשאי להתחיל מאמצע הברכה ואמר שיתחיל מתחלת הברכה שטעה. ועי' בצל"ח ברכות דף ל"ד ע"א:
בתחלת מגן וזהו ראש התפלה:
ר"ח אמר אם טעה באחד מברכות אמצעיות. כצ"ל. או צ"ל אם טעה בברכות אמצעיות:
להאל הקדוש ר"ל לסיום של האל הקדוש. וזהו אתה חונן ראש ברכות האמצעיות:

חוזר לתחלת מודים. ר"ל ברכה שלפני מודים הוא רצה. ואולי צ"ל לתחלת עבודה:
ד"א העובר כו' עי' פירושו למעלה וד"א אין פירושו פי' אחר. אלא פי' עוד דבר אחד אמרו ואפשר שתיבות ד"א מיותר. וזה מיירי אם טעה בברכות ק"ש:
ומהיכן למדו שאינו מתחיל מראש אלא ממקום שפסק הראשון:
ומה נתן לו ב"ר פ' ס"א ע"ש:
בכורה לענין העבודה:
ברכה נתן לו ועי' מ"ש בב"ר פ' ס"א:
ממקום שפסק אבא משם אני מתחיל. עי' בנזה"ק בב"ר פ"ק בארוכה:
מנין ממה שקרינו בענין וזאת הברכה ובמה חתם משה אשריך ישראל ואף דוד כשבא לומר תפלה ממקום שפסק משה משם התחיל אשרי האיש. כצ"ל [יפ"ת]. וכ"ה בב"ר סוף פ"ק ובשוח"ט:

פסקה ב

מדבר במשה שהיה גדול החכמים ואבי הנביאים. וגם היה גדול במדות שהיה נקי כפים מגזל מאומה. והיה לבו שלם ביראת ה' האמתית:
לא חמור אחד מהם נשאתי. וכמ"ש בס' קרח שכך אמר משה אפי' מה שהיה דרכי ליטול לא נטלתי מהם כו'. ובש"ר פ"ד אי' לא חמור אחד מהם נשאתי כו' כך אמר משה כל אותן המסעות שהיינו נוסעים במדבר לא אמרתי לאחד מהן שיטול דבר משלי ויטעון על חמורו. וע"ש ביאורו:
אם אומר לחבירו כזה. כדמפרש למה יחרה:
שאינו תובע צורך עצמו. להיות מלך עליהם שאין מלך בלא עם. אלא כל עיקר מגמתו היה בשביל שינצלו ישראל:
אלא בדין עשה כדאי' בשוח"ט ויפן כה וכה כו' שראה את המלאכים ונמלך בהם והרגו בדין. ועי' בש"ר פסוק ויפן כה וכה:
ולא נשבע למרמה זה משה אף שהיה בשבועתו צד היתר כי היה מפחד פן יגיד לפרעה אם לא יבטיחנו שישב אצלו:
שנא' ויואל משה והוא לשון שבועה כמד"א [ש"א י"ד] ויואל שאול את העם לאמר ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב כדאי' בתד"א ח"א ריש פ' י"ז. ובש"ר פ"א. ור"ל שנשבע ליתרו שלא ילך חוץ מדעתו. וקיים שבועתו כשהלך בשליחותו של הקב"ה הלך אצל יתרו והתיר שבועתו:
אלא ישיא והוא פועל יוצא לזולתו:

פסקה ג

כיצד אדה"ר אומר למשה כו'. ע"כ צ"ל שלא אדה"ר והאבות דברו ולא משה השיב. דהא לא היו ביחד בדור אחד רק הפסוק של רבות בנות וגו' מדבר בעדם כאילו היו הם מדברים. ומסיק שמעלת מחה למעלה מגדולתם [של"ה]:

אני גדול ממך שנבראתי בצלמו של הקב"ה. והייתי נצר מטע אל לבדו ולא חלק אב ואם בעצמי ובשרי. וע"כ היה בכחו לחיות לעולם לולא החטא. וא"כ גם נפשו המשכלת היתה גדולה במעלה וא"ל משה הן אמת גדלת מאד ביצירתך אבל נקלות בהפריעך מצוותיו ודבריו לא שמעת. אבל אני פי מלכי וקדושי שומר הייתי וממצוותיו בל אט סלה. ולזאת נתמרק גופי ונזדכך גווי אף בשעת מותי:

שנא' לא כהתה עינו כו'. מראיתו כמו ועינו כעין הבדולח [רד"ל]:

קברניטין בל"י מנהיג הספינה רב חובל:

אברהם אמר למשה אני נתעליתי יותר ממך. שהייתי זן כו'. וכדאי' בב"ר ס"פ נ"ד ויטע אשל בבאר שבע:

בישוב שבקל יש להשיג כל מיני מאכל ואני הייתי זן במדבר שאי אפשר להשיג שם ונתתי להם המן שטעמו בו כל מין טעם שרצו:

מראות בשכינה בשעת עקדה כמ"ש בב"ר פ' ס"ה:

אבל אני הייתי מדבר עם השכינה פנים אל פנים כדכתיב (**שמות ל"ג:י"א**) **ודבר ה' עם משה פנים אל פנים ולא כהו עיני מנין שנא' ומשה לא ידע כי קרן עור פניו**. כן הוא בדפוסים הרבה. אבל בדפוס חדש הגיהו שנא' לא כהתה עינו ולא נס לחה:

בפירבורין הוא מלשון לפרבר [דה"א כ"ו] ר"ל בחצרך וברשותך כלו' למטה בארץ שאין שם רשות המלאך ורגילתו:

שנא' מלכי צבאות ידודון. וכדאי' בבמד"ר פ' י"א רבי יודן בשם רבי איבו אמר מלכי צבאות מלכיהון דמלאכיא אפי' מיכאל וגבריאל היו מתייראין מפני משה:

הואיל ונתעלה מן הכל. ממעלות אנושיות למעלות אלהות מה שלא זכה שום בן אדם אליו שלכן נאמר עליו פה איש האלהים:

הוא יברך את ישראל. אבל ברכת יעקב לא כתיב ביה בתחלה לשון ברכה רק ואגידה לכם את אשר יקרה אתכם. רק לבסוף כתיב ויברך אותם וגו' וגם שם דרשו בב"ר ס"פ ויחי דלשון איש אשר כברכתו רומז לברכת משה עתיד אחד כיוצא בי לברך כו':

פסקה ד

באה התורה והקב"ה לברך את ישראל. הכוונה דמתחלה ברכתן התורה שיקיימוה. להיות זה כל האדם שלא נברא בעוה"ז אלא לעשות ולקיים כל דברי התורה. ואח"כ בירך

אותם משה בברכה של עוה"ז שלא יעכב חסרון הפרנסה מלעשות רצון קונם. ואח"כ בירך אותם הקב"ה בשכר עוה"ב שהיום לעשותם ולמחר לקבל שכרם הרוחני [זב"ש]:

אם איש כו' דמשמע ליה מלת איש מוכרח מדלא כתיב איש אלהים:

זה הקב"ה הכוונה אף שהוא אלהים פשוט בתכלית הפשיטות עכ"ז הוא כביכול מכונה בשם איש יען הוא מזדקק לאנשים להשגיח עליהם ולהחיותם ולהשכילם:

בשעה שהושלך דרש על זמנים מתחלפים שפעמים היה רק במדרגת איש. ואח"כ נתהפך למעלה אלהית. וזה מעלה נפלאה שנהפך ממדה למדה:

שנהפך לדם האלהים שזה היה ענין אלהי לשנות המים לדם. וצ"ל ובשעה שהפכו לדם. וכ"ה בתנחו' ובשוח"ט מ"ז:

ששיקעו משה לפרעה ולמצרים לתוך הים:

בשעה שעלה לרקיע איש. זה דרש בבחינת הצירוף שכפי ערך המלאכים שהם נקיי חומר נקרא איש בעל חומר. ובערך האנשים נקרא אלהים כי היה מיוחד במעלתו מהם כאילו נבדל מהאנושיות:

ד"א בשעה שעלה לרקיע אלהים. השתא דריש להיפך וגם על זמנים מתחלפים בעת קבלת התורה בעת שהיה במקום היה ממש מכונה בשם אלהים כמלאכי מרום בלי אכילה ושתיה. ולא כן אח"כ:

מחציו ולמטה מתחת לבו ולמטה איש. אבל מלבו ולמעלה היה כולו קודש וכל מחשבת לבו והשכלתו היה אלהים:

פסקה ה

נטל מלאך המות כו'. דרש לפני מותו לפני מי שרוצה להמיתו ובפניו. או מפרש לפני מותו כלו' לפני מותו ממש שהגיע עתו למות ועכ"ז התגבר משה וברכן:

לקלס ובשעת הקילוס נפשו דבוקה בה' אז הוא למעלה מהכל ואין כח מלאך המות לשלוט עליו:

שנא' האזינו השמים וכדאי' בספרי בשעה שאמר משה האזינו השמים היו השמים ושמי השמים דוממים:

ובכית עמהן כו' תאמר שבקשו לדחות אותך לגיהנם כו'. הענין הוא כי בנסוע הצדיק מהעולם מעבירים אותו דרך פתח גיהנם. והרשעים בוכים בכי גדול. ואז בזכות הצדיק נמשכים אחריו ועולים הראוים. והנה לפעמים מצטער הצדיק על בכייתם. ולפעמים מצטער אולי מידי עברו תתעורר מדת הדין על הצדיק וידיחוהו מלכנוס אל ג"ע ימים מספר. ועל הא' אמר שמא ראית אותן בוכות כו'. ועל הב' אמר שמא בקשו לדחות כו'.

ועל כן היו מהגדולים דואגים שלא יוליכום דרך גיהנם מדאגה מדבר אחד מאלו [אלשי"ך תהלים קט"ז פ' ח']:

ותאמר שראית אותן בוכים ותבכה עמהם. כצ"ל:

כיון ששמע משה כו' שובי נפשי כו'. מקרא זה כתוב קודם. ודרש כי חלצת הוא נתינת טעם על שובי נפשי מפני שחלצת וכו' [רד"ל]:

פסקה ו

באלו שהן עושין את ד"ת. כלו' שמקיימים את דברי התורה לא הלימוד וההגיון לבד:

בעושיה אדם אומר ועוד כיון עם מלת בעושיה על אדם שהוא אומר כו':

אדם אומר למדתי חכמה. פי' כל חכמות אוכל לקבל וללמוד. וחכמת התורה לא יכולני ללמוד. וא"כ מה אעשה אני שם אצל חכמת התורה כי איגע לריק [מת"כ]. ולי אפשר שצ"ל אדם אומר לא למדתי חכמה כו'. ור"ל אדם שהוא עושה מצוה כמו שלמדוהו אחרים אבל לא למד חכמה ותורה. ואומר אוי לי שלא למדתי חכמה ותורה מה אעשה אני שם. אומר לו הקב"ה כל החכמה וכל התורה דבר אחד הוא וקל הוא להשיגם אם יש לו לאדם יראת שמים ועשה המצות:

פסקה ז

סגולה היא סרח בת אשר כדאי' בסוטה פ"ק דסרח בת אשר הגידה לו וכ"ה בש"ר פ"ך. שהיא נשתיירה מאותו הדור. וקראה סגולה ע"ש שהיתה כאוצר נחמד לבית ישראל והיא הצילה עיר ואם בישראל כדאי' בב"ר פ' צ"ד וקה"ר פסוק טובה חכמה מכלי קרב [מת"כ]. ולי אפשר שנקראת סגולה ע"ש שלא נמסר סוד הגאולה אלא לה כדאי' בפדר"א ותוס' סוטה פ"ק. והוא ב' תיבות סוד גאולה:

עשו ארון של ת"ק ככרים. בסוטה פ"ק אי' ארון של מתכת עשו. כדי שישקע במים ולא ימצאו אותו להעלותו משם:

פקוד יפקוד אלהים אתכם. והעליתם את עצמותי מזה:

מעשים טובים יש לך מעשים טובים יש לך והקב"ה אל ישיב פניך אם התפלל אליו:

ומשה סובל ארונו של יוסף. משום שהיו המצות חביבות עליו:

חייך החסד הזה שעשית גדול הוא. שאלולא כן לא היו בני ישראל יוצאין ממצרים. וגם מצד שלא השגחת על כסף וזהב. ורק הדבר הזה היה גדול הן מצד הדבר בעצמו והן מצד מעלתך ופעולתך:

פסקה ח

שאכנס לארץ ישראל:

ויבקעו כל השערים כלו' שיכירו ישראל האמונה האמתית וישיגו כבודך שאתה מלא כל העולמות. כמו שאם יבקעו כל השערים שבשמים ותהומות ויראו שאין זולתך: **אתה אמרת ואין עוד**. וא"כ הכרת אמתת כבודי באמת מה שלא זכה שום בן אדם אליו. לכן מעלתך בנבואה ג"כ גדולה מכולם ואני מעיד ואומר עליך ולא קם נביא עוד בישראל כמשה:

פסקה ט

בדבר שקלסתיך שנא' הן לה' אלהיך השמים:

כל מדותיך כו' פי' אתה משלם מדה כנגד מדה:

מדה רעה כנגד מדה טובה כו'. פי' שמא מדה רעה כנגד מדה טובה כו' בתמיה:

אף זו מדה טובה כו' כלו' שאף על מדה טובה נכתב הן. וכן זה שאמרתי הן קרבו ימיך למות לטובתך היא שלעתיד אני מעלה אותך במעלה גדולה:

פסקה י

עד שנגלה עליו ב"ד הגדול. ומרומז בפסוק וה' אמר אל תעבור. כי כ"מ שנא' וה' הוא ובית דינו כלו' מדה"ד ומדה"ר שהמה ב"ד הגדול של מעלה. וכלו' עד הנה היה מדמה אולי עונשו הוא רק ממדה"ד. ולכשיתחנן יהפך לרחמים. עד שהשיג וראה ב"ד הגדול שלמעלה. ומה שהוא גוזר עם ב"ד אין לו שינוי [י"מ]:

פסקה יא

ועג עוגה פי' עשה היקף בארץ. תרגום ערוגת צמחה עוגית נצבתה:

לבש שק על בשרו מתחת לבגדיו ונתעטף שק מלמעלה על בגדיו:

עד שנזדעזעו שמים וארץ. כי הצדיק בתפלתו מעורר המדות העליונות ופועל בהם השפעות רבות:

צביונו רצונו:

בת קול מדה הממונה על כך יודעת שבעים לשון מפני שעשויה להשמיע והיא משתלחת לכל הלשונות [רש"י פ"ז דסוטה] ולפי דבריו הוא מלאך. אבל תוס' פ"ק דסנהדרין כתבו דבת קול הוא קול היוצא מקולו של הקב"ה:

אלא אשר בידו כלו' אשר לוקח בידו נפש משה ועל כן מזדעזע בתפלתו ועושה שנוים בעולם:

על הכרזה אכרזיא שמו. כצ"ל:

ונעלו כל שערי רקיע. ואפשר דמרומז [במקרא איוב שם] יסגור על איש ולא יפתח. ואין איש אלא משה:

ובקשו לעלות הרקיע משמע שמלאכי השרת בקשו לעלות. ובספר פטירת משה הגי' נשתנה לשבח (מת"כ):

ואין רעש אלא זיעה. הלשון הזה מורגל בפי' חז"ל מזיעת כנפי החיות:

שאין לפניו משוא פנים. כי נעלם משפט הנהגתו יתב' מדוע פעם מקבל תפלת האדם ופעם לא יועיל בשום אופן:

תקט"ו כמנין שירה. ועי' תוס' רפ"ב דחגיגה:

כך אראה בטובתן כי אולי ח"ו מרוב טובה יבעטו. וכן אהיה עמהם ללמדם ולהועילם:

פלסתר ענין זיוף וכזב. רש"י בפ"ק דסוטה:

עד שיהיו עם קדוש ונאמן כו'. כלו' שנטעתי בלבם האמונה האמתית עד שנתהוו קדושים כמו שמשבחם הכתוב שעם קדושים נאמן הוא:

מספר מיתתו היה סופר ומונה השעות והרגעים מתי ימות. ובילקוט גרס ומצפה מיתתו כלשון המקרא צופה רשע לצדיק וכמו דאי' לקמן:

ואשמחה בה כלו' בהכלה כן דימה מיתת משה להלולא. כמו הלולא דרשב"י. וסמאל כל מאויו היה במיתת משה למען לא יושלמו ישראל בתכלית שלימותן. ולכן השיבו מיכאל שאל ישמח כי אף במות משה יהושע יהיה למנהיג נאמן. ואף שיהיה עוד גלות כי לא יושלמו בתכלית התיקון עם כל זה סוף יתוקנו ותהיה הגאולה בתכלית:

הניח אותי בעוה"ז בחו"ל:

אם לא אמיתך בעוה"ז האיך אחייך לעוה"ב. ור"ל שהמיתה הוא לצורך התחיה שלאחריה שהוא תכלית התיקון:

הניח אותי כחיות השדה כו'. יש בדברים האלה בלי ספק כוונה עמוקה ורמזים נפלאים מה שאין כאן מקומו להאריך. ועי' בילקוט. ובס' פטירת משה שם באו הדברים באריכות יותר. וכל הדברים בזה אינם כפשוטם:

וספר השיר פ' האזינו:

אמר הקב"ה לגבריאל שהוא מלאך הממונה על הדין. אך לא אבה ואמר כי אינו יכול להתקצף במדה"ד עליו:

למיכאל מלאך רחמים:

מיד לבש כעס כי מדתו קצף וכעס:

שיצאתי ממעי אמי מהול. שעיקר סיבת המילת תיקון המדות. והיותו נולד מהול יורה כי מבטן אמו היה מתוקן במדות [יפ"ת]. ועי' בשמ"ר פ"א סי' כ"ד:

ובו ביום שנולדתי מצאתי פתחון פה. לא מצאתי זה במדרש אחר שדיבר משה בו ביום שנולד:

ואפילו חלב לא ינקתי. והא דכתיב ותניקהו י"ל דה"ק שלא יניק בחנם רק בשכר [ז"ר]:
ונטלתי כתר מעל ראשו. הובא בילקוט ספר שמות ובש"ר פ"א סי' ל"א:
וקרעתי את הים לי"ב קרעים כדכתיב לגוזר ים סוף לגזרים. ועי' באלשי"ך פסוק זה:
מלחמתם של מלאכים שקטרגו שלא תנתן התורה לישראל:
ורדתי תחת כסא אש. בדפוסים אחרים אי' ודרתי תחת כו':
וסוכתי תחת עמוד אש. עי' ז"ח דף נ"ד ע"א:
סיחון ועוג שני גבורי או"ה. סיחון ועוג היו אחים בני שמחזאי כדאי' בנדה פ' האשה:
לא הגיעו המים לקרסוליהם. חולק על מ"ש בברכות דף נ"ד ע"א שעד קרסולי עוג היו שלשים אמה. שא"כ מי המבול שהיו ט"ו אמה על ראשי ההרים הגבוהים היו עמוקים יותר מקרסוליו. אם לא שעמד על הר גבוה מאד [רד"ל]. ועי' מ"ש לעיל דב"ר פ"א סי' כ"א:
והעמדתי חמה ולבנה ברום עולם. וכדאי' בילקוט סוף ס' בשלח ויהי ידיו אמונה עד בא השמש כו' שעמדה לו השמש. וכן העמיד החמה במלחמת סיחון ועוג כדאי' בל"ב מדות דריה"ג. ועי' בתענית דף כ' ועכו"ם כ"ה:
והרגתים משמע שגם לסיחון הרג משה בעצמו. וכ"ה בספר בהעלותך פיסקא ק"א:
אין לך לומר כן. לדמות אותי לכל באי עולם. ובחנם הגיה הרד"ל כאן:
ונטל קרן הודו ועיור את עיניו. גם הדברים האלה יש בהם רמזים עמוקים ואינם כפשוטם:
אני בעצמי בך ובקבורתך. הבטיחו הקב"ה שלא ישלוט איש בקבורתו כי לא ימות אף גופו כשאר בני אדם:
וקידש עצמו כשרפים שכל כוונת משה להכין עצמו להיות פרידתו על צד שלימות העליונה בלי חסרון מאומה. וזהו שקידש עצמו כשרפים וזיכך עצמו כשרפים:
וירד הקב"ה כו' כי נשמתו עלה למעלה תחת כנפי השכינה במדרגה גבוה מאד:
מיכאל וגבריאל וזגזגאל ובמגלה עמוקות אופן ק"ח ואופן קי"ח גרס זגנזגיאל. והוא מטטרון שיש לו שבעים שמות של הקב"ה. ונקרא זגנזגא"ל לפי שמסר לו הקב"ה כל גנזי אוצרות. ועי' יב"ע פסוק ויקבור אותו בגי':
השקף עיניך הוא מלשון משקוף שפרש"י והערוך שהדלת שוקף וחובט עליו. כן כאן פירושו השקפת גביני העינים זה על זה. ובילקוט גרס השכב והשכיב:
הנח ידיך על החזה והניח ידו על החזה. כצ"ל. וכן אמרו בירושלמי נזיר פ"ט הלכה ג' איזהו מושכב כדרכו רגליו מופשטות וידיו על לבו. והביאו הרמב"ן בתה"א ל"ז ע"ב. ומ"ש בספרי האזינו [הובא בילקוט חקת רמז תשס"ד ובפרש"י האזינו] במיתת אהרן

פשוט ידך ופשט. היינו שלא יהיו אצבעות ידיו קפוצים וכמ"ש בקה"ר פ"ה. ועי' ברוקח ס"ס שי"ז. אבל אין פשוטות ממש כרגליו אלא כפופות על לבו על החזה כדהכא. ובפסיקתא זוטרתי דרבי טוביה בפרשת האזינו שם הגי' כמאמר הספרי פשוט רגליך במקום פשוט ידך [רד"ל]:

הקף רגליך זה על גב זה. כמ"ש ביעקב ויאסוף רגליו. אבל הלשון דכאן זה על גב זה משמעו שיניחם אחת על גבי חברתה שיראו כאחד. ואפשר הגי' הנכונה זה אצל זה. וזהו לשון הקיף לסמכם יחד שלא יהיה ריוח ביניהם. אבל לשון רגליו מפושטות דאי' בירושלמי הנ"ל משמעו כפשוטו כדרכן. וכ"ה לשון הרמב"ם שהביא הטי"ד סי' שמ"ב כאדם שהוא ישן. שאין דרך הישן להניח רגליו זה על זה [רד"ל]:

קצבתיך פי' נתתי לך קצבה. וזהו דלא כמ"ש בשבת דף נ"ה ע"ב יען לא האמנתם בי הא האמנתם עדיין לא הגיע זמנכם ליפטר מן העולם. אלא ס"ל המדרש הא האמנתם הייתי מוסיף לכם שנים. ואפשר שגם דעת הגמרא כן הא האמנתם בי עדיין לא הגיע זמנכם ליפטר מן העולם שהיה בדעתי להוסיף לכם שנים:

יש גוף טהור בעולם יותר כו'. כלו' אחר שאין לו מונע מהשלימות מגופו. כי נזדכך חומרו מאד עד שנעשה גופו כמלאכי השרת. א"כ מדוע הוכרח לצאת ממנו. וה' השיב לה שע"י יציאתה תתעלה עוד במעלה עליונה רמה מכמו שהיא עתה. וזה אי אפשר לה בהיותה אף בגוף משה:

ולא רמה היינו כנים בראש. ותולעה אלו תולעים שבמעים. ועי' באדר"נ פי"ט וקה"ר פ"ה. תמורה דף ל"א ע"א:

אבל בן עמרם כו'. בא לומר כלפי מה שא"ל ואני מושיבך כו' אצל כרובים כו'. דעבודת משה בעוה"ז בעוד נשמתו בו גדולה יותר לעלות לרצון לפניו משל מלאכים ושרפי מעלה:

נשקו הקב"ה כו'. מלת נשיקה הוא דבקות החושק בחשוק ומתוך כך הנפש נפרדת מן העולם הזה שלא בהרגש טעם מיתה ושלא על ידי כח המשחית הוא מלאך המות. ואין טומאה במת אלא מצד מלאך המות:

מי יקום לי עם מרעים. מפני שכל הנביאים לא עמדו בפרץ בשביל ישראל ולא מסרו נפשם עליהם כמו משה רבינו ע"ה כמ"ש ואם אין מחני נא וגו' [אלון בכות]:

ורוח הקדש אומר כו'. רוח הקדש החפץ להריק שפע הנבואה למטה וראה שנסתלק הנביא הגדול מהעולם שבאמצעיתו שרה רוח הקודש על ישראל אמר ולא קם נביא עוד כמשה:

שמים בוכין כו' שמים הרגישו שנאבד מהארץ חסיד גדול שעל ידו הריק שפע הטוב מהשמים. אמרו אבד חסיד המתחסד עם קונו שעל ידי זכותו מריק השמים שפע על הארץ:

ארץ בוכה ואומרת וישר באדם אין. כי היה ישר יודע לכלכל ענייני הנהגה הנוגע בענינים ארציים מדינים:

וכשבקש יהושע רבו כו'. שיהושע הרגיש על העדר החסידות ועל העדר האמונה מהם שהיה מורם ומלמדם. אמר הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם:

אלו ואלו היו אומרים יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו. ר"ל יבא שלום זה כנגד הנפש שתבא בשלום בעולם העליון אשר שם השלום בפמליא של מעלה. ינוחו על משכבותם זה כנגד הגוף הקדוש שינוח בשלום. כמ"ש חז"ל שאין רמה שולטת בצדיקים. וכמו שספרו לנו חז"ל מהרבה צדיקים זי"ע וזכר צדיק לברכה: